

તુર્તાતુર્ત ઇલાજ.

ધ. હો. મહેતા.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગજરાતી કૉપીગ્રાહિત વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૧૨૨૨૨ ગ્રંથીક

પુસ્તકનું નામ ગૂજરાતી લિપિ

વિષય ૫૦૦૦૦૦

કાંઠામાં.

ગોળી

૧. ગોળીની પીટલ.

ગરજાનું કાંઠું

કાંસડી

કાતીનું કાંઠું

પાંચળીઆ

ગૂંચ

કમરનું ઓઢું કાંઠું

આંધાનું કાંઠું

કળાકળું અંદરનું કાંઠું

કળાકળું બહારનું કાંઠું

કાંઠું

પગ

અંગીળા

ગળાનું કાંઠું

હાંચણી

નળાનું અંદરનું કાંઠું

નળાનું બહારનું કાંઠું

ધૂંટી

પાટલી

અંગુઠી

ધોરીનરસા.

૨ હાથપાટલ

૩ ફેલીઆથ

૪ ફેલીકાંઠું

૫ અંગુઠાની ઓઢી

૬ અંગુઠાની ઓઢી

૭ અંગુઠાની ઓઢી

૮ અંગુઠાની ઓઢી

૯ અંગુઠાની ઓઢી

૧૦ અંગુઠાની ઓઢી

૧૧ અંગુઠાની ઓઢી

૧૨ અંગુઠાની ઓઢી

૧૩ અંગુઠાની ઓઢી

૧૪ અંગુઠાની ઓઢી

૧૫ અંગુઠાની ઓઢી

૧૬ અંગુઠાની ઓઢી

૧૭ અંગુઠાની ઓઢી

૧૮ અંગુઠાની ઓઢી

૧૯ અંગુઠાની ઓઢી

૨૦ અંગુઠાની ઓઢી

૨૧ અંગુઠાની ઓઢી

૨૨ અંગુઠાની ઓઢી

૨૩ અંગુઠાની ઓઢી

૨૪ અંગુઠાની ઓઢી

૨૫ અંગુઠાની ઓઢી

૨૬ અંગુઠાની ઓઢી

૨૭ અંગુઠાની ઓઢી

૨૮ અંગુઠાની ઓઢી

૨૯ અંગુઠાની ઓઢી

૩૦ અંગુઠાની ઓઢી

દબાણીનું દબાણ.

૧ માથાના પાંચાણા બાજુ માટે.

૨ માથાના પાંચાણા બાજુ માટે.

૩ ગરજા માટે.

૪ ગરજા માટે.

૫ ગરજા માટે.

૬ ગરજા માટે.

૭ ગરજા માટે.

૮ ગરજા માટે.

૯ ગરજા માટે.

૧૦ ગરજા માટે.

૧૧ ગરજા માટે.

૧૨ ગરજા માટે.

૧૩ ગરજા માટે.

૧૪ ગરજા માટે.

૧૫ ગરજા માટે.

૧૬ ગરજા માટે.

૧૭ ગરજા માટે.

૧૮ ગરજા માટે.

૧૯ ગરજા માટે.

૨૦ ગરજા માટે.

૨૧ ગરજા માટે.

૨૨ ગરજા માટે.

૨૩ ગરજા માટે.

૨૪ ગરજા માટે.

૨૫ ગરજા માટે.

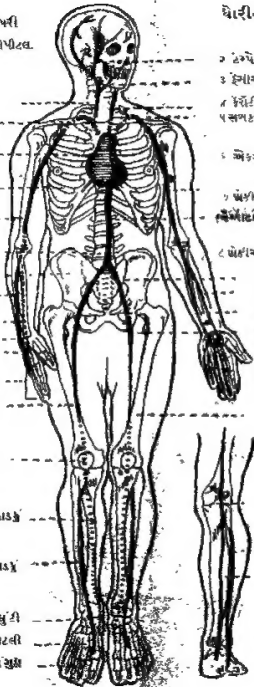
૨૬ ગરજા માટે.

૨૭ ગરજા માટે.

૨૮ ગરજા માટે.

૨૯ ગરજા માટે.

૩૦ ગરજા માટે.

TOORTATOORT ILAJ.

Being a Translation of
INDIAN MANUAL OF FIRST AID.

BY

Colonel R. J. Blackham, C. B., C. M. G.,
C. I. E., D. S. O., M. R. C. P. E., D. P. H. (LOND.)
Knight of Grace of St. John Member of
the Order of Mercy. Kaiser-I-Hind
Medallist, Barrister-at-Law &c. &c.

— o —

PUBLISHED BY

Dhanjibhai H. Mehta, L. M. & S.
Kaiser-I-Hind Medallist. Donat of St.
John. Raj Ratna Medallist, Member
League of Mercy & Principal
Medical Officer, State General
Hospital, BARODA.

— — —

3rd Edition.]

[Price 1-0-

All rights reserved to the St. John
Ambulance Association.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૫૬૦૮

Printed by M. N. Kulkarni, at the
Karnatak Printing Press, 318 A,
Thakurdwar, Bombay.

Respectfully dedicated to

Sir John Furley, Kt., C. B.

Deputy Chairman, St. John Amb. Assoc.

Senior Member, Red-Cross Society.

Col Sir. James Cantlie, K. B. E.,

M. A., M. B., F. R. C. S., Kt. of Grace O. S. J. J.

and

Colonel R. J. Blackham C. B., C. M. G.,

C. I. E., D. S. O. V. H. S., K. I. H. MEDALLIST;

Kt. of Grace O. S. J. J.

all noted pioneers in Ambulance work who have, by their individual & united efforts, brought the Science & Art of Ambulance to their present perfect state & who have managed to spread a knowledge of that useful subject in every nook & corner of the ever-glorious British Empire.

by a humble treader in their footsteps,

The Translator.

તુર્તાતુર્ત ઈલાજ.

કનલ આર. જે. બલેકલું મ સી. બી.; સી. એમ. જી;
સી. આઇ. ઇ; ડી. એસ. ઓ; વી. એચ. એસ; આર.
એ. એમ. સી; કયસરે હિંદ મેડલીસ્ટ; નાઇટ ઓફ
ઍસ. ઓ. સેન્ટ જન. જે; ઍરિસ્ટર ઍટ લૉ. મેમ્બર
ઓફ ધ ઍડ્વૅર ઍફ મર્સીના, ઇંડીઅન
મેન્યુઅલ ઍફ ડ્રેસ્ટ ઍફ નામના
ઇંગ્રેજ પુસ્તક ઉપરથી
ભાષાંતર કરનાર.

ડાક્ટર ધનજીભાઈ હોરમસજી મહેતા,
કયસરે હિંદ મેડલીસ્ટ; ડોન્ટ ઍફ મેન્ટ જોન; રાજસ્થાન
મેડલીસ્ટ; મેમ્બર લીગ ઍફ મર્સી અને પ્રિન્સિપલ
મેડીકલ ઍપ્રીસર સ્ટેટ જનરલ હોસ્પિટલ વડોદરા.

આવૃત્તિ ૩ જી]

[કિમ્મત રૂ. ૧-૦-૦.

(સર્વ હક્ક સેન્ટ જન ઍમ્પ્યુલન્સ અસોશીએશનને
સ્વાધીન છે.)

મુ'બઈ—૩૧૮ એ, ઠાકુરદ્વારમાં કર્નાટક પ્રિન્ટિંગ
પ્રેસમાં એમ. એન. કુળકર્ણીએ તા. ૨૦-૭-૨૪
ના રોજ છાપ્યું.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧.	તુર્તાતુર્ત ઇલાજના નિયમો.	૧
૨.	હાડપિંજર.	૫
૩.	ત્રિકોણાકારનો પાટો.	૨૧
૪.	અસ્થિલંગ અને તેના સામાન્ય ઉપચારો.	૩૭
૫.	જૂઠાંજૂઠાં હાડકાંના અસ્થિલંગ.	૬૫
૬.	સાધાનું ઉતરવું, તથા મોચવાવું અને સ્ના- યુઓમાં લયક.	૭૧
૭.	હૃદય, ધોરીનસો તથા કાળીશિરાઓ.	૭૫
૮.	રક્તસ્ત્રાવ અથવા લોહીનું વહેવું....	૮૨
૯.	જખમો, ખચકાં તથા ચટકા.	૮૯
૧૦.	મારનાં લીલજામાં. દાઝવું તથા બળવું.	૧૧૧
૧૧.	જ્વાનના માર્ગો.	૧૧૭
૧૨.	દમ લેવાના માર્ગો....	૧૨૪
૧૩.	ઝેરો અને તેના ઉપચાર.	૧૪૦

પ્રકરણ	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૪.	પાચનક્રિયાના અવયવો, આંખ, કાન અને નાક.....	૧૫૮
૧૫.	અકસ્માત પામેલા તથા માંદા માણુમોને હિંચકી લઈ જવાની કામચલાઉ રીતો. ...	૧૬૪
૧૬.	સ્ટ્રેચર હિંચકવાની કવાયત (સ્ટ્રેચર ફીલ).	૧૮૨
૧૭.	અકસ્માત અને અણીને પ્રસંગે ધરમાં રાખવાની તૈયારી.....	૨૨૩

અર્પણપત્રિકા.

સર જૉન ફર્લે, કે. સી. ખી., ડેપુટી ચેરમન, સેન્ટ
જૉન ઍ. ઍ. સીનીઅર મેમ્બર રેડક્રાસ સોસાયટી.
કર્નલ સર જેમ્સ ફ્રેન્કલી કે. ખી. ઇ; ઍમ. એ, ઍમ.
ખી., ઍફ. આર. સી. ઍસ., નાઇટ ઍફ ગ્રેસ. ઍ.
સેન્ટ જૉ. જે., ઍનરરી લાઇફ મેમ્બર, લેકચરર અને
અંકજામીનર સેન્ટ જૉન ઍમ્બ્યુલન્સ અસોસીએશન
ઇંગ્લાંડ, અને

કર્નલ આર. જે. બ્રેકહૅમ, સી. ખી; સી. એમ. જી;
સી. આઇ. ઇ., ડી. ઍસ. ઍ; વી. ઍચ. ઍસ.;
નાઇટ ઍફ ગ્રેસ. ઍ. સેન્ટ જૉ. જે., આર. એ.
ઍમ સી; બૅરિસ્ટર ઍટ લૉ, ક્વસરે હિંદ મેડલીટ,
મેમ્બર ઍફ ધ ઍડર્ ઍફ મસી.

માનવતા સાહેબો,

આપ ત્રણે ઍમ્બ્યુલન્સના કામમાં જાણીતા અગ્રે-
સરો છો અને આપની ભેગી મદદથી એ કામને લગતો

હુનર અતે કળા એ બન્ને તેની હાલની સંપૂર્ણતાની ટોચે ચઢી શક્યા છે એટલુંજ નહિ પણ એ ઉપયોગી બાબતોનું શિક્ષણ આપ ત્રણે સાહેબોના આત્મભોગી કાર્યોથીજ નામદાર સાર્વ લૌભ્ય પ્રિટિથ રાજ્યર્મા પ્રત્યેક દિશાએ ખુણેખુણે પ્રસરી ગયું છે. તે સર્વ કાર્યોથી આ-કર્ષાઈ આ ન્હાનું પુસ્તક આપ સાહેબોને માનપૂર્વક અર્પણ કરું છું તે સ્વીકારશો.

આપ ત્રણેને પગલે ચાલવાની નમ્ર કાશિશ કરનાર,
ધનજીભાઈ હો. મહેતા.

ડૉ. ધ. હો. મહેતાનાં બીજાં પુસ્તકો.

નામ.	કીમત.
૧. હિંદુસ્તાનનું આરોગ્યશાસ્ત્ર (આ. બીજી)	૧-૧૦-૦
૨. અકરમાત્માં પ્રાથમિક મહલ (આ. ચોથી)	૧-૦-૦
૩. અકરમાત્ અને તેના તાર્કાણિક ઉપાય. (ભોટી આવૃત્તિ પાંચમી)	૧-૦-૦
૪. તનદુરસ્તી અને તે સાચવવાનાં સાધનો. (આવૃત્તિ સાતમી).	૧-૦-૦
૫. હઠીની સારવાર (આવૃત્તિ આઠમી).	૦-૧૨-૦
૬. અકરમાત્ની પ્રભાવળી.	૦-૧૧-૦
૭. ઢાયણ (આવૃત્તિ બીજી).	૦-૧૨-૦
૮. અકરમાત્ અને તેના તાર્કાણિક ઉપાય. (નાની આવૃત્તિ આઠમી).	૦-૧૨-૦
૯. આરોગ્યતાની બાળપેથી } એસોસિએશનના { } મુ'બાઈના રહે- {	૦-૧૦-૦
૧૦. માંડગીમાં આવજત. } રમાંથી મળશે. {	૦-૧૨-૬
૧૧. ન્હાનાં ગામેની આરોગ્યતા (આ. બીજી).	૦-૧-૦
૧૨. ગર્ભપોષણ અને સુવાવડ (આ. બીજી). (ગુ. વ. સૌસાયટી તરફથી મળશે.)	૦-૬-
૧૩. કૂલેરા વિષે જાણણ.	
(ગુ. વ. સૌસાયટી તરફથી મળશે.)	૦-૧-

૧૪. મરકી વિષે લાવણ.

(ગુ. વ. સોસાયટી તરફથી મળશે). ૦--૧-૦

૧૫. સામાજિક આરોગ્યતા વિષે શ્રીમંત

મહારાજ સાહેબનું લાવણ. ૦--૧-૬

૧૬. પ્રાથમિક મદદની પ્રશ્નોત્તરો	} ઍસોસીએશન- નના મુ'બાઈ- ના સ્ટોરમાંથી મળશે.	{ ૦--૬-૦ ૦--૮-૦ ૧--૦-૦
૧૭. સારવારના સવાલ જવાબો		
૧૮. પ્રાથમિક મદદ કરનારાઓને શિક્ષણ.		

૧૯. બાળલગ્નની બંદી. ૦--૪-૦

૨૦. Address to High School Students
on the Necessity of studying
Ambulance, Nursing & Home-
Hygiene.

0-4-0

૨૧. ત્રણ ઉપયોગી બાબતો (આ. બીજી). ૦--૪-૦

પ્રસ્તાવના.

—:૦:—

અકસ્માત વખતે તુર્તાતુર્ત ઇલાજ કરવાનું કામ શીખવાની કેટલી બધી અગત્ય છે તે વિષે હવે લોકોને સમજાવવાની કાંઈ જરૂર રહી નથી; કારણ હવે આ દેશમાં ઠેકઠેકાણે તે બદલનું શિક્ષણ આપવાનું ચાલુ થઈ ગયું છે. પ્રથમ એ કામ શીખવાની શરૂઆત નામદાર મહારાજ સર સયાજીરાવ ગાયકવાડે વડોદરામાં સન ૧૯૦૧ માં કર્યા પછી થોડાજ વખતમાં મુંબઈમાં એક સેન્ટર સ્થાપવામાં આવ્યું. ત્યારબાદ આખા ગુજરાત અને કાઠીયાવાડમાં—અમદાવાદ, સુરત, માંડવી, વલસાડ, પોરબંદર, ભનાગઢ, ગોંડલ, ભાનગર વિગેરે સ્થળોએ—એ બદલ શાખાઓ નીકળી એ શિક્ષણનો પ્રચાર ચાલુ થઈ ગયો છે. નામદાર સરકારે વળી મેટ્રીકયુલેશનના અભ્યાસક્રમમાં એ બાબત દાખલ કરવાથી આ શિક્ષણ હજી ઘણા બહોળા વિસ્તારમાં વધવાની દરેક આશા રહે છે. હાલ યુરોપમાં ચાલતા મહાન યુદ્ધમાં આપણા દેશના બહાદુર શુરવીર લડવૈયાઓ રણસંગ્રામમાં ઉતર્યા છે તે વખતે એ શિક્ષણ ખરેખર કેટલું બધું ઉપયોગી થઈ પડશે તે સહેજ સમજી શકાય એમ છે. આજ ચૌદ વર્ષ થયાં એ કામનું શિક્ષણ આપવાનું તથા એ બદલનાં પુસ્તકો ગુજરાતી ભાષામાં બહાર પાડવાનું કામ એક “શીખની સેવા” તરિક્કે મેં ઉપાડી લીધું છે તેથી પ્રથમ ઈ. સ. ૧૮૯૯ માં ડા. જેમ્સ ઓક્લીનના પુસ્તક

ઉપરથી “ અકસ્માત્ અને તેના તાત્કાલિક ઉપાય ” નામનું પુસ્તક મેં પ્રગટ કર્યું હતું, અને પછી થોડાજ વખતમાં ડા. શંપર્કના પુસ્તક ઉપરથી ઉપલાજ નામની નાની આવૃત્તિ બહાર પાડી હતી. મોટા પુસ્તકમાં ડા. જેમ્સ કૅન્ટલી (કે જેઓ સેન્ટ ઍમ્બ્રુલ-સ એસોશીએશન સાથે છેક ઈ. સ. ૧૮૭૮ થી જોડાયેલા છે તથા જેઓ હાલ વિલાયતમાં ઉભાં થયેલાં ઈન્ડીઅન ઍમ્બ્રુલ-સ કંટીનન્ટના વડા નિભાયા છે તેઓ) એ રચેલાં પુસ્તક પ્રમાણે વખતો વખત સુધારા વધારા કરી તેની છ આવૃત્તિઓ તથા ખીન્ન (નહાનાં) પુસ્તકની સાત આવૃત્તિઓ પ્રગટ કરી હતી ત્યારબાદ ઈ. સ. ૧૯૧૨ માં ડૉ. કૅન્ટલીના નવીન રૂબ ઉપર રચાયેલા પુસ્તક પ્રમાણે નવેસરથી “ અકસ્માતમાં પ્રાથમિક મદદ ” નામનું પુસ્તક લખી બહાર પાડ્યું હતું તેની પણ એ આવૃત્તિ થઈ છે હાલ શુભારે વર્ષેક થયું એસોશીએશનની હિંદુસ્તાનની શાખા તરફથી આ બાબતનું નવુંજ પુસ્તક, જનરલ સેક્રેટરી મેજર આર. જે. બેલ્કહૅમે રચ્યું છે તે ઉપરથી આ પુસ્તક લખવામાં આન્યું છે. માત્ર તેમાં ૧૬ મા પ્રકરણમાં ઈન્કન્ટી ફીલનો જરૂર પુરતો લાગ (જે ઇંગ્રેજી પુસ્તકમાં ન હોતો તે) કેટલીક નવીન આકૃતિઓસહ વધારા તરિકે આપવામાં આન્યો છે. તે ઉમેદ રાખું છું કે, મારાં આગલા પુસ્તકો જેટલુંજ આ પણ જનસમૂહને તેમજ જૂઠાંજૂઠા સેન્ટરોમાં પ્રીંગેડ ઉભી કરવાના કામમાં ઉપયોગી થઈ પડશે.

ઈન્દ્ર-દ્રી ફીલ પ્રમાણે આ પુસ્તકમાં લખેલી કવાયદ બરાબર દેખાડવામાં વઠોદરા રાજ્યની પહેલી પલટણના કમાન્ડીંગ ઓફીસર મારા મિત્ર મેજર રૉબર્ટ હાડીએ તકલીફ લીધી છે તે માટે તેમનો અત્રે આભાર માનું છું.

એન્બુલન્સનું કામ તેની હાલની સંપૂર્ણતાએ પહોંચાડવામાં મેં ઉપર જણાવ્યું છે તેમ બીજા મૃદુરથો સાથે ડાક્ટર કેન્ટલીને મુખ્ય હાત હતો માટે તેમનો પણ ફોટો આપવાનો મારો ઈરાદો હતો પરંતુ હાલ લડાઈના હિંગામને લીધે તેઓ અતિશય રોકાઈ ગયલા હોવાથી પોતે મને જણાવ્યા પ્રમાણે પોતાનો ફોટો મોકલી શક્યા નથી તેથી તે અત્રે ન આપી શકવાને માટે હું દિલગીર છું. તેમણે, સર જૉન ફર્લેએ તથા મેજર બ્લેકહૉર્ન મને આ પુસ્તક સાથે પોતાનાં મુખ્યારક નામો જોડવા પરવાનગી આપી તે માટે ઉપકાર માનું છું.

છેવટે આ પુસ્તક વિજયાદશમીને દિવસે પ્રગટ થાય છે તે શુભ દિવસથી નામદાર સાર્વભૌમ્ય બ્રિટીશ રાજ્યનો હાલના હારણ યુદ્ધમાં ચાલુ વિજય થાઓ એવી પ્રાર્થના કરે છું તે પરમકૃપાળુ પરમેશ્વર સફળ કરે. અસ્તુ.

વિજયાદશમી,
તા. ૨૮-૯-૧૪.

}

ધનજીભાઈ હા. મહેતા.

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

પ્રથમ આવૃત્તિમાં ઉમેદ બતાવ્યા પ્રમાણે આ બાબતનું શિક્ષણ ઘણું વધુ છે. તે એટલા ઉપરથી માલમ પડે છે કે ઈંગ્લેન્ડ પુસ્તકની એટલી મુદત દરમિયાન ૧૬ આવૃત્તિઓ છપાઈ ગઈ છે. માત્ર દીલગીરી એટલી જ છે કે ગુજરાતી વાંચક વગરનાં તેટલો બહોળો ફેલાવો થયો નથી.

હવે ઈશ્વરકૃપાથી વકરી પ્રમાણે સાર્વભૌમ્ય બ્રિટિશ રાજ્યને લડાઈમાં ફતેહ મળી છે, તેા નામદાર વાઈસરૉયે ગઈ તા. ૨૬ મી જુને અસોસીએશનની વાર્ષિક સભા વખતે કાઢેલા ઉદ્ઘાર પ્રમાણે દરેક સેન્ટરમાં નવોજ ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કરી દેનીંગ કૉલેજે માધ્યમિક નિશાળો વિગેરેમાં આ બાબતનું શિક્ષણ વધુ પ્રમાણમાં ફેલાવવા લાગતા વળગતાઓ દરેક કોશિશ કરશે એવી ઉમેદ છે.

વડોદરા,
તા. ૭ જુલાઈ ૧૯૨૦.

} ધનજીભાઈ હો. મહેતા.

તુર્તાતુર્ત ઇલાજ.

પ્રકરણ ૧ લું.

અકસ્માત વખતે તુર્તાતુર્ત ઇલાજ એ વૈદક શાસ્ત્ર તેમજ શસ્ત્રક્રિયાની એક શાખા ગણી શકાય. એ કામ શીખી તૈયાર થયલા લોકો અકસ્માત વખતે તેમજ કોઇપણ જાતની એકાએક બિમારીના વખતે કામચલાઉ મદદ આપવાને શક્તિવાન બને છે. એનો અભ્યાસ કર્યાથી પરિચારીકા (સારવાર કરનાર) અમર નીમહકીમ થવાનું નથી પણ એમાં ફક્ત તુર્તાતુર્ત ઇલાજને લગતું જ કામ સારી રીતે પરંતુ સંપૂર્ણપણે શીખવવામાં આવે છે એટલે ડૉક્ટર આવી પહોંચતા સુધી જે જે કામ કરવાનું હોય છે તેટલાનોજ એમાં સમાવેશ થાય છે.

તુર્તાતુર્ત ઇલાજ શીખનાર માણસે નીચલા સાત નિયમો પ્રમાણે ચાલવાનું હોય છે:—

૧. તેણે ડૉક્ટરની મદદ મેળવવાની કાશિશ કરવી જોઈએ અને માત્ર તેઓ આવી પહોંચતા સુધીમાં ફક્ત અણીને પ્રસંગે જોટલું કરવું ઘટે તેટલુંજ કરવું જોઈએ. ઇજ્જની અથવા માંદગીની ચાલુ સારવાર કરવાનું કામ પોતે માથે વહેરી લેવાનું નથી.

૨. જની શકે તો ઇજ્જનું કારણ અથવા તેથી નીપજતા ભયનું કારણ દૂર કરવું જોઈએ.

૩. થમલી ખીજી ઇજ્જની સાથે જો લોહી પહેતું હોય તો તે બંધ કરવા ઉપર પહેતું ધ્યાન આપવું જોઈએ.

૪. દર્દીને ઘણામાં ઘણા આરામ મળે એવી રીતે ઇજ્જ પામેલા ભાગને ગોઠવવો જોઈએ.

૫. દર્દીને જની શકે તેટલી હવા મળે એમ કરવું અને જરૂર લાગે તે પ્રમાણે તેનું અંગ ગરમ અગર ઠંડું રાખવું જોઈએ.

૬. અકસ્માત થાય ત્યારે ખપાટીયાં અગર પાટા કંઈ હંમેશા નૈયાર હોતા નથી માટે જે ચીજો મળી આવે તેનો કામચલાઉ ઉપયોગ કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ.

૭. ડૉ. સર જેમ્સ નટલીએ પોતાના પુસ્તકમાં જણાવ્યું છે તેમ તેણે નીચલા ગુણો ખીલવવા જોઈએ:-

(ક) તેણે પારિકાષ્ઠી અવલોકન કરનાર થવું જોઈએ કે તેથી થયેલી ઇબ્બનાં કારણો અને નિશાનીઓ* પોતે એકદમ જોઈ શકે.

(ખ) તેણે કુનેહુખાજ (યુક્તિવાળા) બનવું જોઈએ કે તેથી વગર અર્થના સવાલો પૂછ્યા સિવાય દર્દીની શરૂઆતથી તે આખર સુધીની હુકીકત+તેમજ દર્દીને થતાં લક્ષણો+નું જ્ઞાન મેળવી શકે.

(ગ) તેણે તોડ કાઢવામાં પ્રવીણ બનવું જોઈએ કે તેથી આસપાસ જે મળી આવે તેનો સારો ઉપ-યોગ કરી ઇબ્બ વધતી અટકાવી શકે અને જે ઇબ્બ

* આપણે પોતે જોઈ શકીએ તે.

+ જે સંજોગો વચ્ચે અકસ્માત અગર બિમારી ઉત્પન્ન થઈ હોય તે.

+ દર્દીને પોતાને જે લાગણીઓ થાય અને જેનું વર્ણન તે આપણા પાસે કરે તે.

થઈ ચૂકી હોય તે મટાડવાને માટે કુદરત કેાશિશ કરતી હોય તેમાં મદદગાર થઈ શકે.

(ઘ) તેણે ખુદલેખુદલું કહી દેતાં શીખવું જોઈએ એટલે દર્દીને તેમજ આસપાસ ઉભેલા માણસોને તે વખતે મદદ માટે શું શું કરવું જોઈએ તે બદલ ઝટ સમજાવ એવા શબ્દોમાં હુકમ આપી શકે.

(ચ) તેણે સારાસાર વિચાર કરતાં શીખવું જોઈએ કે તેથી મોટા અકસ્માત વખતે કયી ઇજાની પોતે સારવાર કરવી જોઈએ અને કયીને માટે આસપાસનાઓને કે દર્દીને પોતાને હુકમ આપવા જોઈએ તે ગુત્ નક્કી કરી શકે.

પ્રકરણ બીજું.

હાડપિંજર.

આપણા શરીરનું ખોખું સુમારે બસો હાડકાનું બનેલું છે (આકૃતિ ૧). એ હાડકાઓને લીધેજ આપણા શરીરનો ઘાટઘટમ બને છે. તેમના ઉપરજ સ્નાયુઓ વળગેલા હોય છે અને તેથી જ્યારે સ્નાયુઓ સંકોચાય છે ત્યારે તેઓ ઉચ્ચાલન (ટેકા) તરિકે કામ બજાવે છે અને પરિણામે આપણું શરીર અથવા જૂદાજૂદા અવયવો એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ખસી શકે છે. વળી હાડકાંઓથી શરીરના બાતરમાં આવેલા અગલના પોચા અવયવોનું રક્ષણ થાય છે.

જૂદાજૂદા હાડકાઓના વૈદકાચ નામો શીખવાની અગર યાદ રાખવાની તુર્તાતુર્ત ધલાજનું કામ શીખનારાઓને મિલકુલ અગલ્ય નથી.

માત્ર નીચલી બાબતોજ તેમણે જાણવાની જરૂર છે:—

ખોપરી

માથાનાં અને ચહેરાનાં હાડકાં મળી ખોપરી બનેલી છે, અને તેમાંના જડા સિવાયનાં અષ્ટાંહાડકાં એક ખીજ સાથે મજબૂત જોડાઈ ગયલાં છે. માત્ર નીચતું જડખુંજ માંજગરાની માફક સહેલાઈથી હાલી શકે છે.

આ (નીચલા જડખાનું) હાડકું ઘણીવાર ટુટી જાય છે અને તેમાં આવેલા દાંતોને લીધે તેનો ઉપચાર કરવામાં ડોક્ટરને કેટલીક વાર ખાસ મુશ્કેલી નડે છે.

ખોપરીનાં ખીજાં હાડકાંઓ ભાંગવાથી ઘણીવાર ભારે જોખમ ઉત્પન્ન થાય છે; કારણકે તેની અંદર ભેજું આવેલું છે અને તે (ભેજ) ના ઉપર ભાંગેલા હાડકાના ટુકડાઓનું દબાણ થવાથી બેશુદ્ધિ અને ખીજ નિશાનીઓ જણાય છે. (બેશુદ્ધિ બદલ પ્રકરણ ૧૧ માં આપેલો કોઠો જુઓ.)

ઘડમાં આવેલાં હાડકાં.

તે નીચે મુજબ છે:—

૧. બરડાની કરોડ.

૨. સીપીનું હાડકું.

૩. પાંસળીઓ.

૨. વસ્ત્રદેશ. આની ખનાવટમાં બે થાપાનાં, એક પૂઠનું અને એક પૂંછડીનું હાડકું આવેલું છે.

૧. ખરડાની કરોડઃ—ધણાં જૂદાંજૂદાં હાડકાંઓ એક બીજા સાથે જોડાઈને બનેલી છે. એમાંનાં ઉપલાં બે ત્રણ ગરદનનાં હાડકાં સહેલાઈથી ફરીફરી શકે છે. બાકીનાંઓમાં પણ કેટલીક હિલચાલ થાય છે, માત્ર કરોડને નીચલે ભાગે આવેલું પૂઠનું અને પૂંછડીનું હાડકું એ બે હાલી શકતાં નથી.

કરોડનાં દર બે હાડકાંની વચ્ચે આશરે પાંચ જાડી (નાક અથવા કાનનાં જેવાં) કુમળા હાડકાંની એકેક ગાદી આવેલી હોય છે.

કરોડને લીધે શરીર ટટાર રહે છે. વળી માથું પણ તેના ઉપર જ ટેકવેલું હોય છે, અને શરીરના ઉપલા ભાગનું વજન તેના માર્ફતજ નીચલા ભાગ ઉપર પડે છે. ઉપર કહેલા કુમળા (નરમ) હાડકાંની ગાદીઓને લીધેજ કરોડને લાગેલા ધક્કા અથવા ધણુધણુટની

અસર ભેગને પહોંચી શકતી નથી. વળી એ ગાદીઓને લીધેજ જૂદાંજૂદાં હાડકાં એક બીજા સાથે જોડાઈ એક આખી પેચદાર કરોડ બને છે.

કરોડનાં હાડકાં એક બીજા ઉપર એવી રીતે ગોઠવાયલાંછે કે જેથી તેના પાછલા ભાગમાં એક સળંગ નળી જેવી પોલ રહે છે અને તેમાં ભેગના નીચલા અને પાછલા ભાગમાંથી નીકળતો સૂંઢ જેવો જ્ઞાનરજ્જુ આવેલો હોયછે.

હાથપગોમાં થતી હિલચાલ ઉપર કાબુ ધરાવનાર જ્ઞાનતંતુઓ આ જ્ઞાનરજ્જુમાંથી નીકળેછે અને તેના લીધે કરોડને કંઈ ઇજા થાય એટલે ઉપર લખેલા જ્ઞાનતંતુઓને ઇજા પહોંચી લકવો થઈ આવેછે.

૨. સીપીનું હાડકું:—એ છાતીના વચલા ભાગમાં લાંબું, ચપટું, ખંજરના આકારનું આવેલું હોય છે અને તેનો નીચલો ભાગ કુમળા હાડકાનો બનેલો હોયછે.

૩. પાંસળીઓ:—દરેક બાજુ બાર બાર મળી એકંદર ચોવીસ પાંસળીઓ હોયછે. તેમાંની ઉપલી સાત

આગલી બાજુએ સીપીના હાડકાને અને પાછલી બાજુએ કરોડને વળગેલી હોય છે. સારપછીની ત્રણ ત્રણ દરેક પોતાની ઉપરની પાંસળીના કુમળા છેડા સાથે વળગેલી હોય છે એટલે એ ત્રણ ઠેઠ સીપીના હાડકા સુધી પહોંચતાં પહેલાં એક બીજાને વળગેલી હોય છે. સાથી નીચેની બંને (અગીઆરમી અને બારમી) સીપીના હાડકાને બિલકુલ વળગેલી હોતી નથી. નીચલી પાંચપાંચ (૮ મીથી ૧૨ મી સુધી) ખોટી પાંસળા કહેવાય છે અને તેમાંની છેલ્લી બેને છૂટા છેડાવાળી એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે.

૪. વાસ્તવદેશ:—આનો આકાર એક કુંડીના જેવો હોય છે અને એ પેટની અંદર આવેલા ધણુ અગત્યના ભાગોને ટેકા આપવા તથા બચાવ કરવાને માટે બનાવેલો છે એનો બહારનો ભાગ થાપાના સાંધાની બનાવટમાં આવી જાય છે અને તેના ઉપર નીચલા અવયવ (પગ) ના સ્નાયુઓ વળગેલા હોય છે.

એમાં નીચલાં હાડકાંનો સમાવેશ થાય છે:—

(૩) બે થાપાનાં હાડકાં.

(ખ) પૂઠનું હાડકું.

(ગ) પૂછડીનું હાડકું.

(ક) થાપાનાં હાડકાં:—આ બે હાડકાં મોટાં જાડાં અને અનિયમિત આકારનાં હોય છે. તે આગલી બાજુએ એક બીજા સાથે જોડાયેલાં છે પરંતુ પાછલી બાજુએ તેમની વચ્ચે પૂઠનું અને પૂછડીનું હાડકું આવેલું હોય છે. થાપાના હાડકાનો અંદરનો ભાગ પહોળો અને મુંઝાળો હોય છે અને તેથી પેટના નીચલા ભાગની દિવાલ તરિકે તે ઉપયોગી થઈ પડે છે. એ હાડકાંઓની બહારની બાજુએ અડકેલા ઉંડા પ્યાલી જેવો ખાડો હોય છે. તેમા જાંગના હાડકાનું માથું સમાઈ જઈ થાપાનો સાંધો બને છે.

(ખ) પૂઠનું હાડકું:—આ ખરેખર તો કરોડ-નોજ એક ભાગ છે અને તે પાંચ કડકાનું બનેલું હોય છે. આ કડકાઓ બચપણમાં છૂટા હોય છે પણ પુખ્ત વય થતાં એકમેક સાથે જોડાઈ જાય છે.

(ગ) પૂછડીનું હાડકું:—આ માણસ જાતની પૂછડીનો મૂળ ભાગ છે. એ પૂઠનું હાડકું લંબાઈને બનેલું

હોય છે અને તેમાં ચાર જૂદાજૂદા ટુકડા એક બીજા સાથે મળી ગયલા હોય પડના જેવો આકાર થાય છે.

ઉપલાં અવયવ (હાથ) નાં હાડકાં.

એ નીચે મુજબ હોય છે:—

૧. ખભાની ઢાલ.	૪. કળાઇનાં હાડકાં.
૨. હાંસડી.	૫. કાંડાનાં હાડકાં.
૩. ભૂજનું હાડકું.	૬. પંજનાં હાડકાં.

૧. **ખભાની ઢાલ:**—આ એક મોટું ચપટું ત્રિકોણાકારનું હાડકું છે અને તે પીઠના ઉપલા ભાગે પાંસળીઓની ઉપર ગોઠવાયલું હોય છે. તેના ઉપર હાથને હલાવનારા ઘણાખરા સ્નાયુઓ વળગેલા હોય છે, ને ઉપલે ભાગે એક મજબૂત પહોળો ઢેકા નીકળી આવેલો હોય છે, તે હાંસડીના હાડકા સાથે જોડાય એક સાંધો બને છે.

પાંસળીઓ ઉપર તે સહેલાઇથી હાલી શકે એવું હોવાથી જવલ્લેજ લાંબી બને છે.

૨. **હાંસડી:**—આ ઈંગ્રેજી અક્ષર Sના આકારનું એક ન્હાનું હાડકું છે. તે સીપીના હાડકા સાથે તથા

ખભાની ઢાલના હાડકા સાથે જોડાઈ બે સાંધા બને છે. શરીરમાં આવેલાં બીજાં બધાં હાડકાંઓ કરતાં એ ઘણી વધારેવાર ભાંગી જાય છે. થોડાપરથી પડતાં એ વારંવાર ભાંગી જાય છે માટે એના અસ્થિભંગને “ થોડેસ્વારનો અસ્થિભંગ ” કહે છે.

૩. ભૂજનું હાડકું:—આ એક લાંબુ હાડકું છે અને તેને ઉપલે છેડે ગોળ માથું હોય છે. તે ખભાની ઢાલના એક છાછરા પહોળા ખાડા સાથે મળી ખભાનો સાંધો બને છે. એનો નીચલો છેડો વચ્ચે ભાગે વેલણના આકારનો હોય છે અને તે કળા-ઇનાં હાડકાં સાથે જોડાવાથી કાણીનો સાંધો બને છે.

૪. કળાઇના હાડકાં:—કળાઇમાં બે હાડકાં છે. બહારનું હાડકું કોનીની અંગુઠા તરફની બાજુથી કાંડાની અંગુઠા તરફની બાજુ સુધી લંબાયલું છે અને અંદરનું, કોનીની ન્હાની આંગળી તરફની બાજુથી કાંડાની તેજ તરફની બાજુ સુધી લંબાયલું છે. એ બે હાડકાંની વચ્ચે થોડીક જગ્યા રહે છે, અને બહારનું હાડકું અંદરનાની આસપાસ ફરી શકે છે.

જો હથેળી ચત્તી અગર ઉંધી હોયછે તો આ બન્ને હાડકાં એક બીજાની લગોલગ રહે છે, પણ જ્યારે અંગુઠો માથા તરફ હોય એવી હાલતમાં હથેળી હોયછે ત્યારે બેઉ હાડકાં એકમેકથી દૂર જાયછે. આ હાડકાંના અસ્થિભંગની સારવાર કરવામાં ઉપલી બાબત ઘણી અગત્યની છે; કારણ કે જો બાંગેલાં હાડકાં એક બીજાને અડીને રહે એમ આપણે હાથને બાંધીએ તો તેઓ એક બીજા સાથે જોડાઈ જશે અગર તેઓ વચ્ચે ખોડું જોડાણ થશે.

૫. કાંડાના હાડકાં:—કાંડામાં આઠ હાડકાં એવી સરસ રીતે ગોઠવાયલાં છે કે તેથી તેમાં નાન્યુક હિલચાલ પેદા થાયછે.

૬. પંજના હાડકાં:—આ બે હારમાં ગોઠવાયલાં હોય છે:—(ક) પાંચ લાંબાં હાડકાંની એક હારથી હથેળીનો ભાગ બનેછે, અને (ખ) દરેક આંગળામાં ત્રણ અને અંગુઠામાં બે મળી બીજી હાર થાયછે.

નીચલા અવયવ (પગ) નાં હાડકાં.

એ નીચે મુજબ હોયછે:—

૧. જાંગનું હાડકું.

૩. નળાનાં હાડકાં.

૨. ઢાંકણી.

૪. પાટલીનાં હાડકાં.

૧. જાંગનું હાડકું:—આ એક લાંબું ગોળ હાડકું છે અને તે વારંધડી લાંબી જવાનો સંભવ રહે છે. તેનું માથું ઉપર લાગે થાપાના હાડકામાં ભરાઈ થાપાનો સાંધો બને છે અને તે બધી બાજુએ ફરી શકે એવો હોય છે. તેનો નીચડો છેડો નળાના હાડકા સાથે મળી ઘુંટણનો સાંધો બને છે. આ હાડકું આખા શરીરમાં સૌથી લાંબું છે.

૨. ઢાંકણી:—આ એક જડું ત્રિકોણાકારનું હાડકું છે અને તે ઘુંટણની આગલી બાજુએ જાંગના હાડકાના નીચડા છેડા ઉપર આવેલું છે તેથી ઘુંટણના સાંધાનું આગલી બાજુએ રક્ષણ થાય છે અને જાંગના આગલી બાજુના સ્નાયુઓને કામ કરવામાં જોર મળે છે.

૩. નળાનાં હાડકાં:—નળામાં પણ બે હાડકાં હોય છે:—(ક) બહારનું હાડકું, (ખ) અંદરનું હાડકું.

(ક) બહારનું હાડકું:—નળામાં આવેલાં બે

હાડકામાં આ નાનું છે અને એની લંબાઈ જોતાં આખા શરીરમાં એ સર્વથી નાજુક હાડકું છે. એના ઉપલા અને નીચલા છેડા અંદરના હાડકાની બહારની બાજુએ વળગેલા રહી તે હાડકાને ઘણી મજબૂતી આપે છે.

(ખ) અંદરનું હાડકું:—આ પગના તળાની આગલી તથા અંદરની બાજુએ આવેલું હોય છે. આખા શરીરમાં લંબાઈમાં ફક્ત જાંગના હાડકાથીજ આ હાડકું ઉતરતું છે (બીજે નંબરે આવે છે). તેના ઉપર છેડા પહોળો હોઈ તેના ઉપર જાંગના હાડકાનો નીચલો ભાગ ટેકાયલો છે, અને તે બે તથા ઢાંકણીનું હાડકું મળી ઘુંટણનો સાંધો બને છે. એ હાડકાની અંદરની બાજુએ ફક્ત એના ઉપર ચામડીજ આવેલી છે (તદ્દન ઉપરછલું છે.)

એની અંદરની બાજુએ નીચલે ભાગે એક જાડો ટેકો આવેલો હોય છે. તે ઘુંટીને અંદરની બાજુથી ટેકો આપવાનું કામ કરે છે.

૪. પાટલીનાં હાડકાં:—પાટલીની બનાવટ

પંખના જેવીજ છે. એનાં હાડકાં પણ ત્રણ હારમાં ગોઠવાયેલાં છે:—(ક) એડીનાં હાડકાંની હાર, (ખ) પગના તળિયાનાં હાડકાંની હાર અને (ગ) આંગળાનાં હાડકાંની હાર.

(ક) એડીનો ભાગ જૂદાંજૂદાં સાત હાડકાંનો બનેલો છે.

(ખ) પગની પાટલી તથા પાનીના હિંચા ભાગમાં પાંચ લાંબાં હાડકાં આવેલાં છે, અને

(ગ) અંગુઠામાં બે અને દરેક આંગળીમાં ત્રણ ત્રણ હાડકાં આવેલાં છે.

સાંધા અને સંધીબંધન:—બે અથવા વધારે હાડકાં મળે તે ભાગને સાંધો કહે છે. હાડકાંના ઢેકા જ્યાં એકબીજાને અડે છે તે ભાગો ઉપર સુંવાળી, નરમ (કુર્ચા) હાડકાંની ગાદી હોય છે અને તે છેડા-ઓની આસપાસ મજબુત ચિવ્વટ પટાઓ આવેલા હોય છે તેથી ફક્ત અમુક દિશામાં જ હિલચાલ થઈ હાડકાંના છેડા પોતાની જગ્યાએથી ખસી જઈ શકતા નથી. આ પટાઓને સંધીબંધન કહે છે. હાડકાંના

છેડાઓ એકબીજા ઉપરથી સહેલાઈથી સરકી શકે તે માટે સાંધાની અંદર એક ઇડાની સફેદી જેવું તેલ રહે છે, તેને સાંધાનું તેલ કહે છે.

સાંધાની બે મુખ્ય જાત હોય છે:—(૩) દડાખાડાવાળો સાંધો, (૫) મીઝગરા જેવો સાંધો.

(૩) દડાખાડાવાળા સાંધામાં એક હાડકું આગળપાછળ ઉપરનીચે તથા અંદર અને બહાર એમ બધી દિશામાં ફરી શકે છે. દાખલા તરિકે થાપા તથા ખલાના સાંધા. (આકૃતિ ૨).

(૫) મીઝગરા જેવા સાંધામાં ફક્ત ઉપર અને નીચે, કિંવા આગળ અને પાછળ એમ બે દિશામાં જ હીલચાલ થઈ શકે છે. દાખલા તરિકે કેણી અને ઘુંટણના સાંધા. (આકૃતિ ૩).

સ્નાયુઓ:—આપણા શરીર ઉપર જે માંસ હોય છે તેજ સ્નાયુઓ કહેવાય છે. ગાયની અમર બકરાની લતાંગડી ચરખી વિનાની હોય તેમાં બધા સ્નાયુઓજ હોય છે. (આકૃતિ ૪).

શરીરમાં પેદા થતી જૂદીજૂદી હિલચાલ સ્નાયુ-

ઓથીજ થાય છે. એની બે જાત છે. (ક) આપણી

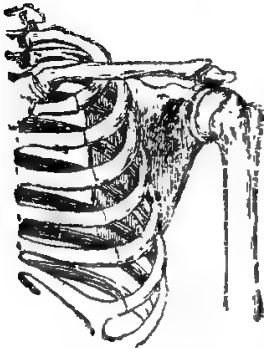

FIG.

આકૃતિ ૨ જી.

મરજીને તાબે રહી કામ કરનારા, અને (ખ) આપણી મરજીનો કાબુ ન હોય એવા.

આકૃતિ ૩ જી.

(ક) મરજીને તાબે રહી કામ કરનારા:—આ

સ્નાયુઓમાં આપણી મરજી

સ્નાયુબંધન

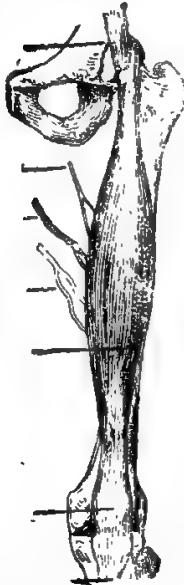
જ્ઞાનતંતુ

ધોરીનસ

કાળીશિરા

સ્નાયુ

ઢાંકણી
ઢાંકણીને
પટ્ટા

પ્રમાણે હિલચાલ કરી શકાયછે. તેઓ બે છેડેથી વચમાં સાંધા હોય એવાંબે હાડકાંને વળગેલા હોય છે તેથી જ્યારે તેઓ સંકોચાય છે, ત્યારે જે હાડકાંને તેઓ વળગેલા હોય છે તે અન્નેને એક બીજા તરફ ખેંચે છે. દાખલા તરિકે હાથના ઢાંડનો સ્નાયુ એક છેડેથી ખભાની ઢાલને અને બીજે છેડેથી કળામના હાડકાંને વળગેલો હોવાથી જ્યારે તે સંકોચાય છે ત્યારે

આકૃતિ ૪ થી.

હાથને ફાણીમાંથી વાળી કળામને ઉંચે ખેંચેછે.

સ્નાયુઓનો હાડકાને વળગે છે તે ભાગ ચિવ્વટ સફેદ દોરડા જેવો હોય છે અને તેને સ્નાયુબંધન કહે છે (આકૃતિ ૪).

(ખ) મરજીનો કાબુ ન હોય એવા:—આ જાતના સ્નાયુઓ, ધોરીનસો, હોજરી, આંતરડાં, અને બીજા અંદરના ભાગોની અંદર મુખ્ય કરી આવેલા હોય છે. તેઓ આપણી મરજીને તાબે રહી કામ કરતા નથી અને તેમની બનાવટ ઉપલા સ્નાયુઓ કરતાં જૂદાજ પ્રકારની હોય છે. તેમના ઉપર ફક્ત સંબંધીક તંતુઓનો કાબુ હોય છે. (જુઓ પ્રકરણ ૧૧ મું). આ જાતના સ્નાયુઓ આંતરડામાં આવેલા હોવાથી તેઓ કામ કરે તેના લીધે ખોરાક જેમજેમ પચતો જાય તેમતેમ તે આગળ ખસતો જાય છે. હૃદય પણ આપણી મરજીનો કાબુ ન હોય એવા એક ખાસ જાતના સ્નાયુ-ઓનું બનેલું છે.

પ્રકરણ ૩ જી.

ત્રિકોણાકારનો પાટો.

આ પાટો તુર્તાતુર્ત ધલાજ કરવામાં ખાસ અનુકૂળ થઈ પડે છે; તેનાં કારણો નીચે મુજબ છે:—

(૧) તે લગાવવામાં ઝાઝો અભ્યાસ જોઈતો નથી.

(૨) પીંડારોકા પાટો બરાબર ન લગાવ્યો હોય તો અવયવમાં લોહી ફરતું બંધ થઈ તે મરી જવાનો ભય રહે છે. તેવું કાંઈ આમાં બનવાનો સંભવ નથી.

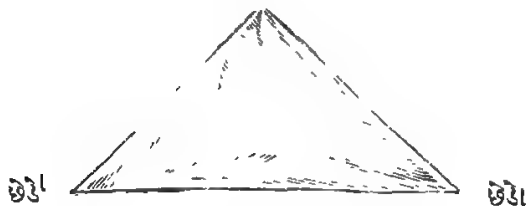
(૩) એકાદ રમાલ અગર ૩૬ કે ૩૮ ઈંચ સમયોરસ કપડું લઈ તેના સામસામેના ખુણા એક બીજા ઉપર મૂકી કલમતરાસ કાપી કાઢવાથી આવા કામચલાઉ બે પાટા તુર્ત બનાવી શકાય છે.

ત્રિકોણાકારના પાટાને ત્રણ કોર હોય છે. તેમાંની સૌથી લાંબી ને “ નીચલી કોર ” અને બાકીની બેને બાજુની કોરો કહીશું. તેના ત્રણ ખુણાઓમાંથી સૌથી ઉપલા (નીચલી કોરની સામેના) ખુણાને ટોચ કહીશું.

અને બાકીના બે ખુણાઓને છેડા કહીશું. (આકૃતિ ૫).

પાટા બાંધવાની ત્રણ રીતો:—ત્રિકોણાકારનો પાટો ત્રણ રીતે બાંધી શકાય છે:—(૧) વાજ્યા વિનાનો આખો પાટો પાથરીને; (૨) પહોળો પાટો બનાવીને; (૩) સાંકડો પાટો બનાવીને. પહેલી રીતમાં આખો પાટો ખુલ્લો કરી બિછાવી લગાવવો. (આકૃતિ ૫).

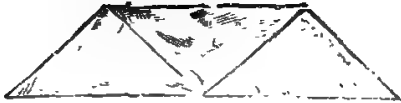
ટોંચ.

નીચલી કાર.

આકૃતિ ૫ મી.

પહોળો પાટો બનાવવા માટે પાટાને સરખો પાથરી દૃષ્ટ તેની ટોંચને નીચે લાવી નીચલી કાર ઉપર મૂકી (આકૃતિ ૬) પાટાને લંબાઈમાંથી બેવડ-

આકૃતિ ૬ ફી.

વાળા દેવો. (આકૃતિ ૭). સાંકડો પાટો બનાવવા
સાથે પ્રથમ પહોળો પાટો બનાવી તેને ફરી બેવડ

આકૃતિ ૭ મી

આકૃતિ ૮ મી.

કરી દેવો. (આકૃતિ ૮). એ સિવાય કેટલીકવાર

આકૃતિ ૯ મી.

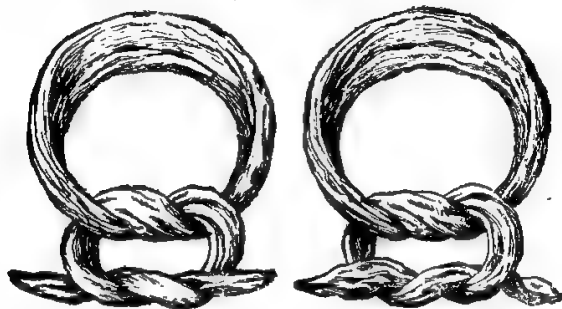
મધ્યમ કદનો પાટો લમાવવામાં આવેછે. તેને માટે પાટાને ખુલ્લો કરી બિછાવી ટોંચ નીચથી ફેર ઉપર લાવી મૂકી પછી ત્રેવડ વાળવામાં આવે છે. (આકૃતિ ૬). આ પાટો પહેળા પાટા કરતાં જરાક સાંકડો અને સાંકડા કરતાં કંઈક પહેળો હોય છે.

પાટો ઉંચો મૂકવો (મૂકી છાંડવો) હોય ત્યારે તેને સંભાળથી ઘડી કરી પછી મૂકી દેવો. ઘડી વાળવાની સાથે સારી રીત નીચે મુજબ છે:—પ્રથમ એક સાંકડો પાટો બનાવી તેના બેઉ છેડાઓ વાળી લાવી પાટાની અધવચમાં મૂકવા. ત્યારપછી ફરી એકવાર તેમજ કરવું અને છેવટે જે વાળેલો ભાગ રહે તેને બેવડ કરી દેવો. આથી ગળવામાં મૂકી શકાય એવી એક ન્હાની બીંદડી થશે.

પાટાને બાંધતી વખતે તેના છેડાને હમેશા મજબૂત ગાંઠ મારવી. (આ. ૧૦). સરકારી જાય એવી મારવી નહીં. (આકૃતિ ૧૧).

મજબૂત ગાંઠ બાંધવાની રીત નીચે પ્રમાણે છે:— પ્રથમ બેઉ છેડા બેઉ હાથમાં લઈ જમણા હાથ

આગળ અને ડાબો પાછળ રાખી બેઉ છેડા ડાબા
હાથમાં પકડી જમણી તરફનો છેડો અંદર વાળી

આકૃતિ ૧૦ મી.

આકૃતિ ૧૧ મી.

દૃષ્ટ એક ગાંઠ મારવી. પછી ફરી બેઉ છેડાઓ જૂદા
જૂદા હાથમાં પકડી ડાબો હાથ આગળ અને જમણો
પાછળ રાખી બેઉને જમણા હાથમાં પકડી ડાબા
હાથનો છેડો અંદર વાળી દૃષ્ટ બીજી ગાંઠ મારવી.

બોપરીના પાટો.

(૧) નીચલી ફારની આશરે અઢી ઇંચ જેટલી

ચુડ વાળો; (૨) પછી પાટાને માથા ઉપર એવી રીતે મૂકા કે ચુડવાળો ભાગ કપાળ ઉપર આવે અને ટાંચ પાછલા ભાગ તરફ જુલતી રહે; (૩) બેઉ છેડાઓને કાનની ઉપર થઈ માથાને પાછલે ભાગે લઈ જાયો; તેમને એકબીજા ઉપરથી આમનસામન પસાર

કરો; અને (૫) પાછા આગળ લાવી કપાળ ઉપર વચમાં ગાંઠ મારી દો.

ટાંચને પછી જોરથી નીચે ખેંચી ઉપર વાળી દઈ (આકૃતિ ૧૨) ટાંચણી મારી દો.

નીચલા જડખાને પાટો.

સાંકડો પાટો બનાવીને

આકૃતિ ૧૨ મી.

તેનો એક છેડો એક

કાનની નીચે રાખી પાટાને હડપચી ઉપરથી થઈ માથાને ઉપલે ભાગે રહી ફેરવી લાવી બીજો છેડો

પહેલા છેડા સાથે જડવાના નીચલા ખુણા પાસે આમન સામન કરી લાંબો છેડો હડપચી ઉપર અને ટૂંકો છેડો માથાને પાછલે ભાગે લઈ જઈ બીજા ખાનુએ ગાંઠ મારી દો. (આ. ૨૭).

ખલાનો પાટો.

(૧) પ્રથમ એક સાંકડી ઝોળી લગાવો; (૨) પછી એક બીજો પાટો લઈ ખુલ્લો કરી ખલા ઉપર એવી રીતે પાથરો કે તેની નીચલી કારનો વચ્ચેના ભાગ ભૂજને વચ્ચે ભાગે આડો આવે અને ટાંચ ઉપલી તરફ (ગરદન તરફ) રહે; (૩) પછી નીચલી કારની ચુડવાળી બેડ છેડા ભૂજની આસપાસ આમનસામન ફેરવી લાવી ગાંઠ મારી દો; (૪) ટાંચને ઝોળી નીચેથી સેરવી લઈ પાછી આગળ લાવી વાળી દો; અને (૫) ખલા ઉપર ટાંચણી મારી મજબુત કરી લો. (આકૃતિ ૧૩).

કોણીના પાટો.

(૧) એક ત્રિકોણાકારનો પાટો ખુલ્લો કરી

તેનો વચ્ચે ભાગ વાળેલી કાણી ઉપર એવી રીતે
મૂકા કે ટોચ ઉપત્તી તરફ રહે. (૨) નીચલી કાર

આકૃતિ ૧૩ મી.

અંદર વાળી દો, (૩) બેઉ છેડા કળાઈની આસપાસ
લાવો; (૪) આગલી બાજુએ આમનસામન કરો;
(૫) પછી કાણીની ઉપત્તી તરફ લઈ ભૂજની આસપાસ

ફેરવી લઈ પાછળ ફરી આમનસામન કરો અને આગલી આબુ લાવી ગાંઠ મારી દો; (૬) છેવટે

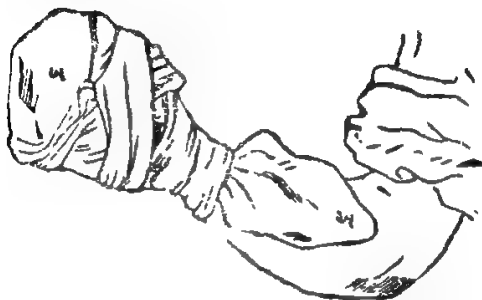
આકૃતિ ૧૪ મી.

ટોંચને ઉપર ખેંચી પાટાને મજબુત કરી ટોંચને નીચે વાળી લાવી ટાંચણી મારી દો; અને (૭) હાથને મોટી ઝોળીમાં મૂકો. (આકૃતિ ૧૪ મી).

પોંચાને પાટો.

(૧) પાટાને સરખો બિછાવી તેના વચલા ભાગ ઉપર હથેળી એવી રીતે હિંધી મૂકો કે આંગળાં ટોંચ તરફ રહે; (૨) ટોંચને વાળી હિંધી હથેળી ઉપરથી રહી કાંડાપર લઈ જઈ મૂકો; (૩) બેઉ છેડાને કાંડાની આસપાસ ફેરવી લાવી વાળેલી ટોંચ ઉપર આમન-સામન કરો; (૪) ટોંચને પાછી આંગળાં તરફ વાળી

દઈ છેડાઓને તે ઉપર ફરી એકવાર ફેરવી લેયો; (૫)

પોંચાનો પાટો-મૂઠી વાળીને.

આકૃતિ ૧૫ મી.

છેવટે બેઉ છેડાને કાંડાની આગલી ખાણુએ ગાંઠ મારી દો. (આકૃતિ ૧૫-૧૬).

થાપાનો પાટો.

(૧) એક સાંકડો પાટો કમ્મરની આસપાસ લગાવી પડખે ગાંઠ વાળી દો; (૨) બીજો પાટો લઈ તેને ખુલ્લો કરી તેની ટોચ ઉપર રહે અને ચુડવાળેલી

નીચલી કોર થાપાને વચલે લાગે આવે એમ રાખી

FIG.

આકૃતિ ૧૬ મી.

આકૃતિ ૧૭ મી.

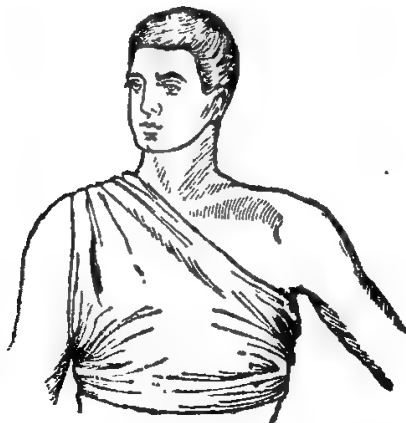
પોંચાતો પાટો-મૂઠી ઉઘાડીને.

પાટાનો વચલો લાગ થાપા ઉપર મૂકો; (૩) જેઉ છેડાએ જાંગની આસપાસ ફેરવી લાવો ને બહારની બાજુએ ગાંઠ મારી દો; (૪) પછી ટોચને કમ્મરની આસપાસના પાટા નીચે રહી ઉપલી તરફ લઈ

જાઓ; (૫) પાછી તેને ગાંઠ ઢંકાઈ જાય તેમ નીચે
વાળી દૃઢ ટાંચણી લગાવી દો. (આકૃતિ ૧૭).

છાતીનો પાટો.

(૧) છાતી ઉપર પટ્ટી મારી હોય તેના ઉપર
પાટાનો વચ્ચેનો ભાગ એવી રીતે મૂકા કે ટાંચ ખભા

આકૃતિ ૧૮ મી.

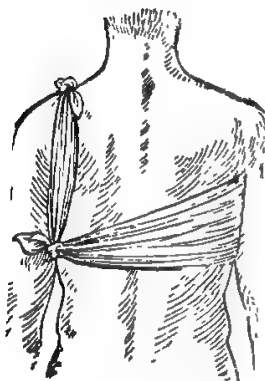
ઉપર આવે; (૨) ખેડે છેડાઓ એક બાબુથી રહી

પીઠ તરફ પાછળ લઇ જાઓ અને એવી રીતે ગાંઠ મારો કે એક છેડો થોડોક વધે; (૩) એ વધેલા છેડને ખભા ઉપર આવેલી ટોચ સાથે ગાંઠ મારી દો.

(આકૃતિ ૧૮-૧૯)

પીઠના પાટો.

તે ઉપલીજ રીતે બંધાય છે. માત્ર ફેર એટલોજ છે કે શરૂઆતમાં પાટાના વચલા ભાગને પીઠ ઉપર મૂકવો પડે છે.

આકૃતિ ૧૯ મી.

પાટલીના પાટો.

(૧) પાટાને ખુલ્લો જમીન ઉપર એવી રીતે બિછાવો કે ટોચ દર્શીથી દૂર રહે; (૨) પછી દર્શીના

પગ પાટા ઉપર એવી રીતે મૂકા કે એડી નીચલી કેરથી આશરે ચાર ઈંચ આગલી બાબુએ રહે અને આંગળાં ટોંચ તરફ આવે. ત્યારબાદ ટોંચને પગની પાની ઉપર વાળી દો; (૩) બેઉ છેડા હાથમાં પકડી

પગની પાની ઉપર આમનસામન લઇ જાઓ; (૪) પછી તેમને ધુંટીની પાછળ લઇ જઇ પાછા આમનસામન કરી ધુંટીની આગલી તરફ લાવી ગાંઠ મારી દો; (૫)

ટોંચને પાછી અંગુઠા તરફ વાળી ધુંટીની આગલી બાબુએ ટાંચણી મારી દો. (આકૃતિ ૨૦).

હાથની ઝાળીઓ.

(૧) મોટી ઝાળી.

(૧) દહીંની આગલી બાબુએ ઉભા રહો; (૨)

ટોંચને એક હાથમાં અને એક છેડો બીજા હાથમાં પકડો; (૩) પાટાને દદીની છાતી ઉપર એવી રીતે મૂકો કે પેલો છેડો તનદુરસ્ત બાજુના ખભા ઉપર આવે અને ટોંચ દદીના એક પડખા તથા જખમાયલી બાજુની કાણી એ બેની વચ્ચે આવે; (૪) પછી તનદુરસ્ત બાજુ ઉપર મૂકેલા છેડાને ગરદનની પાછળ થઈ જખમાયલી બાજુના ખભા ઉપર આગલી તરફ જરા લટકતો મૂકો; (૫) કાણી વાળી દધ જખમાયલી બાજુની કળાષ તથા હાથનો પંજો પાટાની આગલી બાજુએ એવી રીતે મૂકો કે આંગળાં કાણી કરતાં જરાક ઉચાં આવે; (૬) પછી નીચલો છેડો ઉંચકી લાવી ઉપલા છેડા સાથે ગાંઠ મારી દો; (૭) છેવટે ટોંચને કાણીની આગલી બાજુ તરફ વાળી લાવી ટાંચણી મારો. (આકૃતિ ૨૧).

(૨) ન્હાની ઝાળી.

(૧) એક ત્રિકોણાકારનો પાટો લઈ તેનો પહોળો પાટો બનાવો; (૨) એક છેડો તનદુરસ્ત બાજુના ખભા ઉપર થઈ ગરદન ઉપર રહી જખમાયલી બાજુના

ખલા ઉપર જરાક લટકતો રહે અને ખીજો આગલી તરફ નીચે પડેલો રહે એમ રાખો; (૩) હાથને કાણીમાંથી વાળી પાટા ઉપર મૂકી નીચેલો છેડો ઉંચકી લાવી ઉપલા છેડા સાથે ખલાના ખાડા

FIG.

આકૃતિ ૨૧ મી.

FIG.

આકૃતિ ૨૨ મી.

આગળ એવી રીતે ગાંઠ મારો કે કાંડા અને હાથના પોંચાને ટેકા મળે. (આકૃતિ ૨૨).

પ્રકરણ ૪ થું.

—:૦:—

અસ્થિભંગ અને તેના સામાન્ય ઉપચારો.

હાડકાં કઠણુ પરંતુ ખરડ હોય છે અને તેથી માર વાગવાથી અથવા પડી જવાથી ભાંગી જાય છે.

અસ્થિભંગ એટલે હાડકાનું ભાંગવું.

અસ્થિભંગના મુખ્ય બે પ્રકાર છે:—સાદો અને બહારના જખમવાળો. જ્યારે ચામડીને કંઈ ઇજા થયા વિના હાડકું ભાંગે છે ત્યારે સાદો પ્રકાર કહેવાય છે; અને જે મારથી હાડકું ભાંગે તેજ મારથી જો ચામડીમાં જખમ પડે અથવા ભાંગેલા હાડકાનો ટુકડો ચામડીમાંથી બહાર નીકળી આવે તો બહારના જખમવાળો પ્રકાર કહેવાય છે. (આકૃતિ ૨૩).

ઉપલા બે મુખ્ય પ્રકારો સિવાય બીજા પણ પ્રકારો છે તે નીચે મુજબ:—

(૧) ચૂરેચૂરાવાળો પ્રકાર:—આમાં હાડકું

આકૃતિ ૨૩ મી.

કચડાઈ જઈ તેના ઘણા ન્હાના
ટૂકડા થઈ જાય છે. (આકૃતિ ૨૪).

(૨) અંદરના જખમવાળો
પ્રકાર:—આમાં ભાંગેલા હાડ-
કાનો છેડો કંઈ ધોરીનસ, કાળી-
શિરા કે જાનતંતુમાં પેસી જઈ
તેને નુકશાન કરે છે.

ભાંગેલા હાડકાને, ટેકા આપ-

આકૃતિ ૨૪ મી.

વામાં ગફલતી વાપરવાથી અથવા આવડ વગર તેમાં
હિલચાલ કરવાની કોશિશથી આ પ્રકાર બનવાનો
સંભવ રહે છે.

(૩) કાચો પ્રકાર:—આ બાળકોમાં જોવામાં આવે છે. તેમના હાડકાં ઘરડ હોતાં નથી તેથી જેટલી ધન્યથી મોટાં માણસનાં હાડકાં લાંબી જાય તેટલીજ ધન્યથી બાળકોનાં ફક્ત અડધાં લાંબી અડધાં વળી જાય છે. (આકૃતિ ૨૫).

આકૃતિ ૨૫ મી.

(૪) સળંગ પ્રકાર:—આમાં લાગેલા હાડકાનો એક છેડો બીજામાં ઘુસી જઈ મજબૂત ખુંચી બેસે છે. (આકૃતિ ૨૬).

આકૃતિ ૨૬ મી.

અસ્થિભંગનાં કારણો:—(૧) સીધો માર:—
જ્યાં મારનું જોર આવે ત્યાંથીજ હાડકું ભાંગે ત્યારે
(દાખલા તરિકે ઠોષ અવયવ ઉપરથી માડીનું પૈકું
ફરી જન્ય ત્યારે) સીધો માર વાગ્યો કહેવાય છે.

(૨) આડકતરો માર:—જે ઠેકાણે માર વાગ્યો
હોય ત્યાંનું હાડકું ન ભાંગતાં થોડેક દૂરનું હાડકું ભાંગે
છે ત્યારે આડકતરો માર વાગ્યો કહેવાય છે. આમાં
મારનો જોર એક હાડકામાંથી બીજામાં પસાર થાય છે
અને ત્યાં અસર કરે છે. દાખલા તરિકે ઠોકર લાગી
પહોળા હાથ કરી પડી જતાં હાંસડીનું ભાંગવું અથવા
ઉંચેથી ઉભા પગ ઉપર પડતાં ખોપરીનું ટુટવું.

(૩) સ્નાયુઓનો જોસભેર સંકોચ:—ઠોષ
સ્નાયુ એકદમ જોરથી સંકોચાય ત્યારે હાડકું બહુકરી
વચમાંથી આડું ટુટી જાય છે, જેમકે કૂદતાં હાંકણીનું
ટુટી જવું.

અસ્થિભંગની નિશાનીઓ અને લક્ષણો.

૧. દુખાવો:—જ્યાં હાડકું ભાંગ્યું હોય ત્યાં
આગળ હંમેશાં પોતાને દર્દ થવાનું દર્દી કહે છે.

૨. અવયવની કુદરતી હિલચાલનું ગુમ
થવું:—અવયવની હમેશની હિલચાલ થઇ શકતી નથી,

દાખલા તરિકે પગનું હાડકું તુટે તો માણસ તે પગે ઉભો રહી શકતો નથી અને જૂજનું હાડકું ભાંગે તો હાથ માથાને પાછલે ભાગે લગાડી શકતો નથી.

૩. આકારમાં ફેરફાર:—અવયવ વળી જાય છે અગર વાંકાચૂકો કે ટુંકો થઇ જાય છે, અને તેથી સાજા અવયવ સાથે સરખાવતાં બેડોળ માણસ પડે છે.

૪. સોજો:—ઘણે ભાગે આ નિશાની દેખાય છેજ અને તે થવાનું કારણ સ્નાયુઓનો સંકોચ તથા અંદરના ભાગમાં લોહીનો સ્ત્રાવ હોય છે.

૫. દદી ઘણાખરો હાડકામાં એકાએક કડાકા થવાની અથવા હાડકું નખી જવાની ફરિયાદ કરે છે. ભાંગેલા હાડકા ઉપર આંગળી ફેરવી જોતાં તેમાં કંઈ ખાંપણ હાથને લાગે છે અથવા જો હાડકું હાંસડીની માફક ઉપરછલું હોય છે તો ખાંપણ હાથને લાગે છે એટલુંજ નહીં પણ નજરે જોઇ પણ શકાય છે.

૬. કુદરતી નિયમ વિરુદ્ધ હિલચાલ:—ભાંગેલા અવયવને હાથમાં પકડી હલાવી જોતાં તેમાં

જે ઠેકાણે હાડકું આપું હોય ત્યારે હિલચાલ ન જણાય તેવે ઠેકાણે નવીજ હિલચાલ પેદા થયલી જણાય છે. (અહીં આપણે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે, ભાંગેલા હાડકાને જરૂર વિના કદી પણ હલાવવું નહીં.)

૭. કટકટ અવાજ:—ભાંગેલા હાડકાના ટુકડાઓને પકડી હલાવતાં તેઓ એકબીજા સાથે ધસાવાથી અંદર કટકટ અવાજ થતો આપણા હાથને લાગે છે. તુર્તાતુર્ત ધલાજ કરવાનું કામ શીખનારાઓએ આ નિશાની છે કે નહીં તે તપાસવા કદી તજવીજ કરવી નહીં, કારણ કે તેથી તો વખતે દદીની ઇજા વધવાનો સંભવ રહે છે.

અસ્થિભંગમાં તુર્તાતુર્ત ધલાજ કરવાનાં સાધનો.

ડોકટરો આવે પ્રસંગે સાફ તૈયાર કરેલાં ખપાટીયાં વાપરે છે.

આ ખપાટીયાં જૂદીજૂદી ચીજોમાંથી અવયવને બંધબેસતાં કરવામાં આવે છે અને એવી રીતે લગાડવામાં આવે છે કે, ઇજા થયેલા ભાગની નીચેનો તેમજ ઉપરનો સાંધો હાલી શકે નહીં.

કોઈ ઠેકાણે અકસ્માત થાય ત્યાં કંઈ સાફ તૈયાર
કરી બનાવેલાં ખપાટીયાં મોબુદ હોતાં નથી માટે
ઉપલી નેમ સાચવવા માટે નીચેની કોઈ ચીજોમાંથી
કામચલાઉ ખપાટીયાં બનાવવાં પડે છે:—

લાકડી.

છત્રી.

લાકડાના ટુકડા.

ચાખકા.

ફરવા જતી વખતે હાથમાં

નેતર.

પકડવાની લાકડીઓ.

ખંદુક.

દેશી જોડા.

ગડી વાળેલાં.

દારૂની બાટલી ઉપર આવતાં

ન્યુસપેપર.

ધાસનાં ખોખાં.

ડોક્ટરે ખપાટીમાં બાંધે છે તે ઉપર પીંડારોકા
પાટા બાંધે છે. તુર્તાતુર્ત ધલાજ કરનારાઓએ તો નીચલી
ચીજોમાંથી કામચલાઉ પાટા બનાવવા જોઈએ:—

પાથડી, રૂમાલ, પટા, દોરી, દોરકું, જનોમ, કસ્તી
વિગેરે જે હાથમાં આવે તે ચીજ.

અસ્થિભંગની સારવારના સામાન્ય નિયમો.

૧. ડોક્ટરને બોલાવવા કોઈને મોકલવો.

૨. જો લોહી વહેતું હોય તો પ્રથમ તે બંધ કરી પછી ખપાટીયાં બાંધવાનો વિચાર કરવો.
૩. હાડકું ભાંગ્યું છે કે નહીં તે વિષે શક હોય તોપણ તે ભાંગ્યું છે એમ માની ઉપચાર કરવો.
૪. હઠીનો ઘટતા ધલાજ કર્યા વિના તેને ત્યાંથી ખસેડવોજ નહીં.
૫. અવમવને ટેકો આપી કામચલાઉ ખપાટીયાં બાંધી દેવાં કે ઈજા વધતી અટકે.
૬. હઠીના શરીરને લાગેલો ધક્કો ઓછો કરવા માટે તેને શેક કરવો.
૭. ખરડાતી કરોડ, થાપાનાં હાડકાં અગર જાંગનું હાડકું ટુટ્યું છે એમ જણાય તો હઠીને સૂતેલોજ રાખવો.

પ્રકરણ ૫ મું.

જાડાં જાડાં હાડકાનાં અસ્થિભંગ.

ખોપરીનું ટૂટવું:—આમાં બેજાને ઇજા થતી હોવાથી ધણીવાર દર્દીને બેશુદ્ધિ આવે છે. ખોપરીનો ઉપલો ભાગ અગર નીચલો ભાગ ટુટી જઈ શકે છે. જો કાન, આંખ, નાક અથવા મોંમાંથી લોહી નીકળે અગર કાનમાંથી પાણી જેવી રસી નીકળે તો ખોપરીનો નીચલો ભાગ ટુટ્યો છે એમ સમજવું.

ઉપચાર:—દર્દીનું માથું જરાક ઉંચું રહે એવી રીતે રાખી તેને સુતેલોજ રાખવો. ડોક્ટર આવતા સુધી તેને તદ્દન શાંત રાખવો; ધક્કો લાગતો અટકાવવા માટે તેનું શરીર ગરમ રાખવાના દરેક ઉપાય કરવાં.

૨. નીચલા જડખાનું ટૂટવું:—આ ઇજા ધણી વાર જોવામાં આવે છે, અને તેમાં બધી સામાન્ય નિશાનીઓ નજરે પડે છે. શિવાય નીચલી વધારાની નિશાની પણ દેખાય છે.

(૧) દાંતની હારો કળાયધ ન હોઇ વાંકીચુકી
હોય છે.

(૨) પારામાંથી લોહી વહે છે.

ઉપચાર:—

(૧) હડપચી નીચે હાથની હથેળી મૂકી નીચલા
જડખાને ઉપલા જડખા સાથે દાબેલું રાખો.

(૨) એક સાંકડો પાટો લઇ તેનો વચલો ભાગ

હડપચી ઉપર મૂકી

એક છેડો માથા ઉપર

ઉભો ફેરવી લાવી

ખીજા છેડા સાથે

કાનની આગલી ખા-

નૂએ તથા નીચે

આંટી મારી દઇ

લાંબો છેડો હડપચી

ઉપરથી ફેરવી લઇ

ટુંકો છેડો આગળ

લઇ જઇ અંતે

આકૃતિ ૨૭ મી.

ગાંઠો મારી દો. (આકૃતિ ૨૭).

૩. બરડાની કરોડનું ટૂટવું:—કરોડ કોઇ પણ ઠેકાણેથી ટુટી શકે છે.

એમાં મુખ્ય જોખમ જ્ઞાનરજ્જુને ધન્ય થવાનું રહે છે, અને તેથી દર્દી મરી જાય છે, અને તેને લકવો થાય છે. જેમ અસ્થિલંગ કરોડને નીચલે ભાગે હોય તેમ જીંદગી જવાનું જોખમ ઓછું હોય છે.

ઉપચાર:—ડૉક્ટરની મદદ મળી શકે એમ હોય તો દર્દી પડ્યો હોય ત્યાંથી તેને ખસેડવાની બિલકુલ તજવીજ કરવી નહિ; પણ ડૉક્ટર નજ મળી શકે તો નીચે પ્રમાણે પુર્તાપુર્ત મલાજ લેવા.

એકાદ કામળ, ઘોડાની જુલ અથવા ન્હાની શેત્રંજ લઇ તેને એક છેડેથી દર્દીના માથા નીચે પસાર કરવી. પછી જે માણસોએ દર્દીને અડેક પડખે ઘુંટણીએ પડી ધીમેથી તેને ખેંચી દર્દીના ખભા નીચે લાવવી, અને ધીમે ધીમે ખેંચતા રહી તેના થાપા તથા નળાની નીચે રહી ઠેઠ એડી સુધી લાવવી. તેમ કરવામાં દર્દીનાં શરીરને જરાક પણ ઉંચકવું નહિ. આ પ્રમાણે કર્યા

પછી બે જાડી લાકડીઓ દર્દીને બે પડબે, કામળ કે શેત્રંગની કાર ઉપર ઉભી મૂકી વીંટતા જઈ છેક દર્દીના શરીરને અડીને રહે તેમ રાખવી. ત્યારબાદ દરેક પડબે બબે જણે ઉભા રહી એક એક છેડેથી તથા વચમાંથી અને બાજુએ વચમાંથી તથા બીજે છેડેથી વીંટલી લાકડીને મજબૂત પકડી દર્દીને હિંચકી આડે પગલે ચાલી તેને કાંઈ છાંયડાની જગ્યાએ લઈ જઈ મૂકવો, અને ડોક્ટર આવતા સુધી તેને તદ્દન શાંત રાખવો. બે જાડી લાકડી અગર વાંસ ન હોય તો ચાર જણે શેત્રંગ અગર કામળને ઉપર લખ્યા મુજબ ખેંચીને પકડી દર્દીને હિંચકી લઈ જવો.

શેત્રંગ અગર કામળ દર્દીના શરીર નીચે પસાર ન કરવી હોય તો તેને બદલે તેણે પહેરેલો કાટ ખુલ્લો કરી તેને બેઉ બાજુએ ઉભો વીંટી દેવો, અને પછી દરેક બાજુ અડેક માણસે રહી ઘડી વાળેલા કાટને ઝાલવો અને બીજા બે માણસોએ દર્દીના બેઉ થાપા તથા નળાની નીચે પોતાના હાથો પસાર કરી ચારેએ દર્દીને એકસરખો હિંચકી ખાટલા ઉપર

અગર ડોળી ઉપર સૂવાડવો.

૪. પાંસળીનું ઢુટવું:—પાંસળીઓ બહુ કરી (ક) સીધા મારથી, અને ફેટલીકવાર (ખ) આડકતરા મારથી—દર્દીની પીઠ પાછળ કંઈ કંઈથી દબાય નહીં એવી વસ્તુ હોય એવે પ્રસંગે તેની છાતીપર અતિશય દબાણ થવાથી—ભાંગી જાય છે. આવા પ્રસંગે પાંસળી પ્રથમ વળી જઈ પછી ભાંગે છે અને બહુકરી જમાં દબાણ થયું હોય ત્યાંથી કેટલેક છેટેથી ભાંગે છે. જો સીધા મારથી પાંસળી ભાંગે તો ભાંગેલા છેડા અંદરની તરફ ધ્રુસી જાય છે, તેથી ફેફસાં, કલેજનું, તલ્લી કે છાતી તથા પેટની વચ્ચેના સ્નાયુના પડદાને ઇજા થાય છે. આડકતરા મારથી ભાંગેલી પાંસળીથી અંદરના અવયવોને ભાગ્યેજ નુકસાન થાય છે. પાંચમીથી આઠમી સુધીની પાંસળીઓ બહુકરી ભાંગી જાય છે.

ખાસ નિશાનીઓ તથા લક્ષણો:—

(ક) ઉંડો દમ લેતાં અગર ઠાસતાં અતિશય દુખાવો.

(ખ) દર્દ થતું હોય તે જગ્યાએ હાથ મૂકી દર્દીને ઉંડો દમ લેવા કહીએ તો તે વખતે કટકટ અવાજ

થતો લાગે છે.

ઉપચાર:—સાદો પ્રકાર હોય તો:—(૧) પાધડી

અથવા એવું જ કંઈ કપડું
લઈ તેના એ પડોળા આંટા
છાતીની આસપાસ મજ-
બૂત વીંટવા. પહેલા આં-
ટાનો વચલો લાગ દુખતી
જગ્યાથી સહેજ ઉપર અને
ખીજતો વચલો લાગ તે
જગ્યાથી સહેજ નીચે
આવવો જોઈએ. (૨) હા-
થને મોટી ઝોળીમાં મૂકવો.
(આકૃતિ ૨૮).

આકૃતિ ૨૮ મી.

અંદરના જખમવાળો પ્રકાર હોય તો:—(ક)
કપડાં ઢીલાં કરવાં; (ખ) દર્દીને ધન થયલી બાજુ
તરફ જરાક ઢળતો રાખી ચતો સૂવાડવો; (ગ) થોડુંક
બરફ ચુસવા આપવું અને છાતીપર દુખતી જગ્યાએ
થોડુંક બરફ લગાવવું; (ઘ) દર્દીને તદ્દન શાંત રાખવો;

(૨) કાંઈપણ હુશિયારી લાવનારી વસ્તુ આપવી નહિ.

૫. સીપીના હાડકાનું ટુટવું:—આ ઇળ બહુ જવલ્લેજ જોવામાં આવે છે. ડૉક્ટર આવી પહોંચતાં સુધીમાં ઘણામાં ઘણું એટલુંજ કરવું કે દર્દીના કપડાં ઢીલાં કરવાં અને તેને જેમ આરામ મળે તેમ સૂવાડવો.

૬. હાંસડીનું ભાંગવું:—

ખાસ નિશાનીઓ:—જખમાયલી બાજુનો હાથ જૂઠો પડી જાય છે, અને દર્દીનો ખભો ઝુકી પડે છે; તેથી સાજા હાથવડે જખમાયલી બાજુની કાણીને ટેકા આપતો જણાય છે.

ઉપચાર:—(૧) દર્દીનો કોટ કાઢી નાખો; (૨) એક ન્હાની વાળેલી મૂઠી જેવડી ગાદી બનાવી દર્દીની બગલમાં મૂકો; (૩) કાણીને વાળીને અવયવને છાતી સાથે બાંધી દો; (૪) “સેન્ટ જૉનની ઝોળી” નીચે મુજબ લગાવો:—

(ક) એક ત્રિકોણાકારનો પાટો ખુલ્લો કરી દર્દીની છાતી ઉપર અને ઇળ પામેલા હાથ ઉપર એવી રીતે મૂકો કે તેનો એક છેડો સાજા

ખલા ઉપર રહે અને ટોચ ધળ પામેલી બાજુની કાણીથી સહેજ નીચી રહે. (આકૃતિ ૨૯)

(ખ) પાટાનો નીચે પડતો છેડો ઉંચકી ધળ પામેલા અવયવની પાછળ રહી કાખમાં થઇ પીઠ ઉપર લાવી સાળ ખલાને ઉપલે ભાગે ઢીલી ગાંઠ મારી દો. (આકૃતિ ૩૦).

આકૃતિ ૨૯ મી.

આકૃતિ ૩૦ મી.

(ગ) ટોચને કાણી ઉપરથી આગલી તરફ

વાળી લાવી:ટાંચણી મારો. (આકૃતિ ૩૧).

(ધ) એક પહોળો પાટો લઈ તે વડે જખમામલા
ભૂજને ફાણીથી સહે-
જ ઉપર છાતીસરસો
મજબૂત બાંધી દો.
(આકૃતિ ૩૧).

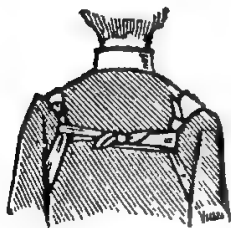

આકૃતિ ૩૧ મી.

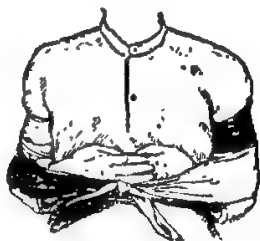
(ચ) ઝોળીની ગાંઠ ફરી
છોડી નાખી છોડાને
જરાક ઉપર બેંચી
ફાણીને બરોબર ટેકા
મળે એવી રીતે ફરી
ગાંઠ મારો.

બંને હાંસડીઓ ભાંગી બચ તો:-ચાર
સાંકડા પાટા અગર પાધડીની ચીપોની જરૂર પડે છે.
અડેકા પાટો અડેકી બગલ નીચેથી પસાર કરી ખભા-
ની આસપાસ એક કડાની માફક બાંધી દેવામાં આવે છે.

પછી એ બેઉ કડામાંથી પીઠની બાજુએ ત્રીજા પાટાને
અડેકો છેડો પસાર કરી બેઉ છેડાઓને મળખૂત
બેંચી પીઠ ઉપર વચ્ચે લાગે ગાંઠ મારવામાં આવે
છે. (આકૃતિ ૩૨). બેઉ ખભા મળખૂત સકંજમાં
આબા કે પછી બેઉ હાથને કાણીમાંથી વાળી દઇ

આકૃતિ ૩૨ મી.

આકૃતિ ૩૩ મી.

છાતી ઉપર આમનસામન લઈ જઈ ચોથો પાટો બંને
કાણીથી સહેજ ઉપર શરીરની આસપાસ વીંટી દઇ

આગલી બાજુએ છાતી ઉપર વચમાં ગાંઠ મારવામાં આવે છે. (આકૃતિ ૩૩).

૭. ખભાની ઢાલનું ઢુટવું:—આ બહુ જવલ્લેજ બને છે.

ઉપચાર:—એક પહોળો પાટો લઈ તેનો વચલો ભાગ જખમાયલા ખભાની બગલમાં મૂકી એક છેડા

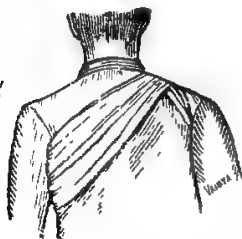

FIG.

આકૃતિ ૩૪ મી.

સાજ ખભાને ઉપલે ભાગે લઈ જઈ આમનસામન પાછા નીચલે ભાગે તેજ બગલમાં લઈ જઈ ગાંઠ મારી દો. જખમાયલી બાજુનો હાથ સેન્ટ જોનની ઝોળીમાં અગર મોટી ઝોળીમાં મૂકો. (આકૃતિ ૩૪).

૮. ભૂજનું ઢુટવું:—આ હાડકું ત્રણ ઠેકાણેથી ભાંગી નય છે; (૧) ખભા આગળથી; (૨) વચમાંથી; (૩) કાણીની પાસેથી.

(૧) ખલા આગળથી દુટયું હોય તો:—

(ક) એક પહોળો પોટો લઈ તેનો વચલો ભાગ ભૂજને ઉપલે તથા બહારને ભાગે મૂકા. બેઉ છેડા સામી બાજુની બગલમાંથી આમનસામન લઈ જાઓ અને સાળ ખલાને મથાળે ગાંઠ મારી દો. (ખ) કળાઈને ન્હાની ઝોળીમાં મૂકા.

(૨) વચમાંથી દુટે તો:—

કળાઈને ભૂજથી કાટખુણે આવે તેમ વાળી, પછી કોઈ પણ કામચલાઉ ચીજનાં ચાર ખપાટીયાં બનાવી એક ભૂજની આગળ, એક પાછળ, એક બહારની તથા એક અંદરની બાજુએ લગાવો. ત્રણે ખપાટીમાં ખલાથી કોણી સુધી પહોંચે એવાં લાંબાં લેવાં. માત્ર અંદરની બાજુનું છેક કોણી સુધી આવે એવું લેવું નહિ. ફક્ત બેજ ખપાટીયાં મળી આવે એમ હોય તો એક બહારની અને બીજું અંદરની બાજુએ લગાવવું; કારણે ત્યાં ટેકા આપવાની બહુ જરૂર છે. બે જોડ દેશી જોડામાંથી ચાર સારાં ખપાટીયાં બનાવી શકાશે. જોડાનાં તળીયાં ચામડીને અડીને રહેવાં જો-

Fig.

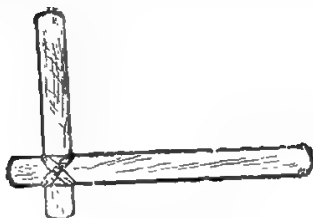
આકૃતિ ૩૫ મી.

એ લાકડાની ચીપો લઈ તેને એક ખીજ સાથે કાટખુણે રાખી બાંધી દેવી (આકૃતિ ૩૬). ચીપોની અંદરની બાજુએ જાડી ગાદીઓ મૂકવી અને તે બંને એટલી લાંબી રાખવી કે બગલથી આંગળાંના વેદા સુધી પહોંચી રહે. આ ખપાટીયું ભૂજ તથા કળાઈની અંદરની બાજુએ લગાવવું અને બહારની

પાંચે કામચલાઉ ખપાટીયાં લગાવ્યાં એટલે પછી કળાઈને હાનીઝાળીમાં મૂકે. આ. (૩૫)

જો મુસાફરી કરતાં રસ્તામાં આ પ્રકારનો અસ્થિભંગ થાય અને ડોક્ટરની મદદ મળતાં દહાડાઓ વહી જાય એમ હોય તો નીચલી તબીબી બનાવેલું ખપાટીયું લગાવવું:-

બાજુએ બીજું એક ન્હાનું સાદું ખપાટીયું લગાવવું.

આકૃતિ ૩૬ મી.

હાથ એવી રીતે રાખવો કે અંગુઠો માથા તરફ અને હથેળી છાતીસરસી રહે. જો હથેળી મરડી નીચલી તરફ રાખી હશે તો ભાંગેલા હાડકાના બંને છેડાઓ એકબીજા સાથે વળગી જશે અને હાથમાં કાયમની ખોડ રહેશે.

(૩) કોણી પાસેથી દુટે તો:—

(ક) અકસ્માત ઘરમાં બન્યો હોય તો:—
એકદમ ડોક્ટરને ખોલાવવા અને તેઓ આવતાસુધી હાથને એક ઓશિકા ઉપર ગોઠવી બરફ અથવા ઠંડા

પાણીનાં પોતાં લગાવી દુખાવો. ઓછો થાય એમ કરવું.

(ખ) અકસ્માત બહાર બને તો:- (૧) બે લોકડાના દુકડા અગર કુંળી ડાંખણીની બે બુડી લેવી. તેમાંની એક બગલથી કાણી સુધી પહોંચે એવી અને બીજી કાણીથી આંગળાં સુધી પહોંચે એવી હોવી જોઈએ. બંનેને એકમેક સાથે એવી રીતે બાંધવી કે ઇંગ્રેજી અક્ષર 'L,'ના જેવો આકાર થાય. પછી તેના ઉપર પૂરતી જાડી ગાદી મૂકવી. (આકૃતિ ૩૬). (૨) કાણીને આરામ લાગે એવી રીતે વાળી છાતી સરસી મૂકવી, અને તે ઉપર, ઉપર મુજબ તૈયાર કરેલું ખપાટીયું ભૂજની અંદરની બાજુએ મૂકી ત્રણ સાંકડા પાટા બાંધી દેવા. (૩) હાથ મોટી ઝાળીમાં મૂકવો.

દર્દી ઘેર પહોંચે એટલે ખપાટીયું કાઢી નાખી, અકસ્માત ધરમાં બન્યો હોય તેવી રીતે સારવાર કરવી.

કળાઈના એક અથવા બંને હાડકાનું ટુટવું:-

જો ઇજા કાંડાથી કંઈક હિંચાઈએથી થઈ હોય તો તે સહેલાઈથી પારખી શકાય છે. કાંડામાંજ અગર તેની નજદીકમાં થઈ હોય તો ઘણીવાર પારખવામાં ભૂલ

થઈ દ્રક્ત હાથ મોચવાયો છે એવુંજ સમજી લેવામાં આવે છે.

ઉપચાર:—(ક) હાથને કાણીમાંથી કાટખુણે વાળવો. (ખ) હથેળી છાતીસરસી રહે અને અંગુઠો આકાશ તરફ રહે એવી રીતે મૂકવો. (ગ) કાંઈ માણસ પાસે ઉપલીજ સ્થિતિમાં હાથને પકડાવી રાખવો. (ઘ) પછી કળાઈ કરતાં સહેજ પહોળાં અને યોગ્ય ગાદી સાથનાં બે ખપાટીયાં એવી રીતે લગાવવાં કે એક કાણીની અંદરની બાજુથી આંગળાંનાં ટેરવાં સુધી પહોંચે અને બીજું કાણીની બહારની બાજુથી પંખની

આકૃતિ ૩૭ મી.

પાછલી બાજુ સુધી આવે. (ચ) પ્રથમ ઉપલે છેડે એક સાંકડો પાટો બાંધવો, પછી નીચલે છેડે અને

છેવટે ભાંગેલા હાડકાની બંને બાજુએ (ઉપર તથા નીચે) અંકડા સાંકડો પાટો બાંધવો. (છ) હાથને મોટી ઝાળીમાં મૂકવો. (આકૃતિ ૩૭).

૧૦. હાથના પોંચાનું કચરાઈ જવું:—ઉપ-
ચાર:—(૧) હથેળી પહોળી રાખી કળાઈનાં વચલા
ભાગથી આંગળાનાં ટેરવાં સુધી પહોંચે એવા એક
પહોળા ખપાટીયા ઉપર હાંધી મૂકવી. (૨) ઇંગ્રેજી
આઈડાના આકારનો પાટો એકની આસપાસ બાંધી
ખપાટીયું મજબૂત કરવું. આમ કરવાથી ભાંગેલા
આંગળાને પૂરેપૂરો આરામ મળશે, અને આજીવ્યાજીવનાં

આંગળાં ખપાટીયાનું કામ
કરી ભાંગેલાં આંગળાંને
ટૅકા આપશે. (આકૃતિ ૩૮).

૧૧. જાંગના હાડકાનું ઢુટવું:—આ હાડકું
ગરદનમાંથી અગર બીજા કોઈ પણ ભાગમાંથી ભાંગી
જાય છે. બહુ ધરડાં આદમીઓમાં ધણું કરીને પહેલો
પ્રકાર બને છે અને સહેજ પણ ઠોકર વાગવાથી

અગર પગથિયાં ઉતરતાં એકાદ પગથિયું ચુકી જવાથી બહુ કરી બને છે. એની ખાસ નિશાનીએ નીચે મુજબ હોય છે:—

(ક) એડી જમીન ઉપરથી ઉંચકી શકાતી નથી.

(ખ) પગની પાટલી બહુકરી તેની બહારની કાર ઉપર પડી જાય છે.

ઉપચાર:—(ક) ૧. ઈજ્જ પામેલા પગની પાટલી બહુ નાજુક હોયે પણ મક્કમપણે નીચે ખેંચી સાજા પગની પાટલી બરાબર લાવી ચૂકવી. ૨. ખેઉ પગો સરખા દેખાય એટલે ખપાટીમાં બંધાઈ રહેતા સુધી કોઈ માણસ પાસે તેવીજ હાલતમાં પકડાવી રાખવા; અગર ખેઉ ઘુંટીઓને પાટાવડે સાથે બાંધી લેવી. (ખ) એક લાંબી લાકડી અગર લાકડાનો ટુકડો બગલથી નીકળી પાટલીથી થોડેક નીચે સુધી આવે એવો લઘ લાંગેલા અવયવની બહારની બાજુએ લગાવવો. (ગ) બીજા એક લાકડાનો ટુકડો કાતરાથી તે ઘુંટણ સુધી પહોંચે એવો લઘ લાંગેલી જાંઘની અંદરની બાજુએ લગાવવો. (ઘ) બંને પાટીમાં ત્રણ પહોળા અને ચાર

સાંકડા પાટા નીચે મુજબ બાંધી મજબૂત કરવાં:-
 પહેલો છાતીની આસપાસ બેઉ બગલોથી સહેજ નીચે.
 બીજો બેઉ થાપાની (વસ્તિદેશની) આસપાસ. આ
 બંને પાટા પહોળા હોવા જોઈએ. ત્રીજીથી છઠ્ઠા સુધીના
 ચાર પાટા સાંકડા લેવા. તેમાંથી ત્રીજો ભાગેલા
 ભાગથી સહેજ ઉપર અને ચોથો ભાગેલા ભાગથી
 સહેજ નીચે આવે એમ ફક્ત જાગ અને ખપાટી-
 યાની આસપાસ બાંધવો. પાંચમો પગના નળા અને

આકૃતિ ૩૯ મી.

લાંબા (બહારનાં) ખપાટીયાંની આસપાસ બાંધવો
 છઠ્ઠો ખપાટીયાંના નીચલા છેડા અને ઘુંટીની આસ-
 પાસ બાંધવો. સાતમો પાટો પહેલો લેવો અને તે

ખેઉ ઘુંટણોની આસપાસ એવી રીતે બાંધવો કે ખેઉ અવયવ એકમેકને અડીને રહે. (આકૃતિ ૩૯). દર્દી સ્ત્રી જાતીની હોય તો બધા પાટા ખેઉ અવયવની આસપાસ પહેરેલાં કપડાંની ઉપર બાંધવા કે મલાળે બરાબર સચવાય. (આકૃતિ ૦).

આકૃતિ ૪૦ મી.

૧૨. ઢાંકણીનું ભાંગવું:-

ઉપચાર:- (ક) દર્દીને અડધો ખેઠેલો અને અડધો સૂતેલો રહે એવી હાલતમાં મૂકવો કે તેની જાંઘ ઉપરના સ્નાયુઓ ઢીલા પડે. (ખ) એડીને ઉંચકી એક પેટી ઉપર, લાકડાના ઢીમણાં ઉપર, ઘડી વાળેલા ડગલા ઉપર, અગર સાબળ પગની પાટત્રી ઉપર મૂકવી. (ગ) એક ખપાટીયું આપના નીચલા ભાગપર

એડી સુધી આવે એવું લઈ અવયવને પાછલે ભાગે (નીચલી તરફ) લગાવી દેવું. (ઘ) એક સાંકડો પાટો લઈ તેનો વચલો ભાગ ભાગેલા હાડકાથી સહેજ ઉપર આગલી બાજુએ લગાવી છેડા આમનસામન ઘુંટણ પાછળ લઈ જઈ પાછા આગળ લાવી ઘુંટણ નીચે (ભાગેલા હાડકાની નીચે) બાંધી દેવા. (ચ) બીજો સાંકડો પાટો લઈ તેનો વચલો ભાગ ભાગેલા હાડકાની નીચે મૂકી છેડા આમનસામન પાછળ લઈ જઈ.

પાછા આગળ લાવી ધુંટણની ઉપલી બાજુએ (ભાગેલા હાડકાની સહેજ ઉપર) ગાંઠ મારી દેવી. (છ) એક પાટો જાંગ ઉપર અને બીજો પગના નળાને નીચે ભાગે બાંધી ખપાટીયું મજબૂત કરી લેવું. (જ) પગની પાટલીને ચાપાની સપાટી કરતાં ઉંચી ટેકવી રાખવી. (ઝ) ધુંટણ ઉપર બરફ અગર ઠંડા પાણીનાં પોતાં મૂકવાં. (આકૃતિ ૪૧).

૧૩. નળાના એક કે બેઉ હાડકાંનું ભાગી જઘું:—આને માટે સૌથી સારો ઇલાજ (અંડીન્યરો સ્પીન્ટ ઓક્સ) નામની પેટી જેવી યુક્તિ કરી તેમાં પગ મુકવાનો છે. તે નીચે મુજબ બનાવવી:—

પાતળા સફાઈદાર બે પાટીયાંનાં તુકડા અવયવની જડાઈ કરતાં થોડાક વધારે પહોળા હોય એવા અને ધુંટણના ઉપલા ભાગથી તે પગના તળિયાથી સહેજ નીચે આવે એવા લેવા. પછી એક મોટો ટુવાલ અગર પાત્રડી લઈ તેને બે લાંબે છેડેથી બેઉ ખપાટીયાં વીંટતાં વીંટતાં પામે લાવવાં. વચમાં ફક્ત સાંજે પગ રહે એટલી જગ્યા વગર વીંટેલી રાખવી

એટલે જેઉ છેડેથી નાનાં પાટીયાં કાઢી નાખ્યાં હોય એવી એક પેટી જેવું થશે. આ પ્રમાણે કરી સાળ પગને પ્રથમ લગાવી જોઇ બરાબર બાંધબેસતું આવે એટલે કાઢી, ભાગેલા પગને બરાબર યોગ્ય સ્થિતિમાં મૂકી પકડી રાખી લગાવી દેવું. બે પાછડીના તુકડા અગર બીજાં કંઈ કપડું ગડી કરી નળાનો આગલો (ઉપલો) ભાગ ખુલ્લો રહે તે ઉપર ગાદીની માફક મૂકી દેવું.

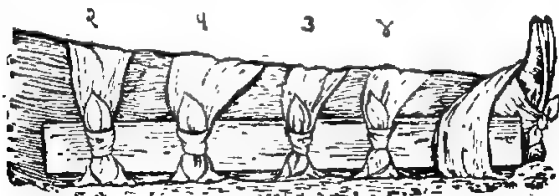
ઉપલી યુક્તિ ન કરી શકાય તો છત્રી, લાકડી વિગેરે કંઈ પણ યોગ્ય ચીજ એવી રીતે લગાવવી કે ભાગેલા હાડકાના તુકડા હાલવા ન પામે.

‘અંડીન્બરો રસ્લીન્ટ બૉક્સ’ અગર બીજાં કામચલાઉ ખપાટીયું વાપરવામાં આવે તેને પગ સાથે મજબૂત બાંધવા માટે નીચે મુજબ પાંચ પાટા લગાવવા:-પહેલો પગની પાટલી અને ખપાટીયાંની આસપાસ. બીજો ઘુંટણથી ઉપર. ત્રીજો અને ચોથો ભાગેલા હાડકાની ઉપલી તથા નીચલી બાજુએ. પાંચમો જેઉ ઘુંટણ તથા ખપાટીયાંની આસપાસ (આકૃતિ ૪૨).

આકૃતિ ૪૨ મી.

જો મદદ કરનાર એકજ માણસ હોય તો પાંચે
પાટા બંને પગની આસપાસ બાંધી દેવા. (આકૃતિ ૪૩).

આકૃતિ ૪૩ મી.

૧૪. પાટલીના હાડકાનું ભાગવું અગર ચૂરાઈ જવું:—આ પ્રકાર બહુકરી કંઈ ભારે વસ્તુ પાટલી ઉપર પડવાથી થાય છે, અને તેમાં દર્દ તથા સોજો થઈ આવવાથી તથા પગનો ઉપયોગ કરવાની અશક્તિ ઉપરથી તે પરખાઈ આવે છે.

ઉપચાર:—

- (૧) બૂટનો પાછનો સાંધો કાપી કાઢી મોઝું કાતરી નાખવું.
- (૨) સારી રીતે ગાદી લગાવેલું એક ખપાટીયું પગને તળિયે લગાવવું.
- (૩) આકૃતિ ૪૪માં ત્રીચુળની નિશાની કરી છે

આકૃતિ ૪૪ મી.

તે પ્રમાણે અંગ્રેજ આઠડાના આકારનો પાટો લગાવવો.

(૪) પગની પાટલીને ઉંચી ટેકવી રાખવી.

તુર્તાતુર્ત ઇલાજ કરનારે હમેશાં નીચલી બાખતો યાદ રાખવી જોઈએ:--

(૧) ખપાટીયાંને ગાદી લગાવવી.

(૨) ખપાટીયાંને પાટા લગાવી મજબૂત કરવા અને ગાંઠ ખપાટીયાં ઉપરજ બાંધવી.

(૩) નીચલા અવયવના અસ્થિલંગમાં પગની પાટલી નગાથી કાટખુણે રહે એમજ રાખવી.

(૪) ઉપલા અવયવના અસ્થિલંગમાં (ક) હાથનો પોંચો કાણી કરતાં ઉચી સપાટીએ મુકવો; (ખ) આંગળાં સીધાં રાખવાં; અને (ગ) અંગુઠો હડપચી તરફ રાખવો.

(૫) ખપાટીયું એવું લગાવવું કે ભાગેલા હાડકાના ઉપરનો તથા નીચેનો સંધિ બંને કમજ રહે (હાલવા ન પામે) અને જખમ ઉપર તે (ખપાટીયું) આવવા ન પામે.

પ્રકરણ ૬ હું.

સાંધાનું ઉતરવું તથા મોચવાનું અને
સ્નાયુઓમાં લચક.

સાંધાનું ઉતરી જવું:—જ્યારે કંઈ ધૂળના પરિણામે સંધીબંધનો (સાંધાના પટા) તુટી જાય છે ત્યારે હાડકાં પોતાની જગ્યાએથી ખસી જાય છે. તેને સાંધા ઉતરી ગયો એમ કહે છે. કેટલાક સાંધાઓ ખીજાઓ કરતાં બહુ વધારે સહેલાઈથી ઉતરી જાય છે. દડાખાડાવાળા સાંધાઓમાં હીલચાલ બધીરીતે થઈ શકતી હોવાથી મીનગરાં જેવા સાંધા કરતાં તેઓ વધારે સહેલાઈથી ઉતરી જાય છે. દાખલા તરિકે કાણીના સાંધા કરતાં ખલાનો સાંધો ઘણી વધારેવાર ઉતરી ગયેલો જોવામાં આવે છે.

સાંધો ઉતરી જવાની નિશાનીઓ અને લક્ષણો નીચે મુજબ હોય છે:—

૧. સાંધાની અંદર અને તેની આસપાસ દુખાવો

આ બહુકરી દર્દીનું માથું ફેરવી નાખે એટલો જોશ-
બંધ હોય છે.

૨. સાંધાના આકારમાં ફેરફાર.

૩. સાંધાની આસપાસ સોજો.

૪. સાંધાનું અકડી જવું. તેની બધી હમેશની
હીલચાલો બંધ થઈ જાય છે.

૫. અવયવની લંબાઈમાં ફેરફાર; એટલે તેમાં
કંઈક વધારો.

૬. અવયવનું બહુરે મારી જવું (ઝણઝણી) અને
તેનું નિષ્પયોગીપણું.

ઉપચાર:—

(ક) અકસ્માત બહુરે અને તો:—અવયવને
જેમ આરામ લાગે તેમ તેને ટેકા આપી રાખવો.

(ખ) ઘરમાં અને તો:—(૧) ડૉક્ટરને બોલા-
વવા; (૨) કપડા કાઢી નાખી દર્દીને બિછાનામાં
સૂવાડવો; (૩) અવયવને તકિયા ઉપર મૂકી બરફ
અગર ઠંડા પાણીના પોતાં મૂકવાં; (૪) જો ઠંડકથી
આરામ ન થાય તો શેક કરવો; (૫) દર્દીનું શરીર

ગરમ રાખી તેને ધડેલા લાગતો અટકાવવો.

સાંધાનું મોચવાણું અને લયક.

સાંધાનું મોચવાણું:—કોઈ સાંધાને ઇજા થઈ તેનાં બાંધતો (પટાઓ) જોરથી ખેંચાય અગર સહેજ-સાજ પુટે તો સાંધો મોચવાયો એમ કહેવાય છે.

લયક:—કોઈ સ્નાયુ અગર સ્નાયુબાંધન જોરથી ખેંચાય ત્યારે લયક આવી એમ કહેવાય છે.

સાંધો મોચવાવાની નિશાનીઓ આપણને બધાને જાણીતી છે. તે નીચે મુજબ હોય છે:—

૧ દુખાવો.

૨ સાંધામાં સ્નાયુમાં અગર સ્નાયુબાંધનમાં હીલ-ચાલ કરવાની અશક્તિ.

૩ સોજો અને રંગમાં ફેરફાર.

ધુંટી વારેઘડીએ મોચવાઈ જાય છે. તેનો ઉપચાર નીચે મુજબ છે:—

(ક) અકસ્માત બહાર બને તો:—(૧) બૂટ કહાડવું નહિ; (૨) બૂટ ઉપર એક મજબૂત પાટો બાંધવો. પ્રથમ પાટાનો વચલો ભાગ પગને તળિયે

મૂકી બેઠ છેડા ઘુંટીની આગલી બાજુએ આમન-સામન લાવી તેની આસપાસ ઘણીવાર મજબૂત હાથે ફેરવી ફેરવીને લેવા કરવા; (૩) છેવટે તે પાટાને પાણીથી ભીંજવવો, કારણ તેથી તે વધારે તંગ થશે.

(ખ) ઘરમાં બને તો:-(૧) કચરાયલી પાટ-લીના મથાળા નીચે વર્ણુન કર્યા પ્રમાણે ખૂદ કાઢી નાખવું; (૨) અવધવને આરામ લાગે એવી સ્થિતિમાં મૂકવો; (૩) ઠંડા પાણીનાં પોતાં મૂકવાં. તેથી ફાયદો ન લાગે તો શેક કરવો.

લચક આવી હોય તો અવધવને આરામ મળે એવી સ્થિતિમાં મૂકવો અગર દર્દીને બિછાનામાં સૂવાડવો. આમાં શેક કરવાથી ઘણો આરામ થાય છે.

પ્રકરણ ૭ મું.

હૃદય, ઘેરીનસો તથા ડાળી શિરાઓ.

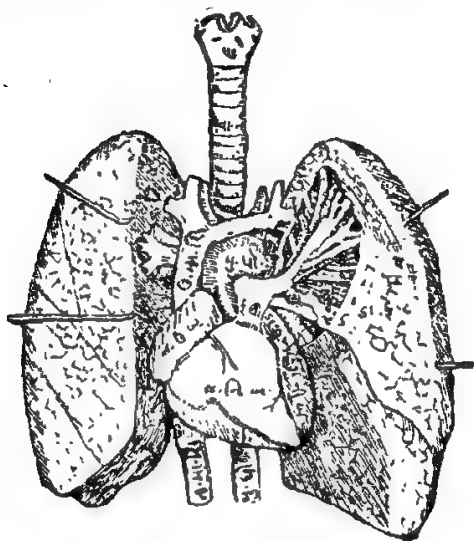
હૃદય એક બંબા માફક કામ કરી આપણા શરીરમાં લોહીને ફેરવે છે. તે એક, બે પડની ડાથળામાં વીંટાયેલું હોય છે. આ ડાથળાનું બહારનું પડ આસપાસની ચીજોને વળગેલું હોય છે. હૃદય પોતું પડાના આકારનું હોય, બંધ કરેલી મૂઠી જેવડું હોય છે, અને તે આપણી મરજીને તાબે નહિ એવા સ્નાયુનું બનેલું છે. તેમાં દરેક બાજુ બળે એમ ચાર ઓર-ડાઓ હોય છે. ઉપલા બેને ડાબી તથા જમણી ઉપલી બખોલ અને નીચલા બેને ડાબી તથા જમણી નીચલી બખોલ કહીશું. બંને બાજુની બખોલો વચ્ચે કંઈ પણ લોહી જવા આવવાનો માર્ગ નથી. નીચલી બખોલની અંદર લોહી જવા આવવાના માર્ગો ઉપર પડદા આવેલા હોય છે, તેથી લોહી એકજ તરફ જઈ શકે છે; પાછું ઉથલો ખાઈ શકતું નથી. દાખલા તરિકે ઉપલી બખોલમાંથી નીચલી બખોલમાં લોહી જાય છે

ખરૂં પણ પાછું નીચલીમાંથી ઉપલીમાં જઈ શકતું નથી. તેમજ નીચલીમાંથી ધોરીનસમાં ઢેલાય છે ખરૂં પણ ધોરીનસમાંથી પાછું નીચલી બખોલમાં જઈ શકતું નથી.

લોહીનું ફરવું:—આપણે ડાબી નીચલી બખોલથી શરૂ કરીએ. આમાંથી લોહી ઍઍટા નામની મુખ્ય ધોરીનસમાં ઢેલાય છે. આ મુખ્ય ધોરીનસના બે ફાંટા હોય છે. એક શરીરને ઉપલે ભાગે લોહી લઈ જાય છે, અને બીજો નીચલે ભાગે. આ ફાંટાઓના ઉપરાઉપરી પેટા ફાંટાઓ થઈ તેમાંથી લોહી છેવટે ઝીણી નસોમાં જાય છે અને ત્યાંથી કાળાશિરાઓમાં આવી તે શિરાઓ જોડાતી જતી જઈ બે મુખ્ય કાળાશિરાઓ માર્કેટ પાછું જમણી ઉપલી બખોલમાં આવે છે.

જમણી ઉપલી બખોલમાંથી તે જમણી નીચલી બખોલમાં જાય છે અને ત્યાંથી એક મોટી ધોરીનસ (ફેફસાંની ધમની) માર્કેટ ફેફસાંમાં જાય છે, અને ત્યાં શુદ્ધ થાય છે. પછી ત્યાંથી ફરી ચાર શિરાઓમાં એકઠું થઈ ડાબી ઉપલી બખોલમાં જાય છે, અને તેમાંથી ડાબી નીચલી બખોલમાં (જ્યાંથી આપણે

શરદ્ધાત હીધી ત્યાં) જાય છે. (આકૃતિ ૪૫).

આકૃતિ ૪૫ મી.

ધાં. ધાંટી શ્વા. ન. શ્વાસની નળી જ. કે. જમણું ફેફસું. ડા. ફે. ડાબું ફેફસું. જ. ઉ. બ. જમણી ઉપલી અંગોલ. ડા. ઉ. બ. ડાબી ઉપલી અંગોલ જ. નિ. બ. જમણી નિચલી અંગોલ. ડા. નિ. બ. ડાબી નિચલી અંગોલ. કે. ધો. ફેફસાંની ધોરીનસ. મુ. ધો. મુખ્ય ધોરીનસ. ઉ. મો. શિ. ઉપલી મોટી શિરા. િ. મો. શિ. નિચલી મોટી શિરા.

રક્તવાહિનીઓ:—જે નળીઓ માર્ફત આપણા શરીરમાં લોહી વહે છે તે ત્રણ જાતની છે:—(૧) ધોરી-નસો (ધમનીઓ); (૨) ઝીણીનસો (કેશ રક્તવાહિની); (૩) કાળાશિરાઓ.

૧. **ધોરીનસો (ધમનીઓ):**—આ સ્થિતિસ્થાપક ગુણુવાળી નળીઓ હોય છે અને તેથી જ્યારે હૃદય લાલ લોહી તેઓમાં આચકાસમેત ઠેકે છે ત્યારે તેઓ ઢીલી પડી ઉપસે છે, અને તેથી નાડનો ધબકારો પેદા થાય છે. આપણે બહુ કરી નાડ ફક્ત કાંડા આગળજ જોઈએ છીએ; પરંતુ જ્યાં જ્યાં કોઈ ધોરીનસ હાડકાના ઉપરથી પસાર થતી હોય ત્યાં ત્યાં આપણે નાડ જોઈ શકીએ તેમજ ગણી શકીએ એમ છે. મોટી ધોરી-નસોમાંથી લોહી ન્હાની ધોરીનસોમાં ટૂલાય છે અને છેવટે ઝીણી નસોમાં પહોંચે છે.

૨. **ઝીણીનસો (કેશરક્તવાહિની):**—આ બહુજ ઝીણી ધોરીનસોના ફાંટા હોય છે, અને એમાં શરીરના પોષણ તથા ધસારાથી ઉત્પન્ન થતા ફેરફારો બનવા પામે છે. તેથી તેમાં આવેલું સ્વચ્છ રાતું લોહી બદ-

લાઇ મેલવાળું કાળું થાય છે. આ ઝીણી નસોમાંથી લોહી પછી કાળીશિરાઓમાં જાય છે.

૩. કાળીશિરાઓ:-ઝીણી નસો જ્યાં પૂરી થાય ત્યાંથી કાળીશિરાના ઝીણા ફાંટા શરૂ થઇ તે જોડાતા જઇ મોટી કાળીશિરા થતી જાય છે. એવી રીતે હૃદય સુધી પહોંચતા તેમનું કદ વધતું જ જાય છે. એમાં ધોરીનસોની માફક સ્થિતિસ્થાપકતાનો ગુણ હોતો નથી અને તેથી તેમાંના લોહીનો પ્રવાહ પાછો ન હોય તે માટે ઠેકઠેકાણે આડા પડદા આવેલા હોય છે.

ધોરીનસોનો માર્ગ:-મુખ્ય ધોરીનસને “અંઓ-ટી” કહે છે. તે ડાબી નીચલી અખોલમાંથી નીકળી પાછલી તરફ કમાનના માફક વળી જરડાની કરોડની આગલી ખાજુએ ઉભી નીચે ઉતરે છે અને તેમાંથી ફાંટાઓ નીકળી શરીરના જૂદા જૂદા ભાગ તરફ જાય છે.

આ ફાંટાઓ ઉપલી તરફ, બહારની ખાજુએ તેમજ નીચલી તરફ જાય છે. જેમ એક નદી બહુ લાંબી હોય તેને માર્ગમાં જૂદા જૂદા ઠેકાણે જૂદાં જૂદાં નામ

આપેલાં હોય છે તેજ માફક ધોરીનસોમાં લોહીને એકસરખો પ્રવાહ વહે છે છતાં શરીરના જૂદા જૂદા ભાગોમાંથી તે પસાર થાય તે મુજબ તેનાં જૂદાં જૂદાં નામો આપવામાં આવ્યાં છે. (આકૃતિ ૧).

(૧) ઉપલી તરફ બે મોટી ધોરીનસો જાય છે તેને 'કર્ડાટીડ' કહે છે. તેઓ માથાને લોહી પૂરું પાડે છે. એમાંથી અડેક ફાટો નીકળી લમણા તરફ જાય છે તેને 'ટેમ્પોરલ' કહે છે અને બીજો અડેક યહુરા તરફ જાય છે તેને 'ફીશિઅલ' કહે છે. (આકૃતિ ૧).

(૨) બહારની તરફ એક મોટી ધોરીનસ જઈ ઉપલા અવસરને (આખા હાથને) લોહી પૂરું પાડે છે અને તે જેમજેમ જૂદાં જૂદાં હાડકાંઓ ઉપરથી પસાર થાય છે અથવા જૂદા જૂદા ભાગમાં જાય છે તેમ તેમ તેનાં જૂદાં જૂદાં નામ આપવામાં આવ્યાં છે. દાખલા તરિકે જે ભાગ હાંસડીની નીચેથી પસાર થાય છે તેને 'સબકલે-વીઅન' કહે છે. એજ નસ આગળ જતાં બગલમાંથી પસાર થાય છે ત્યાં એને 'અંકઝીલરી' કહે છે. હજી આગળ ચાલતાં તે બૂજના હાડકા ઉપરથી પસાર થાય છે માટે

લાં તે 'ચિકીચલ' કહેવાય છે. કાણી આગળ તેના બે ફાંટા થાય છે, અને તેનાં, કળાષનાં હાડકાંઓ મુજબ બે જૂદાંજૂદાં નામો (રેડીચલ તથા અન્નનર) આપવામાં આવ્યાં છે. આ બેમાંની બહારની નસ એક કમાનરૂપે હાથના પોંચામાં દાખલ થાય છે તેને 'પામર આચ' કહે છે. તેમાંથી શાખાઓ નીકળી જૂદાં જૂદાં અંગળાંઓને લોહી પૂરું પાડે છે. (આકૃતિ ૧).

(૩) નીચલી તરફ જતાં ઍઍટાના બે ફાંટા થઈ તે બે બાજુના થાપા તરફ જાય છે અને કાતરાની વચ્ચેવચ્ચેમાંથી નીકળી જાંગ ઉપર સીધા નીચે ઉતરે છે, અહીં તેનું નામ 'ફૂમરલ' આપ્યું છે; કારણ કે જાંગના હાડકાના ઉપર તે નસ આવેલી છે. પછી તે જાંગના માંસમાં ઉડી ઉતરી જઈ ઘુંટણની પાછળ પાછી ઉપરછલી આવે છે, ત્યાં તેને 'પોપ્લીટીચલ' કહે છે. અત્રે તેના બે ફાંટા થાય છે. એક નળાની આગલી બાજુએ અને બીજો પોંડીમાં ઉતરે છે અને લાંથી બંને પગની પાટલીમાં ઉતરી હાથના પંજની માફક, ફાંટાઓ નીકળી અંગુઠાઓને લોહી પૂરું પાડે છે. (આકૃતિ ૧).

પ્રકરણ ૮ મું.

રક્તસ્રાવ અથવા લોહીનું વહેવું.

જાતો—રક્તસ્રાવ ત્રણ જાતનો હોય છે:—(૧) ઘોરીનસમાંનો, (૨) કાળીશિરામાંનો, અને (૩) ક્રીણી નસમાંનો. આ ત્રણેને જૂદા જૂદા ઓળખાવવાની ખાસ જરૂર છે; કારણ કે જૂદી જૂદી જાતનો સ્રાવ બંધ કરવાની રીતો જૂદી જૂદી હોય છે.

(૧) ઘોરીનસમાંનો રક્તસ્રાવ:—કોઈ ઘોરી-નસ જખમાઈ એટલે નીચલી ખાસ નિશાનીઓથી તેમાંનું લોહી પરખાઈ આવે છે:—(ક) તે રાતું ચટક હોય છે; (ખ) તે હૃદયમાં થતા ધબકારા મુજબ આ-ચકા સમેત પુવારાની માફક ઉડે છે; અને (ગ) જખ-માયલી નસના હૃદય તરફના છેડામાંથી તે નીકળે છે.

(૨) કાળી શિરામાંનો રક્તસ્રાવ:—કાળી શિરામાંથી વહેતું લોહી (ક) જાંબુડા, કાળારંગનું હોય છે; (ખ) અને જખમમાંથી તેની એકસરખી ધાર વહે છે;

અને (ગ) તે બહુકરી જખમાયલી શિરાના હૃદય તરફના છેડામાંથી નહીં પણ સામેના છેડા (હૃદયથી દૂરના છેડા)માંથી વહે છે. માત્ર જો શિરા અતિશય પુલી ગયલી હોય તો બંને છેડામાંથી લોહી નીકળે છે.

(૩) ઝીણી નસમાંનો રક્તસ્રાવ:—આમાં પણ લોહી રંગે રાતું ચટક હોય છે અને તે જખમની દરેક દિશામાંથી ઝરપી નીકળી ટીપે ટીપે જખમના ઉંડા ભાગમાં ઉતરતું જાય છે.

લોહી વહેતું અટકાવવાના ઉપાયો.

૧. સ્થિતિ:—જો ભાગમાંથી લોહી વહેતું હોય તે ઉંચો કરવો; કારણ કે ઉપલી તરફ લોહી વહેવામાં અડચણ આવે છે. હાથને જખમ પડ્યો હોય તો ઝાળીમાં મૂકવો, અને પગને પડ્યો હોય તો દર્દીને સૂવાડી દઈ પગ નીચે ઊંચીકું મૂકી તે ઉંચો કરવો.

૨. ઠંડક:—બરફ અથવા બરફ નાખેલું ઠંડું પાણી જખમ ઉપર નાખવાથી કપાયલી નસના

છેડામાં તેજ ઉત્પન્ન થઈ તે સંકોચાઈ જાય છે તેથી લોહી વહેતું અટકે છે.

દયાણુ:—આ આંગળાંથી, ગાદી અને પાટાથી, અથવા ટુર્નિકેટ જેવી કાંઈ યુક્તિથી, કરવામાં આવે છે. દયાણુ લગાવવાનો હેતુ એ હોય છે કે કપાયેલી નસના છેડામાં સંકોચ પેદા કરવો અને લોહીનો ગટ્ટો બાકી જવા દેવો.

જૂદી જૂદી ધોરીનસ જખમાય તો અમુક અમુક ઠેકાણેજ દાખવામાં આવે છે. તે ઠેકાણાને તે નસનું દયાણુબિંદુ કહે છે. આ જૂદાં જૂદાં દયાણુબિંદુઓ શરૂઆતની આકૃતિમાં દેખાડેલાં છે; તેમજ પાન ૯૩ સામે આપેલાં પરિચિત્રમાં તેમનું વર્ણન કરેલું છે. ધોરીનસમાંનો સ્ત્રાવ અટકાવવાના ઉપચારો.

આ જાતના રક્તસ્રાવમાં ઉપર લખેલા સામાન્ય ઉપાયોની પહેલી તથા બીજી રકમોનો અમલ કરવાનો નથી. આપણે માત્ર ત્રીજી રકમ દયાણુ-ઉપરજ બરોંસો રાખી તે નીચલી રીતે કરવું જોઈએ:—

(ક) અંગુઠા અગર આંગળીવડે.

(ખ) ગાદી અને પાટાવડે.

(ગ) ચઢકિતરની ગાદીવડે.

(ઘ) સાંધા પર ગાદી મૂકી સાંથી અવમવતે
જોરથી વાળીને.

(ચ) ટુર્નીકેટવડે. આ ટુર્નીકેટ ત્રણ જાતનાં હોય છે:-

(૧) સ્ક્રુ ટુર્નીકેટ.

(૨) રબરનું ટુર્નીકેટ.

(૩) કામચલાઉ ટુર્નીકેટ.

(ક) અંગુઠા અગર આંગળીવડે દબાણ:-

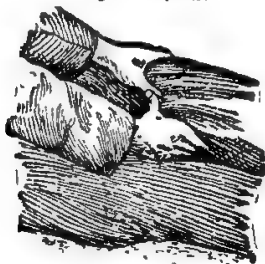
જ્યાંસુધી જખમાયલી નસના મોંઢ ઉપર આપણે
આંગળું દાખી શકીએ ત્યાંસુધી લોહી વહેવાનો કંઈ
ભય રાખવાની જરૂર નથી. એટલા માટે અંગુઠો
અને આંગળી એ પુર્તાપુર્ત ધલાજ માટે આપણાં
સૌથી અગત્યનાં હથિયાર છે.

આંગળીવડે દબાણ, જખમાયલી નસના મોંઢ
ઉપર અગર તે નસના માર્ગમાં જ્યાં પણ તે ઉપરછલી
હોવાથી અગર હાડકાની નજીકમાં હોવાથી સગવડ

ભરેલી અને કાર્યસાધક રીતે દબાવી શકાય ત્યાં કરવામાં આવે છે. (આકૃતિ ૪૬ તથા ૪૭).

આકૃતિ ૪૬ મી.

આકૃતિ ૪૭ મી.

(ખ) ગાદી અને પાટાવડે દબાવણ:—રમાલ, નેકટાઇ અગર પાથડીના કડકા બેરથી વીંટી કામ-

ચલાઉ ગાદી બનાવી શકાય છે. વધારે કંઠણ બનાવવી હોય તો અંદર પથરા, બૂચ, રૂપિયા, પૈસા અગર લાકડાના તુકડા મૂકી વીંટી લેવા.

ગાદી જખમ ઉપર લગાવી હોય તે ત્યાંજ મજબૂત અને કાયમ બેઠેલી રહે તે માટે તે ઉપર એક સાંકડો પાટો લગાવવો.

(ગ) ચઢઉતરની ગાદી:—શરીરના કેટલાક ભાગો ઉપર—દાખલા તરિકે હથેળીમાં—સાદી ગાદી કરતાં ચઢઉતરની ગાદી વધારે ઉપયોગી થઇ પડે છે. સાફ કપડાના અગર લીન્ટ (ધાના કપડા)ના એક-સરખા આકારના પરંતુ ન્હાના મોટા તુકડાઓ કાપી તેને એક ઉપર એક ગોઠવવા. ન્હાનામાં ન્હાનો માત્ર પાવલી જેવડો કરવો અને તે સૌથી નીચે મૂકી તેના ઉપર જરાક જરાક મોટા થતા કડકા મૂકતા જવું. સૌથી મોટો સૌથી ઉપલે ભાગે મૂકવો. આ પ્રમાણે બનાવેલી ગાદીને ચઢઉતરની ગાદી કહે છે. આવી ગાદીને છેક સાંકડે ભાગેથી જખમાયલી નસ ઉપર મૂકી તે ઉપર, પાછડી ફાડી તેમાંથી કાઢેલી એક

ચીપ મજબૂત બાંધી દેવી.

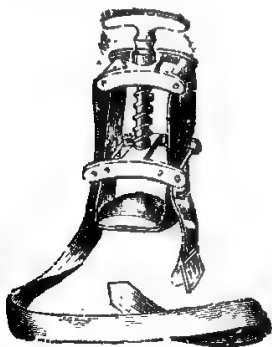
(ધ) સાંધાપર ગાદી મૂકી ત્યાંથી અવયવને જોરથી વાળીને:—આ રીત લોહી બંધ કરવા માટે ઉત્તમ છે, કારણ કે એથી નસ જોરથી વળી જવાથી અને સ્નાયુઓવડે દબાવાથી લોહી બહાર નીકળવાનો ભાગજ રહેતો નથી. (આકૃતિ ૪૮).

આકૃતિ ૪૮ મી.

(ચ) ડુર્નીકેટ:—ઘેરીનસ ઉપર દબાવું કરી તે ચાલુ રાખવાની યુક્તિને આ નામ આપેલું છે. એની ત્રણ મુખ્ય જાતો છે:—

૧. સ્ક્રૂ ટુર્નીકેટ:—આમાં અવયવની આસપાસ વીંટળાય એવો એક પાટો તથા બકલ(કડી), નસ ઉપર દબાણ કરવા એક ગાદી અને પાટો બાંધ્યા પછી તેને તંગ કરવા અને નસઉપરનું દબાણ વધારવા માટે એક સ્ક્રૂની તજવીજ કરેલી હોય છે. (આકૃતિ ૪૯).

આકૃતિ ૪૯ મી.

વીંટી લઈ, તેનો છેડો પાછો ઢીલો ન પડી જાય તે માટે બીજો છેડો જડેલી આંકડીમાં પડેલી દેવામાં

૨. રબરનું ટુર્નીકેટ:—આ એક નક્કર રબરના દોરડા તથા એક આંકડી (ફુક) નું બનેલું હોય છે. રબરના દોરડાને અવયવની જડાઈ પ્રમાણે એક કે બે વાર તેની આસપાસ, લોહી બાંધ થાય એટલાજ જોરથી ખેંચી

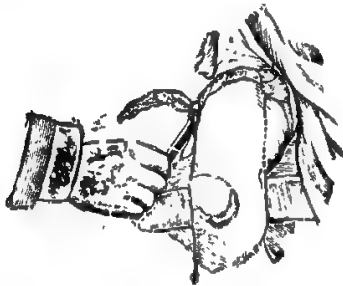
આવે છે. (આકૃતિ ૫૦). આ ટુર્નીકેટ સહેલાઈથી
લગાવી અગર છોડી શકાય છે.

આકૃતિ ૫૦ મી.

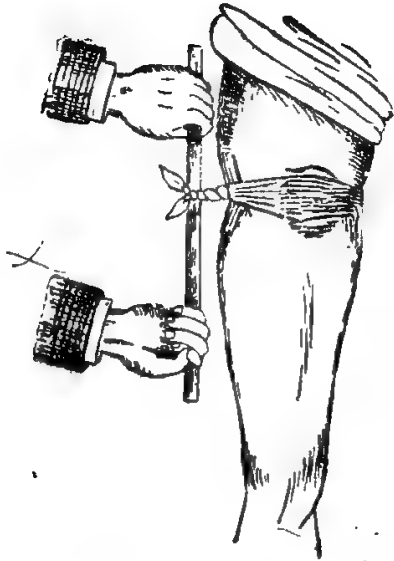
૩. કામચલાઉ ટુર્નીકેટ:—પુર્તપુર્ત ધલાજ
કરવા માટે આ બહુ ઉપયોગી સાધન છે. એ માટે
નસ ઉપર મુકવાની એક ગાદી, એક સાંકડો પાટો અને
એક લાકડીનો ટુકડો જોઈએ છે. એક સાદી ગાદી

બનાવી જખમ ઉપર મુકી તે ઉપર પાટો બાંધી દઇ તેની ગાંઠમાં એક મજબૂત સુખડપેન ખોસી દઇ તેને એટલોજ વળ આપવો કે લોહી વહેતું બંધ થાય. (આકૃતિ ૫૧ તથા ૫૨) યોગ્ય ગાદી તૈયાર ન હોય

આકૃતિ ૫૧ મી.

તો એક સાંકડા પાટાને વચ્ચે લાગે ગાંઠ ભારી તેનો ગાદી તરિકે નસ ઉપર ઉપયોગ કરવો. (આકૃતિ ૫૩). આમાં ખાસ કાળજી એ રાખવાની છે કે, ગાદી અગર ગાંઠ બરાબર જખમામલી નસ ઉપર આવે. તેમ નહીં થાય તો લોહી વહેતું ચાલુ રહેશે.

આકૃતિ પર મી.

આકૃતિ પડ મી.

प्रतिशिष्ट १ सु. शरीरना जूदा जूदा भाजोभांवी पहेतुं सोही जंघे कुर्या विषे,

[illegible]

વૃત્તવૃત્ત, ધલાજનું કામ શીખનારાઓએ ધોરી-
નસનો રક્તસ્રાવ અટકાવવા માટે નીચલા નિયમો
બરાબર યાદ રાખવા જોઈએ:—

૧. ગાદી તૈયાર કરવામાં આવે સાંસુધી અંગુઠા
અગર આંગળાંવડે દબાણ કરવું.

૨. ગાદી તૈયાર થાય એટલે તે જખમામલી
નસ ઉપર મુકી મજબૂત પાટો બાંધવો.

૩. ઉપલી રીતથી લોહી બંધ ન થાય તો
જખમથી ઉપરના સાંધામાં એક ગાદી મુકી સાંધો
જોરથી વાળી દેવો.

૪. એ રીતથી પણ લોહી બંધ નજ થાય તો
આંગળાંવડે અગર ટુર્નિકેટવડે દબાણ બિંદુ ઉપર દાબવું.

આ સાથે આપેલા પરિચિદ્ધમાં શરીરના જૂદા
જૂદા ભાગની નસમાંથી થતો રક્તસ્રાવ અટકાવવાના
ધલાજ બતાવ્યા છે.

કાળીશિરામાંનો સ્રાવ અટકાવવાના ઉપચારો:—

૧. સાજી કાળી શિરામાંથી:—કાળીશિરામાંનો
રક્તસ્રાવ કદી પણ ધોરીનસના સાવ જોવો બમંકર

હોતો નથી અને તે નીચલી રીતોથી હંમેશાં અટકાવી શકાય છે:—

- (ક) જ્યાંથી લોહી વહેતું હોય ત્યાં અંગુઠો દાખવાથી.
- (ખ) ગાદી અને પાટાવડે.
- (ગ) એકવાર ગાદી અને પાટો બાંધ્યો છતાં લોહી ઝરવા કરે તો પાટો ફરી છોડવો નહીં પણ એક બીજો સાંકડો પાટો લઈ તેને તેજ અવયવની આસપાસ હ્રદયથી દૂરની બાજુએ બાંધી દેવો.

૨. કુલેલી કાળીશિરામાંથી વહેતું હોય તો:—

- (૧) દર્દીને સૂવાડી દેવો.
- (૨) પગને ઉંચો કરવો.
- (૩) કપડાં કાઢી નાખવાં.
- (૪) અંગુઠાવડે દબાવું કરવું.
- (૫) ગાદી અને પાટો બાંધવો.
- (૬) ગાદી અને પાટો બાંધ્યા છતાં લોહી

ઝરખા કરે તો જખમથી ઉપર તેમજ
નીચે અકેડો સાંકડો પાટો અવયવની
આસપાસ મજબૂત બાંધી દેવો.

ઝીણી નસોનો સાવ અટકાવવાના ઉપચારો.

(૧) બને તો જે ભાગમાંથી લોહી વહેતું હોય
તે ભાગ ઉંચો કરવો.

(૨) તદ્દન સાફ કરેલી આંગળીવડે અગર તદ્દન
સ્વચ્છ કપડાના અગર લીન્ટના ટુકડાવડે
દબાવું કરવું.

(૩) પટ્ટી લગાવી ઉપર સાંકડો પાટો બાંધવો.

અંદરના ભાગનો રક્તસ્રાવ.

આ બહુ ભયંકર હોય છે અને આમાં કાંતો
ઘોરીનસમાંથી, કાળીશિરામાંથી કે ઝીણીનસમાંથી
લોહી વહે છે.

જો ફેફસાંમાંથી આવતું હોય તો રંગે રાતું અને
શીણવાળું હોય તે ઉધરસ ખાતાં પડે છે. જો હોજ-
રીમાંથી આવતું હોય તો કાંશીના જેવા ઘેરા રંગનું
હોય છે અને ઉલટી સાથે પડે છે. બીજા અવયવોમાંથી

વહેતું હોય તો તે આપણા જોવામાં આવતું નથી.

એનાં લક્ષણો નીચે મુજબ હોય છે:—

(૧) મૂર્છા અને ચક્રી.

(૨) દમ ઉપરછલો અને ઝડપ ઝડપથી ચાલે છે.

(૩) દર્દીને અવાચી આવે છે તથા તે નિશાસા નાખે છે.

(૪) નાક બહુ નબળી પડી જાય છે.

(૫) હોઠ શીઠા રાખોડી રંગના થઈ જાય છે.

(૬) ઠંડો ચીકણો પરસેવો પડી આવે છે.

(૭) દર્દી પોતે ગુંગળાઈ જવાની ફરિયાદ કરે છે, હવા માટે વલખાં મારે છે તે વખતે બેશુદ્ધ થઈ જાય છે.

ઉપચાર:—

(૧) દાક્તરને બોલાવવા કોઈને મોકલવો.

(૨) દર્દીને તદ્દન ચાંત સૂવાડી રાખવો.

(૩) ગરદન, છાતી કે પેટની આસપાસ કંઈ તંગ પહેરેલું હોય તે ઢીલું કરવું.

(૪) બરફના ન્હાના ટુકડા ચૂસવા આપવા.

- (૫) દુશિયારી (ગરમી) લાવનારી ચીજો આપવી નહીં.
- (૬) દહીંને પલાંઝડી ઉપર સૂવાડો હોય તો તેના પગ તરફના પાયા નીચે કંઈ મૂકી તે ઉંચી કરવી.
- (૭) તેને બિલકુલ શાંત રાખી તેની સાથે જરાયે વાત પથુ કરવી નહીં.
- (૮) જો તે અછાડપછાડ કરે તો અળગે હાથે તેને પકડી રાખવો (રોકવો).
- (૯) જો પોતાની સ્થિતિ માટે તેને ગભરાટ છૂટે તો તે મટાડવા માટે બનતી તજવીજ કરવી.

નાકમાંથી લોહીનું વહેવું

ઉપચાર:—

- (૧) દહીંને ખુલ્લામાં અગર ઉઘાડી બારી પાસે એક ખુરશી ઉપર બેસાડવો અને તેનું માથું જરાક પાછલી તરફ ઢળવું રખાવવું.
- (૨) તેના બેઉ હાથો ઉભા કરાવી માથા કરતાં

હિંચા રખાવી કાઠ પાસે તેવીજ સ્થિતિમાં
પકડાવી રાખવા.

(૩) ગળા તથા છાતીની આસપાસ કંઈ પણ
તંગ પહેરેલું હોય તે ઢીલું કરી નાખવું.

(૪) નાક ઉપર તેમજ ગરદન પાછળ બરફનો
ટુકડો અગર ઠંડા પાણીમાં બીજવેલો
વાદળીનો ટુકડો લગાવવો.

(૫) ફટીને ખોતાનું મ્હોં ઉધાડું રાખી દમ લેવા
કહેવું કે તે નાકવાટે દમ લઈ ન શકે.

(૬) બંને પગો ગરમ પાણીમાં ઘોળી રાખવા.

પ્રકરણ ૯ મું.

જખમો, બચકાં તથા ચટકા.

શરીર ઉપર એવી ઇજા થાય કે થોડીધણી ચામડી ચીરાય તો તેને જખમ કહે છે.

જખમની જાતો:—પાંચ જૂદી જૂદી જાતના જખમો હોય છે અને તે દરેકની ખાસ ખાસિયતો હોય છે માટે તેમના જૂદી જૂદી તરેહથી ઉપચાર કરવા પડે છે.

૧. કપાયલા. ૨. ચીરાયલા. ૩. ઇંદાયલા.
૪. ભોંકાયલા. ૫. ગોળાથી થયેલા.

આ પાંચ પૈકી કોઈ પણ જાતના જખમમાં જંતુઓ દાખલ થઈ તે ઝેરી થઈ પડે છે. બધી જાતના, સામાન્ય ઉપચારો નીચે મુજબ છે:—

૧. લોહી બંધ કરવું.
૨. જખમ સાફ કરવો.
૩. તે ઝેરી ન થાય તે માટે તેનું રક્ષણ કરવું.
૪. બને તો ખપાટીમાં અગર ઢોળી લગાવી જખમાયલા ભાગને આરામ આપવો.

૫. શરીરનો ધડકો અથવા મૂર્છા જેવાં સામાન્ય શારીરિક લક્ષણો દેખાય તેનો ઉપચાર કરવો.

યાદ રાખવાની સૌથી અગત્યની બાબત એ છે જે, જખમને મેલા હાથ કદિ અડાડવા નહીં; કારણ કે, તેથી ઝેર લાગી જાય છે અને એક ધણો મોટો સાફ જખમ હોય તે કરતાં ન્હાનામાં ન્હાનો ઝેરી જખમ બહુ વધારે ભયંકર હોય છે. જખમો ઝેરી થતા અટકાવવાને માટે ટીંકચર આયોડીન એ સૌથી ઉપયોગી દવા છે. આ દેશમાં ઘેરઘેર તેમજ દરેક કારખાનામાં તે રાખવી જોઈએ અને જરાક પણ જખમ કે ઉઝરડો પડ્યો કે તે ઉપર તે લગાવી દેવી જોઈએ.

૧. કપાયલા જખમો:—કાંઈ ધારવાળાં હથિયાર વડે જખમ પડે તેને આ નામ આપવામાં આવે છે. એમાંથી જખમની ઉંડાઈ અને કયા ભાગમાં તે પાડ્યો છે તેને અનુસરીને લોહી વધતું ઓછું વહે છે.

ઉપચાર:—લોહી બંધ કરી ટીંકચર આયોડીન લગાવી ઉપર સાફ ધાતું કપકું મૂકવું. આવી કંઈ ચીજ હાજર ન હોય તો એક સાફ કાગળનો ટુકડો—દાખલા

તરિકે પરખીકું ફાડી તેનો અંદરનો ભાગ—લગાવી દઈ તે ઉપર માથે બાંધેલા ફળીઆંની ચીપ અગર રૂમાલને વાળી ત્રિકાણાકારના પાટા જેવો બનાવી તે બાંધી દેવો.

૨. ચીરાયલા જખમો:—કાંઈ સાંચાકામમાં આવી જવાથી અગર ખીજા કારણથી ચામડી અને તેના નીચેના ભાગો ચીરાઈ ફસાઈ ગયા હોય અને જખમ ખડખડો છીન્નભીન્ન થઈ ગયો હોય તેને આ નામ આપેલું છે.

ઉપચાર:—ટીંકચર આયોડીન લગાવી દઈ જખમામલા ભાગને કાંઈ સાફ કપડામાં વીંટી દેવો અને પછી રક્તસ્રાવ અટકાવવાની તૈયારી કરી રાખવી, કારણ કે આવે પ્રસંગે દહીંના શરીરને થયેલી ઇજાથી લાગેલો ધક્કો નાબુદ થાય છે ત્યારે લોહી વહેવાનો ખુબ સંભવ રહે છે.

૩. છૂંચાયાલા જખમો:—કાંઈ લાકડી, લાડી કે એવાજ કાંઈ ખોચડ પદાર્થવડે આવા જખમો થાય છે. ખોપરી ઉપર લાકડીના મારથી થયેલા જખમો કેટલીકવાર સાફ કપામલા જખમ જેવા દેખાય છે.

ઉપચાર:—ચીરાયલા જખમોના ઉપચારના જેવોજ કરવાનો હોય છે.

૪. ભોંકાયલા જખમો:—કંઈ અણીવાળા હથિયારવડે થયલા જખમને આ નામ આપ્યું છે.

એમાં લોહી વખતે બહુજ થોડું વહે છે પરંતુ શરીરને લાગેલો ધક્કો બહુ મજબૂત હોવાનો સંભવ રહે છે.

ઉપચાર:—ભોંકાયતું હથિયાર કાઢી લઈ, ટીંકચર આયોડીન લગાવી જખમ ઉપર પટાપુટી બાંધી દેવા.

૫. ગેદાગીથી થયેલા જખમો:—દારૂ ભરી ફેડાય એવાં હથિયારોથી થયેલા જખમોને આ નામ આપવામાં આવ્યું છે.

(ક) છરોથી થયેલા જખમો:—હાના શિકાર કરવાની બંદુકમાંથી નીકળેલા છરા કોઈને વાગ્યા હોય તેના જખમ જે બરાબર સાફ કરવામાં ન આવે તો વખતે અંદર પર ભરાઈ ગુમડાં થઈ આવવાનો અગર આખા શરીરમાં ઝેર વ્યાપી જવાનો સંભવ રહે છે.

ઉપચાર:—સૌથી સારો ઉપાય એજ છે કે જખમમાં લાગેલો ટીંકચર આયોડીન લગાવી દઈ એક

દુવાલમાં અમર ગરમખાણીમાં બોળી નીચેથી કાઢેલા સાદુ કાળીયામાં વીંટી દેવો. છરા ઉપરછત્રા હોય અને સહેલાઈથી નીકળે એવા હોય તે કાઠી લેવા; પણ માંસમાં ઉંડા ઉતરેલા હોય તેને હાથ લગાવવો નહીં, કારણ તેથી ઝાઝી દુખાપત કે અડચણ ચતી નથી.

(ખ) ગોળીના જખમો:—બહુ કરી આમાં બે જખમો હોય છે. એક ન્હાનો જેમાંથી ગોળી દાખલ થઈ હોય તે અને બીજો મોટો, જેમાંથી તે બહાર નીકળી ગઈ હોય તે.

ઉપચાર:—

૧. લોહી બંધ કરવું.

૨. ટીંકચર આયોડીન (લાલ દવા) લગાવવું.

૩. ઝડપથી જખમને ઢાંકી દેવો.

૪. જખમાયલા ઠેકાણાનું હાડકું લાંચું હોય તે વખતે બંધાય છે તેવા ખપાટીયાં બાંધવાં.

૫. આવે પ્રસંગે શરીરને હમેશાં ધક્કા લાગે છેજ માટે તેના ઉપચાર કરવા.

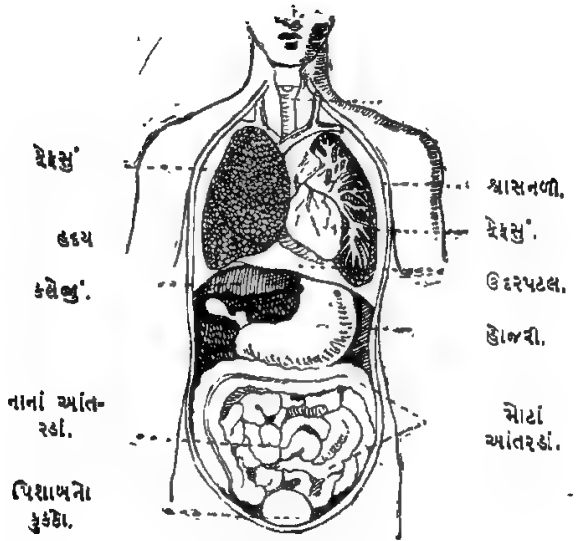
ઝેરી જખમો:—ઉપર કહેલા પાંચ જાતના જખમોમાં કાઢમાં પણ મેલ અગર જંતુઓ દાખલ થાય એટલે તે ઝેરી જખમ કહેવાય છે.

ઉપચાર—જખમને કાર્બોલિક લોશન (૪૦ ભાગ પાણીમાં એક ભાગ દવા) અથવા દશ આઉંશ પાણીમાં એક ચમચી ટીંકચર આયોડીન નાખી બનાવેલાં લોશનથી ઘોષ નાખી, વરાળથી જંતુરહિત કરેલા ધાના કપડાની પટ્ટી લગાવી દેવી.

જો જખમ અને તેની આસપાસની જગ્યા ગરમ, સુઝેલી જણાય અને તેમાં દુખાવો થાય તો તુર્ત દાકતરની સલાહ લેવી, અને તે ન મળી શકે એમ હોય તો ઉકળતા પાણીમાં બોરીક લીન્ટ (બોરીક એસિડ ચઢાવેલા ધાના કપડા) નો ટૂકડો બોળી તે કાઢી નીચોવી લઈ તેવડે જખમ ઉપર શેક કરવો. તે ઉપર વળી કંઈ પાણી પેસી ન શકે એવી (વૉટર પ્રુફ) ચીજ લગાવી દઈ પાટાની ચીપ બાંધી દેવી.

પેટના જખમો.

પેટ ઉપર જખમ (આકૃતિ ૫૪) પડી તેમાંથી

આકૃતિ ૫૪ મી.

અંદરના અવયવો (આંતરડાં વિગેરે) મહાર નીકળી આવે તેને માટે બે શબ્દો કહેવાની જરૂર છે:—

૧. થમલી ઇબ્બનું વણું કરી લેખી હકીકત દાકતરને એકદમ મોકલી આપવી.
૨. એક સાફ કપડું જખમ ઉપર ઢાંકી દઇ તે ઉપર સહેજ ગરમ કરેલું નરમ પ્રકારનું નિમકનું લોશન (સવાશેર પાણીમાં એક ચમચી સાફ નિમકનો ભૂકો નાખી બનાવેલું મિશ્રણ) થોડું થોડું નાખ્યા કરી તે ભાગ ભીંજવેલોજ રાખવો; કારણ નાળુક આંતરડાં સૂકાં થઈ જાય તો ફક્ત તેથીજ ઘણીવાર તેમાં એવું નુકશાન થાય છે કે દર્દીનું મોત નીપજે છે.
૩. જખમ આડો હોય તો એકાદ કાટ અથવા ન્હાની શેવણ, ગડી કરી, દર્દીના ઘુંટણ નીચે મૂકવી કે તેથી ઘુંટણ વળી પેટના રનાયુઓ ઢીલા પડી જખમની કારો ભેગી થાય.
૪. પાન ૧૨૩ ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે શરીરના ધક્કાનો ઇલાજ કરવો.

બચકાં અનં ચઢકા (ડંખ.)

જીવજંતુઓના ચઢકા:—મધમાખ, ભમરા

અગર ભમરીના ચટકાથી કેટલીકવાર સખત પ્રકારની નિશાનીઓ ઉપજ થાય છે અને મોત પણ નિપજે છે.

એની નિશાનીઓ એ હોય છે કે શરીરને ધક્કો ભાગી, ઉલટી થઇ હાથ પગ અને મ્હોંપર સોળે આવે છે તથા સન્નિપાત થઇ આવે છે.

ઉપચાર—જ્યાં ડંખ લાગ્યો હોય ત્યાં આગળ આંગળી અને અંગુઠા વડે અગર તે ઉપર કુંચીના મોંહનો પોલો ભાગ જોરથી દબાવી કાઢી લાગ્યો હોય તે કાઢી નાખવા કોશિશ કરવી. ત્યારબાદ તે ભાગ થોડા ઓમોનીઆ અને પાણીના નરમ પ્રકારના મિશ્રણ, વ્હિસ્કી અગર કોઈ જાતનાં દારુવડે ઘોંઘ નાખવો અને પછી થોડુંક પોટાશ પરમૅન્ગેનૅસ ધસવું. ચટકામાં લાલ દવા લગાવવી ઉત્તમ છે.

દહીંને સૂતેલો રાખી તેને હુશિયારી લાવનારી યીજો આપી તેનું અંગ ગરમ રાખવું એટલે ધક્કો ભાગનો અટકશે.

સપ્તંશઃ—ઉપચારઃ—

(૧) દાકતરને લેખી હકીકત મોકલી બોલાવવા,

(૨) તેઓ આવતા દરમ્યાન જે અવયવ અગર આંગળી પર સાપ કર્યો હોય તે ઉપર જખમ અને હૃદયની વચમાં (જખમની હૃદય તરફની બાજુએ) એક દોરી અગર સાંદ્રો પાટો મજબૂત બાંધવો કે તેથી ડંશમાંનું જેર આખા શરીરમાં વ્યાપવા ન પામે.

પગની પાટલી અગર નળા ઉપર કર્યો હોય તો ધુંટણથી ઉપલી બાજુએ અને પોચા કે કળાઈ ઉપર કર્યો હોય તો કાણીની ઉપલી બાજુએ પાટો બાંધવો ઉત્તમ થઈ પડશે.

(૩) હૃદય ચાલતું અટકી ન જાય તે માટે હુશિયારી લાવનારી, ચીજો આપવી.

(૪) કરડેલા લાગને નીચે લટકતો રાખવો અને તેને સહેજ ગરમ પાણીથી ઘોચા કરવો કે તેમાંથી લોહી વધારે વહી જખમમાં લાગેલું જેર ઘોવાઈ જશે.

(૫) કરડેલા લાગ ઉપર ચોકડીના આકારનો (વત્તાના નિશાન જેવો) કાપ મુકવો અને તેમાં પોટાશ પરમેન્ગેનેસના દાણા ધસવા કે તેથી સાપના જેરનો નાશ થશે.

(૬) દહીં બેશુદ્ધ થાય તો શ્વાસોશ્વાસ ચલાવવો.

હડકાયલાં કુતરાનાં બચકાં:-આ દેશમાં કુતરું કરડે તે હમેશાં ભયંકરું છે એમ સમજવું જોઈએ. કરડનાર કુતરાને કદીપણ મારી નાખવો નહીં. તેને ઓછામાં ઓછા દસ દિવસ સુધી બાંધી રાખી તેની સ્થિતિ ઉપર બારીક દેખરેખ રાખવી. જો કુતરું કંઈ ખાસ કારણ જણાઈ આવ્યા સિવાય મરણ પામે તો તે બહુ કરી હડકાયલું જ હશે. માથા ચહેરા અને ગરદન ઉપર કરડવામાં ખાસ જોખમ રહે છે.

ઉપચાર:-(૧) સર્પડંશમાં કલ્પા મુજબ અવયવ પર બે તંગ પાટા બાંધવા.

(૨) લોહી વધારે વહે એ હેતુથી જખમને ગરમ પાણીથી ધોવો.

(૩) નરી કાર્બોલિક એસિડથી અથવા સુરાખારના તેજબ (નાઇટ્રીક એસિડ) જેવી કાંઈ પ્રવાહી દાહક વસ્તુથી જખમ બાળી નાખવો. કૉસ્ટીકની સળી (નાઇટ્રેટ ઑફ સીલ્વર) ઉપર ભરેસો રાખવો નહીં.

(૪) દાકતર કહે કે કુતરું હડકાયલું છે તો દહીંને

જલદીથી (ચાર દિવસમાં) નજીકમાં નજીક પેસવ્યુર
 ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં (કસૌલી અગર કુનુર) મોકલી આપવો.

કાનખજુરા, ઝેરી કરોળીઆ વિગેરેનું કર-
 ડવું:-આનો ઉપચાર સર્પદંશની માફકજ કરવો.
 પરમ્-ગૅન્ટ આફ પોર્ટશીયમમાં, હુડકાયલા કુતરાએ
 કરડી કીધેલા જખમ સિવાય બાકીના બધા ઝેરી
 બચકાથી થયેલા, જખમોનું ઝેર નાશ કરવાની શક્તિ છે.

આંગળીમાં માછલીના ગળનું ખુંચવું:-
 રમતાં રમતાં વખતે એકાદ છોકરાની આંગળીમાં
 માછલી પકડવાનો ગળ પેસી જાય તો, જે રસ્તેથી તે
 પેઠો હોય તેજ રસ્તેથી પાછો ખેંચી કાઢવા કાશિશ
 કરવી નહીં, પરંતુ ગળ ઉપર લગાવેલી વસ્તુ (માખી
 વિગેરે) કાઢી નાખી ફક્ત ધાતુવાળો ભાગ રહેવા દઈ
 ગળને આંગળીમાં વધારે ખોસી પાંખાં ચામડીમાંથી
 બહાર કાઢવાં એટલે બાકીનો ભાગ પોતાની મેળે
 ચાલ્યો આવશે. પછી જખમને ઘોષ સાફ કરવો.
 ટીંક્યર આયોડીન લગાવવું અને સાધારણ રીતે
 બીજા જખમ ઉપર મારીએ તેવી પટી મારવી.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

મારનાં લીલજામાં દાઝતું તથા બળતું.

મારનાં લીલજામાં—માર વાગવાથી ક્રીણી નસો ટુટી જઈ ચામડીની નીચે લોહી વહે છે તેને લીલજામાં કહે છે. કેઈ પશુ ઠેકાણે માર વાગે એટલે પ્રથમ તે ભાગ લાલ થાય છે પશુ થોડાજ વખતમાં તેનો રંગ જાંબુડીઓ થઈ પછી લગભગ કાળો થઈ જાય છે.

ત્રીજે દિવસે કાળાશ ઓછી થઈ ઘેરો આસમાની થઈ પાંચમાથી સાતમા દિવસ સુધીમાં લીલો અને આઠમે કે દશમે દહાડે પીળો દેખાય છે, પછી ધીમે ધીમે પીળાશ ઓછી થઈ તેરમાથી અરાઢમા દહાડા સુધીમાં ચામડીનો રંગ અસલ જેવો પાછો માલમ પડે છે. આખ ઉપર માર વાગી પોપચાં સુઝ્યા હોય તો તેમાં આ બધા રંગના ફેરફાર બહુ સારી રીતે માલમ પડે છે.

ઉપચાર:—કોઇ પ્રશ્ન રીતે તે ભાગ ઉપર ઠંડક કરવી. આમાં ટીકચર આનાંધકા નામની દવા ધરમતુ રીતે ઘણી પંકાયતી છે. કારણ કે તેમાં જલ્લદ દારૂનો અર્ક આવેલો હોવાથી તેમાં પાણી ભેળી લખાવતાં અર્ક ઝડપથી ઉડે છે, અને તેથી સાદા ઠંડા પાણીના પાટા કરતાં વધારે ઠંડક લાગે છે. ફોલનવોટર અને પાણીનું મિશ્રણ ઉપલી દવા કરતાં વધારે ખુશનુમા, સોડમદાર અને તેના જેટલુંજ કાર્યસાધક છે. માત્ર જ્યાં ઓછા દામે કામ લેવું હોય ત્યાં એ ન વાપરતાં ફક્ત મેંથીલેટેડ સ્પિરિટ અને પાણીનું મિશ્રણ વાપરવું. નિશાળનાં છોકરાઓ એમ માને છે કે મારથી કાળી થયતી આંખ ઉપર કાચું ગોસ્ત લગાડવું એ રામબાણુ ઉપાય છે. પરંતુ ખરું જોખએ તો તેથી થોડીક ઠંડક લાગે એ શિવાય બીજો કોઇ વિશેષ ગુણ તેમાં નથી.

દાઝવું તથા બળવું—ભડકાથી, ગરમ ધાતુથી અથવા એવીજ કોઇ ગરમ થયતી સુકી વસ્તુ વહે ઇજા થાય તેને બળવું કહે છે, અને ઉકળવું પાણી,

ગરમ, કરેલું તેલ અને એવીજ ગરમ પ્રવાહીવડે દાઝી જવાય છે.

સહેજ દાઝવા અગર બળવાથી ફક્ત ચામડી લાલ થાય છે. વધારે ગરમી લાગી હોય તો જાગરા થયવા ફેફસાં ઉઠી આવે છે.

ઉપચાર:—

(૧) કપડાં કાઢી નાખવાં:—જો ચામડીને વળ-જેલાં હોય તો પોતાની મેજે નીકળી આવે ત્યાંસુધી વળજેલો ભાગ એમજ રહેવા દઈ આસપાસથી કાતરી કાઢવાં. જો પગ દાઝી ગયો હોય તો તુર્તાતુર્ત ઇલાજ કરનારે હમેશની રીતે બૂટ કાઢવા કેશિક કરવી નહીં પણ બૂટની દોરી છોડી નાખી પાછલો સાંધા કાપી કાઢવો એટલે તે પોતાની મેજે નીકળી પડશે. મોજું પણ પાછલે ભાગે ઉભું કાતરી કાઢવું કે સહેલાઈથી નીકળી આવશે.

(૨) જાગરાને ફેડવા નહીં પરંતુ ન્હાના ન્હાના ધાના કપડાના ટુકડા લઈ તે સાલીટના તેલમાં અગર કેઈ પણ જાતનું વનસ્પતિક અગર પ્રાણીજ

તેલ નજીકમાં મળી આવે તેમાં બોળી ઇંજ ચમલા
લાગ ઉપર મૂકી દેવા. આમ કરવાનો હેતુ એટલોજ
છે કે ફરીથી જ્યારે પટી બદલવામાં આવે ત્યારે ઇંજ
પામેલો ભાગ એકી વખતે બધો ખુલ્લો ન કરતાં
થોડા થોડા ઉપર પટી મારી શકાય અને તેથી શરીરને
ધક્કો લાગતો બચે. દાઝવા અને બળવામાં મુખ્ય
જોખમ શરીરને ધક્કો લાગવાનું હોય છે, અને બળેલો
બધો ભાગ ખુલ્લો હોય તેના કરતાં થોડોથોડો ભાગ
ખુલ્લો થાય તો એ જોખમ બહુ ઓછું થાય છે.

જો હાથ કે પગ બળી ગયો હોય તો સાધારણ
ગરમ પાણીમાં થોડોક સોડાખાર નાખી તેમાં, અગર
એંસી ભાગ ગરમ પાણીમાં એક ભાગ કાર્બોલીક
એસીડ નાખી બનાવેલાં મિશ્રણમાં તે ભાગ બોળી
રાખવો, અને તે દરમ્યાન તેલ પટી વિગેરેનો સામાન
તૈયાર કરવો. આથી બળત્રા તથા દરદમાં પુષ્કળ
ઘટાડો થાય છે. જો ચહેરાનો ભાગ બળી જાય તો
એક મોટા ધાના કપડાના ટુકડામાં આંખ નાક ને
મોંને માટે કાચી કાતરી કાઢી ધુરખા જેવું કરી તે

ઉપર એક આઉંસ વેંઝેલીનમાં અડધી ચમચી યુકેલી-
પ્ટસનું તેલ નાખી બનાવેલો મલમ ચોપડી લગાવી
દેવો અને કાસો (કસો) વડે બાંધી દેવો.

(૩) બહુ ભાગ બળી ગયો હોય ત્યારે શરીરને
બહુ મજબૂત ધક્કો લાગે છે માટે દર્દીની આસપાસ ગ-
રમ કામળીઓ વીંટી દેવી; બે ગરમ પાણીની બાટલીઓ
તેના પાસામાં મૂકી દેવી; ગરમ કરેલું દૂધ, ગરમ નીતરો
સેરવો અથવા ગરમ કાંઈ પૂરતા પ્રમાણમાં પાવી.

ગરદન સહેજસાજ બળી હોય છતાં બધીવાર
મજબૂત નિશાનીઓ પ્રગટી નીકળે છે.

કપડાં સળગી ઉઠે ત્યારે શું કરવું? :-

૧. એક જડો બરનુસ (રગ), ટેબલકલ્થ અગર કામળ
ઉંચકી તમારા અને દર્દીના વચ્ચે બિલી પકડી રાખવી.
૨. દર્દીને જમીન ઉપર એવી રીતે સૂવડાડી દેવો કે
બળતો ભાગ ઉપડી તરફ આવે. ૩. પછી સળગી
ઉઠેલાં કપડાંની આસપાસ બરનુસ કે કામળ વીંટી દઈ
બળતું જીવવી નાખવું.

સ્રીઓની બાબતમાં:—તેમનાં પોતાનાં કપડાં

સળગ્યાં હોય તો (૧) તુર્ત સૂઈ જવું, કારણુ
 લડકા (બળતું) હમેશાં ઉપલી તરફ જાય છે. (૨)
 એકાદ જાડી શેત્રંજી, બરતુસ કે ધાબળો હોય તેમાં
 અગર તે ન હોય તો બાકી રહેલા આખા ડ્રેસ
 (ન સળગેલા કપડાના ભાગમાં) વીંટાઈ જવું; (૩)
 ગમે તેમ થાય પરંતુ મહાર દોડી તો નજ જવું;
 કારણુ કે તેમ કરવાથી આસપાસની હવાને લીધે
 લડકા વધારેજ થશે.

ગળાતું દાઝી જવું:—આ અકસ્માત યુરોપમાં
 વારંવાર બને છે; કારણુ કે ત્યાં છોકરાંઓ બણીવાર
 ઉડળતાં પાણીની કોટલીની નળીમાંથી પાણી પીવાની
 કાશિય કરે છે.

ઉપચાર:—(૧) ગળાની આગલી બાજુએ ગરમ
 પાણીમાં બોળી નીચોવી કાઢેલી વાદળી અથવા ફ્લેનલ
 વડે શેક કરવો.

(૨) થોડુંક બરફ ચૂસવા આપવું અગર ઠંડુ પાણી
 ચૂસીને પીવા આપવું.

(૩) તેનું અંગ ગરમ રાખવું અને હવાનો ઝપાટો
 લાગવા દેવો નહિં.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

જ્ઞાનના માર્ગો.

માણુસ અને: ખીજાં જનવરો વચ્ચે મુખ્ય ફરક એજ છે કે તેમના જ્ઞાનના માર્ગોની ઘણી વધારે મોટા પ્રમાણમાં વૃદ્ધિ થયતી હોય છે. આ માર્ગોના બે મુખ્ય ભાગો છે:—

(ક) મધ્યમાં આવેલા અથવા મરજીને તાબે થઇ કામ કરનારા માર્ગો.

(ખ) સંબંધિક અથવા મરજીને તાબે નહિં એવા માર્ગો.

(ક) મધ્યમાં આવેલા જ્ઞાનના માર્ગો.—

આમાં,

(૧) ભેળું,

(૨) જ્ઞાનરજ્જુ, અને

(૩) જ્ઞાનતાંત્રીઓ,

આવેલા છે.

(૧) ભેજીનું:—એ ખોપરીમાં આવેલું છે અને તે પોચું હોઈ થોડેક ભાગે ભૂરા રંગનું અને થોડેક ભાગે સફેદ રંગનું હોય છે. એની સપાટી ઉપર વાંકી ચુંકી વળદાર ગડીઓ હોય છે અને એની બનાવટ બહુ જ ગુંથવણુ બરેલી હોય છે.

એ અછલ, ઇચ્છા અને જૂદી જૂદી લાગણીઓનું સ્થાન છે. શરીરમાં ચાલતી બધી ક્રિયાઓ સીધી રીતે એના તાબામાં આવેલી હોય છે. આજ કારણુને લીધે માણસ અને બીજાં જનવરોમાં, હુશિયારીના પ્રમાણમાં તેના કદમાં તફાવત હોય છે. દાખલા તરિકે માણસના ભેજનું વજન તેના શરીર સાથે સરખાવતાં ચાલીસમા ભાગનું, હાથીમાં પાંચસોમા ભાગનું, અને મગરમચ્છમાં ત્રણ હજારમા ભાગનું હોય છે.

(૨) જ્ઞાનરજ્જુ:—આ બરડાની કરોડના પોલાણમાં (નળી જેવા ખુલ્લા ભાગમાં) આવેલો હોય છે અને ભેજીનું લંબાઈને બનેલો હોય છે. તે લંબો ગોળ ભૂરાશ પડતા સફેદ રંગનાં દોરડાં જેવો હોય છે અને તેમાંથી દરેક બાજુએ એકત્રીશ જ્ઞાનતંતુઓ નીકળી

આખા શરીરમાં પથરાઇ જઇ જૂદા જૂદા ભાગોની હીલચાલ ઉપર અંકુશ રાખે છે.

(૩) જ્ઞાનતંતુઓ:—આ સફેદ (મોતીના રંગના) તારો જંવા દેખાય છે અને તેની શાખા અને પેટા શાખાઓ થઇ છેવટે એટલી બારીક શાખા થઇ જાય છે કે તે દ્રક્ષ્ય સૂક્ષ્મદર્શક ચંત્રવડેજ જોઇ શકાય છે. એ શાખાઓ આખા શરીરમાં ફેલાયેલી હોય છે, અને તેમાં (શરીરમાં) થતી હીલચાલ, સ્પર્શની લાગણી અને પુષ્ટીને માટે બહુ જરૂરની છે. આ તંતુઓની યોજનાને તારખાતા સાથે સરખાવી શકાય. બેજીં જાણે તારની મુખ્ય ઑરીસ છે. જ્ઞાનરજ્જુમાં જૂદી જૂદી પેટા ઑરીસો આવેલી છે અને તંતુઓ તે જૂદા જૂદા તારો છે. માત્ર તાર ઑરીસમાં સાધારણ રીતે કામ થાય છે તેના કરતાં તારના સંદેશા જ્ઞાનતંતુઓ માર્ગત અતિશય વધુ ઝડપથી આવજાવ કરે છે.

બેજીને કંઇ ઇજા થાય અથવા તેના અંદર આવેલી નસો ઢુટે તો નીચલાં પરિણામ આવે છે:—

(૧) બેશુદ્ધિ.

(૨) હીલચાલની શક્તિનું ગુપ્ત થવું.

(૩) સ્પર્શની (લાગણીની) શક્તિનું ગુપ્ત થવું.

(૪) ખોલવાનું બંધ થવું.

કપાચલા, ગોળીના, કે ભોંકાચલા જખમયા કાષ્ટ જ્ઞાનતાંતુના કડકા થઇ જાય એટલે (તે ભાગની) લાગણીની તથા હીલચાલની શક્તિ નાશુદ્ધ થઇ જાય છે. જ્ઞાનરજ્જુને ઉપડે ભાગે ઇન્ન થઇ હોય તો તુર્ત મોત નિપજે છે, પણ નીચલા ભાગની ઇન્નથી ફક્ત શરીરના નીચલા અડધા ભાગમાં લકવો થઈ આવે છે.

(ખ) સંબંધિક તંતુઓના માર્ગો:—આ જીણાં જીણાં જ્ઞાનનાં ત્રિંદુઓની બેવડી હારના બનેલા છે અને તે હારો બરડાની કરોડની આગલી બાજુએ આવેલી હોય છે. તેમાં જીણી જીણી અસંખ્ય ગાંઠો હોય છે, અને તેમાંથી બહુ બારીક તાંતો (શાખાઓ) નીકળી હૃદય, ફેફસાં, હોઝરી અને આંતરડાંમાં જાય છે.

આ તંતુઓ આપણી મરજીને તાબે રહીને કામ કરતા નથી પણ તદ્દન સ્વતંત્રપણે કરે છે, અને આપણા શરીરમાં ચાલતી મુખ્ય જીવનની ક્રિયાઓ

જેવી કે લોહીનું ફરવું, શ્વાસોશ્વાસ, પાચનક્રિયા, મળશુદ્ધિ વિગેરે—ના ઉપર કાબુ ધરાવે છે. માથુસ ઉંધતો હોય કે ખેશુદ્ધ હોય તોપણ તેઓ એકસરખી રીતે કામ કર્યા જાય છે.

આપણા પેટમાં આ તંતુઓનું એક મોટું જુથ આવેલું છે, અને તેથી પેટ ઉપર લાત અગર કંઈ માર વાગતાં અતિશય લચકર નિશાનીઓ ઉત્પન્ન થઈ આવે છે.

આપણા શરીરને જે ધક્કો લાગે છે તે મુખ્ય કરી આ તંતુઓની ઇજને લીધે હોય છે.

ખેશુદ્ધિના ઉપચારના નીચે જણાવેલા સામાન્ય નિયમો ખરાબર ગોખી રાખવા જોઈએ.

(૧) દાકતરને બોલાવવા.

(૨) લોહી વહેવું હોય તો બંધ કરવું અને દર્દીને ખસેડતાં પહેલાં તપાસ કરવી કે તેને કંઈ અસ્થિલંગ થયો છે અગર સાંધો ઉતર્યો છે કે નહિ.

- (૩) દહીંને આરામ લાગે એવી સ્થિતિમાં મૂકવો.
- (૪) કપડાં ઢીલાં કરવાં.
- (૫) તેને પુખ્તળ હવા મળે એમ કરવું.
- (૬) કંઈ પણ ચીજ ખાવાપીવા આપવી નહીં.
- (૭) દહીંને એકલો મૂકી જવું નહીં.
- (૮) તેના મોઢમાંથી દારૂની વાસ આવે તે ઉપરથી તે છાકટોજ થયો છે એમ માની ન લેવું.

આ પાન સામે આપેલા પરિશિષ્ટ ૨ માં જૂદા જૂદા કારણોથી થતી બેશુદ્ધિ તથા તે ઓળખવાની રીતો આપેલી છે.

શરીરને ધક્કો.

આપણે શરીરના ધક્કાને માટે પ્રથમ ધણીવાર બોલી ગયા છીએ. એને શીત અથવા શક્તિપાત પણ કહે છે.

એમાં આખું શરીર સામાન્ય રીતે નબળું પડે છે અને તેથી એ સંબંધે ખાસ ચોક્કસી રાખવી પડે છે. અતિશય ખૂંટીક લાગવાથી, સખત ઇજાઓ થવાથી

પરિશિષ્ટ ૨ ભૂં. જુદી જુદી જાતની બેસુદ્ધિનાં કારણો, તે ધારખવાની રીતો, અને તેમના ખાસ ઉપચારો.

[illegible]

અને ભારે શસ્ત્રક્રિયા કરવાથી શરીરને ધક્કો લાગે છે. એની નિશાનીઓ નીચે મુજબ છે:—

(૧) નબળી ઝડપથી ચાલતી નાડ. (૨) ચહેરાની શીકાશ અને તેનો સોહરાઈ ગયા જેવો દેખાવ. (૩) અતિશય ઠંડી બીની ચામડી. (૪) કોઈવાર ઉત્તરી થાય છે પરંતુ બેકામી (બેશુદ્ધિ) લાગ્યેજ નીપજે છે.

ઉપચાર:-દદીને માથું નીચું રાખી સૂવાડવો. (૨) બહાર રસ્તાપર હોય તો ધાબળી અગર કોટ ઓરાડવો. જો ઘરમાં બિછાના ઉપર સૂવાઓ હોય તો પલંગના પગ આગળના પાયા નીચે કંઈ મૂકી તે ઉંચા કરવા, અને ગરમ પાણીની પ્લાટલી લગાવી ગરમ કરેલી ધાબળીઓ ઓરાડવી. (૩) ગરમ વસ્તુઓ પાવી.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

દમ લેવાના માર્ગો.

આ નીચે મુજબ હોય છે. (આકૃતિ ૪૫):—

૧. શ્વાસનળી.
૨. તેના મુખ્ય ફાંટાઓ.
૩. ફેફસાં.

શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયાના બે ભાગ છે; (૧) દમ લેવાની ક્રિયા; એમાં હવા ફેફસામાં જાય છે. (૨) દમ બહાર કાઢવાની ક્રિયા; એમાં ફેફસામાંથી હવા પાછી બહાર નીકળે છે.

એક તનદુરસ્ત માણસ એક મિનિટમાં પંદરથી અસાધાર શ્વાસોશ્વાસ લે છે. હવા નાક અને મોં વાટે દાખલ થઈ શ્વાસનળીમાં અને તેના મુખ્ય ફાંટાઓમાં રહી ફેફસામાં જાય છે.

ત્યાં તે પ્રાણવાયુ આપી દઈ લોહીને લાલ અને તેજવાળું બનાવે છે અને શરીરના મેલ અથવા

ફેફસાંની રાખરૂપી કાર્બોનિક ઑસિડ ગેસ નામના વાયુને ચુસી લે છે.

હવા માણસની જીંદગીને માટે ખાસ જરૂરની છે અને તેથી દમ બંધ થયો એટલે જલદીથી મોત નીપજે છે.

દમ થોડોકવાર બંધ થાય એવા ધણા અકસ્માતો છે.

તુર્તાતુર્ત ધલાજ શીખનાર ધણી જૂદી જૂદી રીતે ફેફસાંનું કામ પાછું ચાલુ કરી જીંદગી બચાવી શકે છે.

આ રીતને શ્વાસોશ્વાસ ચલાવવાની રીત કહે છે.

એ ત્રણ જૂદી જૂદી જાતની છે અને તેના જૂદા જૂદા ફાયદાનું આ સાથેના કોઠામાં વર્ણન આપ્યું છે

ધાસોશ્વાસ ચલાવવાની ત્રણ રીતો.

	રોકરની રીત.	સીલ્વેસ્ટરની રીત.	લાબાઈની રીત.
૧. હઠીનાં કપડાં,	કપડાં કાઢી લેવામાં બિલકુલ વખત ગુમાવવો નહીં.	કપડાં કાઢી નાખવાં અને હઠીની ગરદન, છાતી તથા કમ્બર આસપાસ તકન ખુલાસો કરવો.	કપડાં કાઢી નાખવાં.
૨. હઠીને સુવાડવાની રીતિ.	હઠીને એટલે પીટ ઉપલી તરફ રહે એવી રીતે.	ખભાની નીચે કંઈ માટી મુકી ચતો-પીટભેર.	પીટ ભેર અગર એક પડખે.
૩. મહક કરનારે કેમ બેસવું તે.	હઠીનાં માથા તરફ મ્હોં રાખી તેને એક પડખે ઘુંટણીએ પડવું.	હઠીનાં માથા પાછળ ઘુંટ-ણીએ પડવું.	હઠીને એક પડખે ઘુંટ-ણીએ પડવું.
૪. શાસના માર્ગે આપવાનું ધ્યાન.	નાક તથા મ્હોંમાં કંઈ પણ રોકાણું કરે એવી વસ્તુ હોય તે કાઢી નાખવી.	મ્હોં ઉઘાડી તેમાંથી અને હોઠ ઉપરથી રીણ નાખવું, જીભ જહાર કાઢવી.	મ્હોં ઉઘાડી સાફ કરવું.

<p>૫. મહાદેવ કરનારે કરવા- ની હીલચાલ,</p>	<p>હર્દીની કમર ઉપર પિતાની ગન્ને હથેળી ઓ મુકવી, અને પો- તાનું સરીર આગળ જુ- કાવી મજબુત હાથે પીક તથા છાતીના ની- ચલા ભાગ ઉપર સીધું ફાણ કરવું. આમ કરવાથી હર્દીનાં ફેફ- સાંમાંથી હવા બહાર નીકળશે. પછી પાછા હાથ અને હાથોનો ભાર દીલો કરવો. પછી હાથ ઉંચકી લેવા વહી આમ કરવાથી હર્દીનાં ફેફસાંમાં હવા ઘાબલ વશે.</p>	<p>(૧) હર્દીના બે હાથો ઠોણી- ની નીચેથી ઝાલવા અને તેમને વડે બહારની બાજુએ ગોળ વાંક આપી પહોળા કરી ઉપલી તરફ આપણા તરફ ખેંચવા અને તેમ કરતાં ઠોણીઓ જમી ને અડાડવી. આમ કરવાથી છાતી પહોળી થઈ અંદર હવા ઘાબલ વશે. (૨) પછી જમી વાગેલા હાથોને ધીમે ધીમે આગલી તરફ તીવ્ર અને અંદ- રની બાજુ તરફ ડાવી હર્દીની છાતી ઉપર સીપીના હાડકાની બંને બાજુએ તેવા બુદ્ધ તથા ઠોણીઓ વડે મજબુત ફાણ કરવું આમ કરવામાં ફેફ- સામાંની હવા બહાર નીકળી વશે.</p>	<p>એક રમાલ વડે હર્દીની પકડી આગળ ખેંચી કાઢવી અને સેકુંડ તેમજ પકડી રાખવી. પછી પાછી મ્હોંમાં જવા ડેવી.</p>
--	--	---	---

શ્વાસોશ્વાસ ચલાવવાની ત્રણ રીતો-આલુ.

	રોકરની રીત.	સીલ્વેસ્ટરની રીત.	લોંગ્બોર્ડની રીત.
૬. વધારાની તબવીજ.	રમેલીઝ સોલ્ટ સુવા- રહું. છાતી ઉપર ભીનો ટુવાલ માર્યા કરવો. સારવાર પુરી થઈ રહ્યા પછી હટીતું અંગ ગ- રમ રાખવું.	રોકરની રીતમાં જણાવ્યા પ્રમાણેજ કામ લેવું.	રોકરની રી- તમાં જણાવ્યા પ્રમાણેજ કામ લેવું.
૭. ફાંસળાઓ.	એકજ માણસ જરૂર પથી આ રીતે કામ કરી શકે છે.	દુખી ગયેલા માણસોને માટે કામચલાઉ ઉપયોગી છે.	પાંસળાઓ લાંબી ગઈ હોય ત્યારે ખાસ ઉપયોગી છે.

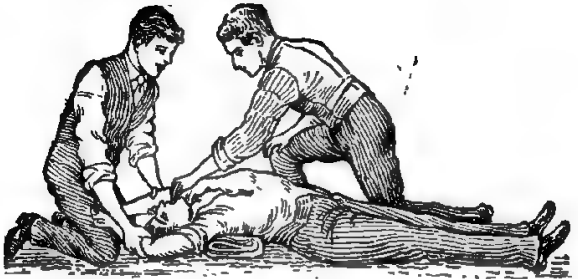
ચેતવણી:—ત્રણે રીતોમાં આપેલાં વર્ણન પ્રમાણે એક મિનિટમાં
પંદરથી અરાદવાર અમલ કરવો; કારણ કે માણસ તનદુરસ્તીમાં એક
મિનિટમાં એટલી વાર શ્વાસોશ્વાસ લે છે.

આકૃતિ ૫૫ મી. શૈક્ષરની રીત (દમ બહાર કાઢવાની).

આકૃતિ ૫૬ મી. શૈક્ષરની રીત (દમ અંદર લેવાની).

આકૃતિ ૫૭ મી. સિલ્વેસ્ટરની રીત (હમ અંદર લેવાની).

આકૃતિ ૫૮ મી. સિલ્વેસ્ટરની રીત (હમ બહાર કાઢવાની).

નીચલા અકરમાતોમાં મુખ્ય કરી શ્વાસાવરોધ
થાયછે:-

૧. ગળાફાંસો.
૨. ગળાદૂંધો.
૩. ગુંગળાધ મરવું.
૪. ફૂખી મરવું.
૫. વિજળીનો ધક્કો.

૧. ગળાફાંસો:-ઉપચાર:-

- (૧) મદદ સારૂ ખીજ માણસોને બોલાવવા.
- (૨) દર્દીને નીચલે લાગેથી બાથમાં પકડવો.
- (૩) દોરડાં ઉપર શરીરનો ભાર ન પાડતાં
તે થોડુંક ઢીલું થાય એટલેજ દર્દીને
ઉંચો કરવો.
- (૪) મદદ કરનાર માણસ પાસે દોરડું કપાવવું.
અગર પોતાનો એક હાથ ખુલ્લો કરી
પોતે કાપી કાઢવું.
- (૫) દોરડું કપામ સારે શરીર ધબકાવવા નીચે
પડી પછામ નહિ તે માટે તેને બરાબર

ટેકવી રાખવું.

(૬) ગરદનની આસપાસથી દોરકું કાઢી નાખવું.

(૭) કપડાં ઢીલાં કરવાં.

(૮) શ્વાસોશ્વાસ ચલાવવો.

૨. ગળાદૂપો:-ઉપચાર:-

(૧) ગળાની આસપાસ દોરકું કે કંઈપણ બાંધેલું હોય તે કાઢી નાખવું.

(૨) કપડાં ઢીલાં કરવાં.

(૩) મ્હોં ઉઘાડી ગળું સાફ કરી નાખવું.

(૪) શ્વાસોશ્વાસ ચલાવવો.

૩. ગુંગળાઈ મરવું:-ધૂમાડાથી અગર બીજા વાયુઓથી માણસ ગુંગળાઈ જાય છે. ઓરડો ધૂમાડાથી અગર વાયુઓથી ભરાઈ ગયો હોય તો પણ ગુંગળામલા માણસને બચાવવાની રીત એકસરખીજ છે. તે નીચે પ્રમાણે:-

(૧) એક ત્રિકોણાકારના પાટા માફક રૂમાલને ગડી કરી પાણીમાં અગર એક ભાગ સરકો અને ચાર ભાગ પાણીના મિશ્રણમાં બોળી

તે આપણા મ્હોં ઉપર એવી રીતે બાંધી દેવો.
કે નીચલી કોર નાકના દાંડાને વચલે બાજે
આવે અને ટોચ ઉપર થઇ નીચે લટકતી રહે.

(૨) પછી પાંચ સાત બહુ હંડા દમ લેવા.

(૩) સારઆદ વાંકા વળી દહીં તરફ ઝડપથી
જઇ તેને એક પડખે ઉભા રહેવું.

(૪) દહીંને પાછળ વળુવેલી 'ફાયરમેન્સ લીફ્ટ'
નામની રીતે હિંચકી બહાર લઇ જવો.

(૫) શ્વાસોશ્વાસ ચલાવવો.

૪. ડૂબી મરવું:—માથુસ પાણીમાં ડૂબે તો
તેનું મોત ગુંગળાઇ જવાથી નીપજે છે, અને તે
શિવાય નીચલા કારણોથી પણ નીપજે છે:—(૧)
અતિશય થાકથી, (૨) શરીરના ધક્કાથી, (૩)
એકદમ હૃદય બંધ પડી જવાથી. (૪) હૃદયના
કાંઇ દરદથી, અને બીજાં ધણાં કારણોથી, આ ઉપ-
રથી, કેટલાક સારા તરનારાઓ ઘણીખરી વાર
પાણીમાં પડતાંજ એકદમ ડૂબી જાય છે અને પોતાને
બચાવવાની કાંઇ પણ કોશિશ કરતા જણાતા નથી.

તેનું કારણ સમજી શકાય છે. માણસો પા કલાક સુધી પાણીની સપાટી નીચે રહેવા છતાં તેમને બહાર કાઢી શ્વાસોશ્વાસ ચલાવવાથી તેઓ પાછા સજીવન થયાના દાખલાઓ નોંધાયલા છે.

કોઈ માણસ ડૂબી ગયલા જેવો માલમ પડે તો તેની સારવાર કરવામાં નીચલા હેતુઓથી કામ લેવું જોઈએ:—

(ક) દમ લેવામાં રોકાણ થતું હોય તો તેનું કારણ દૂર કરવું.

(ખ) દમ પાછો લેવાનો શર થાય એવી તબ-વીજ કરવી.

(ગ) શરીરમાં લોહી ફરતું થઈ પાછી ગરમી આવે એવી તબવીજ કરવી. તેટલા માટે નીચે પ્રમાણે ઉપાયો કરવા:—

(૧) નજીકના એકાદ ઘરમાંથી કામળ, કપડાં, ગરમ પાણીની બાટલીઓ, ગરમ ચ્હા, ગરમ કૌશી અને ગરમી લાવનારી દવાઓ મંગાવવી.

(૨) દાકતરને બોલાવવા.

(૩) એક ગાડી મંગાવવી.

(૪) દાકતર આત્રી, દર્દી મરી ગયો છે એવી
ખાત્રી આપે ત્યાંસુધી, શ્વાસોશ્વાસ ચલાવ્યા
કરવો.

ચેતવણી:—ડૂબી ગયલા માણસનો શ્વાસોશ્વાસ
કેટલી મુદત સુધી ચલાવવો તે બદલ કંઈ નક્કી
કરવામાં આવ્યું નથી.

ધણીવાર બે અથવા વધારે કલાક સુધી મચ્છા
રહેવાથી દર્દીઓ સજીવન થયા છે.

દર્દી પોતાની મેળે શ્વાસોશ્વાસ લેવા શરૂ કરે
ત્યારપછીજ (ગ) ના મથાળા નીચે કહેલો હેતુ પાર
પાડવાના ઉપાયો—ગરમ કામળ, ગરમ પાણી, ગરમ
ચા, કાશી અને ગરમી લાવનારી દવાઓ બદલના—
લેવા ત્યાંસુધી એ ઉપાયો નજ લેવા.

૫. વિજળીનો ધક્કો:—વિજળીનાં બાંધકામો
તથા સાંચાકામોને અડવાનાં જોખમો હવે ધણાખરા
માણસો સાધારણ રીતે સમજે છે.

વિજ્ઞાના તારને હાથ લગાડવાથી નીચલાં
પરિણામો આવવા સંભવ રહેછે:—

(૧) શરીરને અતિશય સખત ધક્કો.

(૨) બેશુદ્ધિ.

(૩) મરણ.

જે માણસ તારના સમાગમમાં આવ્યો હોય તે,
તારને અડેલો પોતાના શરીરનો ભાગ ત્યાંથી બેંચી
લેવાને શક્તિવાન રહેતો નથી કારણ કે વિજ્ઞાના
પ્રવાહને લીધે તેની હિલચાલ કરવાની શક્તિજ ગુમ
થઈ જાય છે.

ઉપચાર:—સૌથી પહેલું કામ એ કરવાનું હોય છે
કે:—(ક) જનંતો વિજ્ઞાનો પ્રવાહ બંધ કરી દેવો (ખ)
જે પ્રવાહ બંધ કરવો અશક્ય હોય અથવા તેમ કરતાં
ધણે વાર લાગવાથી દર્દીને વધારે જોખમ થવાનો
સંભવ હોય તો પછી દર્દીને તારથી અલગ કરવા
તજવીજ કરવી. માત્ર મદદ આપનારે પોતે ધ્યાનમાં
રાખવાનું છે કે, તેમ કરવામાં પોતાને વિજ્ઞાનો ધક્કો
લાગવાનો ધણો ભય રહેછે. મદદ કરનારે પોતાના શ-

રીરમાંથી વિજળીનો પ્રવાહ જઈ ન શકે તેને માટે કંઈક રક્ષણકર્તા ચીજનો-જેમાંથી વિજળી પસાર થઈ ન શકે એવી નિર્વાહક ચીજનો-ઉપયોગ કરવો. એવી ચીજને નીચે જણાવી છે:—

(૧) રબરની વસ્તુઓ.

(૨) સૂકું લાકડું.

(૩) સૂકો કાચ.

(૪) સૂકું પરાળ.

(૫) સૂકું કપડું.

હમેશાં વપરાતી બધી ધાતુઓ-લોહું, તાંબું, પિત્તળ વિગેરે-માંથી વિજળી સહેલાઈથી પસાર થાય છે માટે તેવી વસ્તુઓ વાપરવી નહીં. પાણીમાંથી પણ વિજળી સહેલાઈથી પસાર થાય છે, માટે આવે પ્રસંગે બીનાં કપડાંનો ઉપયોગ કરવો નહીં.

આ કારણોને લીધે નીચે મુજબ આપણે કામ લેવાનું હોય છે:—

(૧) હાઈ વિજળીના તારને અડીને પડવો હોય

તેને એક વાંસ વડે ખસેડી અલગ કરવો;
અથવા

- (૨) આપણી હથેળી ઉપર સૂકી ડગલાની ઝેંમ વાળી દધ અગર તંબાકુ ભરવાની રબરની ખાલી કાથળી મોઝાં માફક પહેરી લઇ તે હથેળી વડે દર્દીને હડસેલો મારી અલગ કરવો; અગર
- (૩) એક સૂકો કોટ લઈ તેને બધિા વડે પકડી તેવડે અગર એકાદ સૂકો કમ્મરપટો અગર પગે બાંધવાની પટી દર્દીના માથા ઉપર, અગર તેના શરીરની આસપાસ નાખી તે વડે દર્દીને ખેંચી લઈ અલગ કરવો.
- (૪) ત્યારબાદ બેશુદ્ધિના સામાન્ય ઉપાય, આગળ કહી ગયા પ્રમાણે, લેવા.
- (૫) દમ ચાલતો બંધ થઇ ગયો હોય તો શ્વા-સોશ્વાસ ચલાવવો.
- (૬) શરીરના ધક્કાનો ઇલાજ કરવો.
- (૭) બળી ગયલા ભાગને પાટાપુટી કરવી.

ગળામાં કંક બહારની વસ્તુનું ખુંચી
 બેસવું:—જો કોઈ માણસને ખાતાં ખાતાં ગળામાં
 હાડકું અગર કંઈ બીજી ચીજ ખુંચી બેસે ને તેને
 હમની રૂધામણ થાય તો તેનું મ્હોં ખુલ્લું કરી
 આપણા હાથની તર્જનિકા (અંગુઠાની બેડેની)
 આંગળી તેના ગળામાં ચલાવી દહ તેવડે ખુંચી
 બેઠેલી વસ્તુ કાઢી નાખવા ક્ષણે કરવી.

આપણી આંગળી મૂકતાં તેને ઉલટી થાય તો
 ઓર બી ઠીક થશે. આંગળી વડે ચીજ કાઢી ન
 શકાય તો હર્દીનું માથું ઝુકવું નીચું રખાવી તેના
 બેડે ખલા વચ્ચે જોરથી ચપ્પડ મારવી, એટલે
 ખુંચી બેઠેલી ચીજ નીકળી જશે.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

ઝેરો અને તેના ઉપચાર.

કાષ્ટ ચીજ મ્હોંમાં લેતાં અગર ખાતાં અગર લોહીમાં ચૂસાઈ જવાથી તનદુરસ્તીને નુકશાન કરે અગર જીંદગીને હાનિ પહોંચાડે તેને ઝેર કહેછે.

યુરોપ કરતાં હિંદુસ્તાનમાં ઝેર આપવાના પ્રકારો ઘણી વધારે સંખ્યામાં બનેછે અને તેથી ઇંગ્લાંડમાં રચાયેલાં પુસ્તકો કરતાં આ પુસ્તકમાં તેના વૃત્તાંવૃત્ત ધક્કાજ બદલ વધારે ખુલાસાથી વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે.

ઝેકંદરીમાં (૧) કાષ્ટ તનદુરસ્ત માણસને એકાએક ભમંકર નિશાનીઓ ઉપડી આવે, અગર (૨) કંઈ ખાવા પીવાનું લીધા પછી થોડા વખતમાં એવી નિશાનીઓ જણાઈ આવે તો ઝેર પીધાનો શક પેદા થાયછે.

નિશાનીઓ જૂદીજૂદી તરેહની હોય છે અને જેવું
ઝેર લીધું હોય તે પ્રમાણે ઉપચાર જૂદાજૂદા હોય છે.

કોઈ માણસને એકાએક ત્રાસદાયક નિશાનીઓ
જણાય તે ઉપરથી એકદમ એમજ માની ન લેવું કે
તેના ખાધામાં ઝેર આવ્યું છે. અમુક માણસને એક
ચીજ સારી અસર કરે તે બીજાને ઝેરી થઈ પડે
એમ બને છે, અને ફેટલીકવાર દેખાઈતી રીતે સારો
જણાતો ખોરાક ખાધાથી ફેટલાક માણસમાં ઝેરના
લક્ષણો પેદા થાય છે અને ફેટલાકને બિલકુલ કંઈ
થતું નથી. પાછળ આપેલા કોઈ ઉપરથી જણાશે
કે ફેટલાક બગડેલા ખોરાકથી ઝેરી નિશાનીઓ
ઉત્પન્ન થઈ ધણીવાર મોત નીપજે છે.

કોઈએ ઝેર ખાધાનો શક હોય તેવે પ્રસંગે તમને
તુર્તાતુર્ત ધ્યાન માટે બોલાવવામાં આવે તો, તમારે -
(૧) ઓરડામાં અને આસપાસ ઝડપથી નજર નાખી
કોઈ ઝેરની બાટલી પડી છે કે નહીં તે જોઈ લેવું.
(૨) કંઈ પણ ચીજ પડી હોય તે ફેંકી દેવાડવી
નહીં. (૩) મ્હોં કે કપડાં ઉપર કંઈ ડાઘ પડ્યા હોય

તેનું સંભાળથી અવલોકન કરવું. ક્ષોભક ઝેર લેવામાં આવ્યું હશે તો બહુ કરી ડાઘ જણાશેજ, અને તે જણાય તો તે પ્રમાણે ઉપચારમાં ધરીત ફેરફાર કરવો. (૪) દર્દીના મ્હોંમાંથી કેવી વાસ આવે છે તે જોવું, કારણ કાર્બોલિક એસિડ, મુસિક એસિડ (કઠ્ઠી બદામનો તેજબ), અશીણ અને દારના ઝેરમાં તે ઉપયોગી થઈ પડે છે. (૫) ઝુંફણ આવે છે કે નહીં તે બદલ પશુ તપાસ કરવી. (૬) કીકીઓની હાલત તપાસવી, કારણ કે ધતુરાના ઝેરમાં તે મોટી થયલી અને અશીણમાં સંક્રાંતિ થતી થયલી હોય છે.

ઝેરની સામાન્ય સારવાર:—ઝેરમાં તુર્તાતુત^૧ ઇલાજ નીચે પ્રમાણે કરવા:—

- (૧) કયું ઝેર ખાધાનો શક છે તે બદલ લેખી સંદેશ મોકલી દાકતરને જોલાવવા.
- (૨) ઝેરની અસર નાબુદ કરવા અથવા ઓછી કરવાના ઇલાજ લેવા.
- (૩) હોજરીના તથા આંતરડાના અંદરના પડનો બચાવ કરવા માટે ઓલીવ ઓઇલને

(સાલીટનું તેલ) કે કોઈ બીજું વનસ્પતિક અગર પ્રાણીજ તેલ, ઈંડાની સફેતી, રંગ-દાર રહ્યા, અથવા આટા ને પાણીનું મિશ્રણ આપવું.

(૪) મહોં અગર હોઠ ઉપર કંઈ પણ ડાઘ ન હોય તોજ ઉલટીની દવા આપવી. ઉલટી કરાવવા માટે સૌથી અકસીર ચીજો એક દમખલર ભરી પુછાં પાણીમાં એ ચમચા રાખતો ભૂકા અગર એક ચમચો નિમક છે.

ઢેરની અસર પ્રમાણે તેના નિયલા વર્ગો કરવામાં આવ્યા છે:—

૧. નિદ્રાજનક, એટલે ઢિંધ લાવનારાં.
૨. દાહક, જેવાં કે જૂદીજૂદી ધાતુઓ, સોમલ, પારો, કાચનો ભૂકા, અને ધાસતેલ, (કૌરોસીન).
૩. ક્ષોભક એટલે શરીરના અંદરના ભાગોને બાળી નાખે એવાં ઢેરો દાખલા તરિકે જલ્લહ તેજબો.

૪. માદક ઝેરો એટલે જો ઝેરો જ્ઞાનના માર્ગો
 (લેબ્સ, તંતુઓ વિગેરે) ઉપર અસર કરી,
 સન્નિપાત અગર અતિશય મનની ઉશ્કેરણી
 પેદા કરે તે; દાખલા તરિકે બેલેડોના, દારૂ,
 ભાંગ, કૂતરાની ટોપ વિગેરે.

આ દેશમાં દાકતરની મહત્ત્વ સહેલાઈથી ન મળી
 શકે એવા ધણા સંજોગો હોય છે, માટે જુદાંજુદાં
 ઝેરોના ઉપચારોનો નીચલો કાઠો એવા હેતુથી
 બનાવવામાં આવ્યો છે કે તે આ દેશના વતનીઓને
 ઉપયોગી થઈ પડે.

સાધારણ રીતે વપરાતાં ઝેરા, તે પારખવાની નિશાનીઓ, અને તેના ઉપચારો.

ઝેરા.	નિશાનીઓ.	ઉપચારો.
મધકનો અને સુરાખારનો તેલજ તથા નિમકનો તેલજ	(૧) હોઠ અને મ્હોંમાં ધોળા ડાઘ (નિમકના તેલજથી), ધીળા ડાઘ (સુરાખારના તેલજથી) અથવા કાળા ડાઘ (મધકના તેલજથી). (૨) મ્હોં, મળા તથા પેટમાં દુખાવો. (૩) અતિશય તરસ. (૪) લોહીના રંગની ઉલટી.	(૧) ઉલટીની હવા આપવી નહીં પરંતુ બાઈકાર્બો- નેટ ઓફ સોડા (સોડા- ચાર) અથવા ચાકનો બૂકો એક ચમચો લઈ તેને હસઆઉંસ ચનાના પાણી તથા દુધના સર- ખા ભાગનાં ત્રિભાગમાં મેળવી આપ આપ કર્યા કરવું. ત્યાર પછી એક પાઈન્ટ (સવારોર) પાણીમાં ધ્રાંચ આઉંસ

સાધારણ રીતે વપરાતાં ઝેરો, તે પારખવાની નિશાનીઓ અને તેના ઉપચારો.

ઝેરો	નિશાનીઓ.	ઉપચારો.
<div data-bbox="62 840 103 979" style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">સોડાક.</div> <div data-bbox="134 672 279 840">કાર્બોલિક અસિડનામનો તેલબ.</div>	<p>(૫) બોલવામાં ખુસ્કેલી. (૬) શીત.</p>	<p>સાલીટ્રુ તેલ મેળવી તે પાઈ દેવું.</p>
	<p>(૧) ઉપરની માફકજ, આત્ર હોઈ અને મ્હોંમાં ઊંજળા હાથ. (૨) સ્નાયુઓ ઢીલા અને કામ ન કરી શકે એવા. (૩) શીત.</p>	<p>(૧) એક પાઈન્ટ પાણીમાં પા પાઈન્ટ (પાંચ આઉંસ) સાલીટ્રુ તેલ મેળવીને. (૨) પુષ્કળ હાથ. (૩) અડધી પાઈન્ટ ગરમ પાણીમાં અડધો આઉંસ વિલાયતી વિંમક અમર સલ્ફેટ ઓફ સોડા મેળવીને. (૪) પુષ્કળ હાથ.</p>

ઝંઝોનિયા, (૧) બાંહે અને ઉલટી
કાંસ્ટીક સોડા (હમેશ હોય છે).
અમર કાંસ્ટીક (૨) દુખાવો અને બાંહે-
પોર્ટલે જેવા ની કબજાત
જલ્લક દારો (૩) ચીત.
(ખારો).

સોમલ.

(૧) ચાલુ ઉલટી અને
બાંહે.
(૨) પીંડીમાં આંકડી
(દેટામાં આંકડાં)
અને દુખાવો.
(૩) હર્ડી નંબાઈ મચેલો
અને બેચુક.

(૫) પમ આમળ સેક.
(૧) શાસોશ્વાસ થલાવવો.
(૧) ઉલટીની દવા આપવી
નહીં.
(૨) સરકો અમર લીંબુનો રસ
પાણીમાં મેળવીને.
(૩) દુધ.
(૪) સાલીટનું તેલ પાંચ
આઉંસ એક પાઈન્ટ
પાણીમાં મેળવીને.
(૧) ગરમ પાણીમાં નિમક
વાખી જલદીથી ઉલટી
કરાવવી.
(૨) દુધ, ગ્રાન્ડી અને
સાલીટનું તેલ.
(૩) શાસોશ્વાસ થલાવવો
અને પમ ગરમ રાખવા.

૭૨

ટીપ:-સોમલના એરતી નિશાનીઓ કાંલેરાને બહુ મળતી આવે છે.

સાધારણ રીતે વધરાતાં કોરો, તે પારખવાની નિશાનીઓ અને તેના ઉપચારો.

ઝેરો	નિશાનીઓ	ઉપચારો
વાટેલો કાચ (કાચનો ભૂકો)	(૧) પેટમાં અતિશય દુખાવો. (૨) આ નરમ પ્રકારનું ઝેર છે, એમાં ઝાડા થઈ કરંજ આવી લોહી પડે છે.	(૧) પ્રથમ કોળી (કરમકસા) બેવો કંઈ ખોરાક ઝાડા પ્રમાણમાં આપવો કે તેમાં કાચનો ભૂકો મળી ભય, અને તેથી હોજ- રીની દિવાલનો ખયાલ થાય, પછી (૨) ઉલટીની દવા આપવી.
વાસતેલ (કોરોસીન.)	(૧) મ્હોં અને મળામાં ખળત્રા. (૨) ઉલટીમાં તેલવાળો ભાગ દેખાય અને વાસતેલની વાસ	(૧) ઉલટીની દવા. (૨) ઝેન્ડી. (૩) પગને રોક.

બમડેલું માંસ
સડેલી તરકારી,
કોઢેલી માછલી,
વિગેરે.

આવે.
(૩) મ્હેંમાં (હમમાંથી
બહાર કાઢેલી
હવામાં) તેલની
વાસ આવે.
(૪) અતિશય તરસ.
(૫) શીત અને બેશુકિ.

(૧) ઉલટી અને ઝડો.
(૨) અતિશય નાતવાની
અને રનાયુઓની
દીવાસ.
(૩) ભૂરા રંગની છલ.
(૪) તાવ અને ઝડપથી
થાલતી નાહ.

ટીપ:-કૌલેરાને મળતી
નિશાનીઓ હોય છે. માત્ર
તેમાં (જંઘેરામાં) તાવ
હોતો નથી.

(૧) ઉલટીની ક્ષણ,
(૨) બે આઉંસ એરંદુ.
(૩) પાન્ડી અને ગરમ દુધ.
(૪) પગને સોડ.
(૫) શ્વાસોશ્વાસ થવાપરો.

સાધારણ રીતે વપરાતાં ઝેરો, તે પારખવાની નિશાનીઓ અને તેના ઉપચારો.

ઝેરો.	નિશાનીઓ.	ઉપચારો.
<p>ફાઈફ્થરસ (આ ઝેર હિંદુ મારવાના ધણાં ઝેરોમાં અને દિવાસળીમાં આવે છે),</p> <p>પારો.</p>	<p>(૧) દુખાવો અને ઉલટી. ઉલટી કરેલા પદ્મ-ધર્મમાં લસણ ભેવી શાસ આવે છે અને વખતે અંધારામાં ચળકે છે.</p> <p>(૨) નાકમાંથી લોહી.</p> <p>(૩) તાણ (ઉપદ્રુ).</p> <p>(૧) મ્હોંમાં ખાતુ ભેવી રવાદ.</p> <p>(૨) ઉલટી તથા ઝાડો.</p> <p>(૩) છલ ધોળી.</p> <p>(૪) શીત.</p>	<p>(૧) ઉલટીની દવા.</p> <p>(૨) એક પાઈન્ટ પાણીમાં પાંચ ગ્રેન પોટાશ પર્મ-બ્રેડેસ.</p> <p>(૩) મરચી લાવનારાં પીણાં.</p> <p>(૪) કોઈ પણ ભતતુ તેલ આપવું નહીં.</p> <p>(૧) આટા અને પાણીનું મિશ્રણ અમર ઇન્ડાની સફેતીનું પાણી સાથે મિશ્રણ.</p> <p>(૨) પછી ઉલટીની દવા.</p>

ટપેન્ડીન.

- (૧) પુરકતો દમ.
- (૨) કીકી સંકોચાયલી.
- (૩) રનાયુઓ અકકડ
થઈ ઉડ્યા કરે
(આંકડી આવ્યા
કરે).

(૪) મ્હોંમાં તેલની વાસ
અને બનકશાના ફૂલ
બેબો પિરાબમાં
વાસ.

અરીસ અને
તેની અસ-
ખ્ય બૂદી બૂદી
બનાવટો; હો-
ખલા તરિકે
અરીસનો અક
(હોડેનમ),

- (૧) ધેન.
- (૨) કીકીઓ બહુજ
ન્હાની (હેક ટાંચ-
લીની આથી બેવી)
- (૩) વધવી ઓછી બેથુદિ
અને હદી ઉઠેરાઈ
અજાડપણાં કરતો.

(કુકાં પાણીમાં નિમક)
(૩) લેમોનેડ અને પ્રન્ડી.

- (૧) હિલટીની દવા
૨ લાખ.
- (૩) હંડક આપનારાં પીણાં.

- (૧) નિમક અને પાણીથી
હિલટી કરાવવી.
- (૨) ખાલાઓ ભરી ગરમ
ચ્હા આપ આપ કરવી.
- (૩) હદીના મ્હોં ઉપર ભીના
ફવાલથી ફટકા મારી
તથા તેને ચલાવ્યા કરી

સાધારણ રીતે વપરાતાં ઝેરો, તે ઓળખવાની નિશાનીઓ અને તેના ઉપચારો,

ઝેરો.	નિશાનીઓ.	ઉપચારો.
નિશાનકરક.	<p>(તોફાન કરતો).</p> <p>મોર્ચીઆ, (૪) પછી રીત.</p> <p>કલોરોફોન, પે- (૫) મ્હોંમાંથી અફીણની</p> <p>રેઝોરીક (ટોંકે- વાસ.</p> <p>થર કુંમરકો</p> <p>(વિઝેરે.)</p>	<p>અત્રત રાખવો.</p> <p>(૪) શ્વાસોશ્વાસ ચલાવવો.</p>
કરનારો.	<p>(૧) ગળાનું સકાઈ બહું.</p> <p>(૨) ગળવામાં મુરકેલી</p> <p>અને તરસ.</p> <p>(૩) ચક્કર અને હપેડા</p> <p>લથડીઆં.</p>	<p>(૧) ઉલટીની દવા (કુકડાં</p> <p>પાણીમાં નિમક),</p> <p>(૨) કુશિયાથી લાવનારી</p> <p>દવા (દાખલા તરિકે</p> <p>બ્રેન્ડી).</p>
અસર.	<p>(૪) ચહેરો લાલ, (હોહી</p> <p>ધાઈ આવેલું).</p> <p>(૫) ડીડી મોટી થયેલી.</p>	<p>(૩) ગરમ આગર કાઢી.</p> <p>(૪) શ્વાસોશ્વાસ ચલાવવો.</p> <p>(૫) હાથપમને અડીને ગરમ</p>

કડવીખામનો
તેજા, (મુસીક
અંસિઠ) તથા
સાચનાઈક
આદ પોટ-
શિયમ.

(૧) હાં આમતેમ ફર્યા
કરેછે, લગતું બોલે
છે, રહેલાઈથી જી
ભય છે, કાલ્પનિક
વસ્તુઓ પડવા
ભય છે; અને કપડા
પીંખેછે; ત્યાર પછી તે
બેશુદ્ધ થઈ શાકી જઈ
અસાધ્ય થઈ પડેછે.

(૧) ચક્રર અને લયડીમાં

(૨) હાં બેશુદ્ધ થઈ
પડેછે.

(૩) હમ બહુ મુશ્કેલીથી
અને ડચકાં ખાતો
ચાલેછે.

(૪) આંખો ચળકતી અને
તેજરવી હોઈ
કીકીઓ મોટી થઈ
ભય છે.

પાણીની બાટણીઓ
ચૂકવી અને હાથ પમ
મસળવા.

(૧) ખુલ્લી હવા.

(૨) મોં અને પીઠ ઉપર
કંઠા પાણીની ઝાલકો
મારવી.

(૩) શ્વાસોશ્વાસ ચલાવવો.

(૪) “રમેલીંગ સાલ્ટ ” ની
શીશી મુંઘાડવી.

(૫) મરમ રહા.

ટીપ્સ:—આ જે બહુજ
મહત્વથી અસર કરેછે માટે

સાધારણ રીતે વપરાતાં ઝેરો, તે પારખવાની નિશાનીઓ અને તેના ઉપચારો.

ઝેરો.	નિશાનીઓ.	ઉપચારો.
<div data-bbox="96 693 139 1071" style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);"> ઉપર અસર કરનારાં. </div>	(૫) શીત. (૬) મ્હોંમાંથી કડવી ખાંડાની વાસ.	ઉપચારો ખુબ તાકીદથી કરવા.
	(૧) ચહેરો ફરફરાયલો અને આંખો લાલ.	(૧) મ્હોં ઉપર ઠંડા પાણીની જાલકો મારી નખાડવો.
	(૨) હોઠ આદરમાની રંગના.	(૨) ગરમ ચ્હા પાવી. (૩) શાસોશાસ ચલાવવો.
	(૩) ચકરી અને ચાલતાં લથડીયાં.	(૪) રમેલીંગ સોફ્ટ મુંઘાહણું.
	(૪) બેશુદ્ધિ (વધતીઓછી). (૫) મ્હોંમાંથી ઠારેની વાસ.	

કેફેન.

ફૂતરાની અમર
વાંદરાની એરી
ટોપ (એક
બલની છત્રીના
આકારની
વનરપતિ)

(૧) દહીંનો ચહેરો ફિક્કો
હોઈ ચૂર્ણ આવતી
હોય તેમ લાગેછે.

(૨) ચામડી સૂકી
(૩) નાક અને હાથ
ઝડપથી ચાલેછે.

(૪) રનાયુઓમાં ખુબરી.
(૫) ખેશુદ્ધિ.

(૧) તરસ અને મ્હોંમાં
ફુખાવો.

(૨) ઝાડો ઉલટા.

(૩) દહીં કેટલીક વાર
શરૂઆતમાં ઉઠેરાય-
લો અને તોફાની,
પછી શાંત.

(૪) હાથ ધુરકતો.

(૫) ખીંચીઓ મ્હોટી
થયલી.

(૧) ઉલટાની દવા (દાખલા
તરિકે ફુકાં પાણીમાં
નિમક).

(૨) ઝેન્ડી.

(૩) શાસોશાસ ચલાવવો.

(૧) ઉલટાની દવા.

(૨) જુલાળ.

(૩) ઝેન્ડી.

(૪) હાથે પગે સેક.

સાધારણ રીતે વપરાતાં ઝેરો, તે પારખવાની નિશાનીઓ અને તેના ઉપચારો.

	ઝેરો	નિશાનીઓ.	
<div data-bbox="96 687 138 1041" style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);"> હાથે અસર કરનારાં </div>	ભાંગ, માંભે અને ચરસ. (૧) બેશુદ્ધિ. (૨) દહીં સફાવતમાં તોફાની--મોટેથી હસે, માથે-અગર તેના મુઠ્ઠા જાગેમાં અગૃતિ આવેલી દેખાય. (૩) પછી તેને ઘેન આવી બેશુદ્ધ થાય. (૪) કીકોઓ મોટી થઈ જાય.	(૧) ઉલટીની દવા. (૨) ગરમ ચા. (૩) હાથ પહે રોક. (૪) આસોધાસ ચલાવવો.	
	(૧) ભેરથી આંકડી આવી કમર કમાન બેવી	(૧) ઉલટીની દવા. (૨) એક પાઈન્ટ [સવારોર]	

રિકનીઆ
(આ કેટલાક
ઉદરમારવા
એરમાં આવેછે)

વળી ભય.
(૨) દાંતળીલી (ચાવ-
ણિમાં બેસી જવાં).
(૩) આખો જહાર
નીકળી આવેલી અને
કીકીઓ મોટી પથેલી.
(૪) દમ લેવામાં મુશ્કેલી
(૫) નાક નળળી અને
ઝડપી.

મરજ પાણીમાં હસ
એકેન પોટાસ પર્મી-ગેનસ.
(૩) હાકતર હોય તો કલોરો-
શોર્મ સૂંઘાડશે.
(૪) શાસોશાસ ચલાવવો.
[માત્ર આ કામ હદીને
કલોરોશોર્મ સૂંઘાડયું
હશે તોજ થઈ શકશે]

પ્રકરણ ૧૪ મું.

પાચનક્રિયાના અવયવો, આંખ, કાન,
અને નાક.

પાચનક્રિયાના અવયવોના (આકૃતિ ૫૪) નીચે
મુજબ છે:—

- (૧) મોઢું અને ગળું.
- (૨) હોજરી (જઠર).
- (૩) આંતરડાં.
- (૪) કલેજું.
- (૫) લીંબલીઝ.

આ અવયવો દરેક માણસના અંગમાં સૌથી
વધારે અગત્યના છે. માત્ર પુર્તાપુર્ત ખલાજ કરવાના
કામમાં શરીરના બીજા ભાગો કરતાં તે બહુ ઓછી
અગત્યતા ધરાવે છે.

આ અવયવોના સંબંધમાં ફક્ત એકજ બાબ-
તમાં પુર્તાપુર્ત ખલાજ લેવાની જરૂર પડે છે અને તે

આખત, શરીરને કંઈ જોર પડવાથી કાતરાની આગળ થતી એક ગાંઠ જ છે. તે ગાંઠને, સારણુગાંઠ કહે છે. તેમાં પેટમાંનો ઢાંધ અવયવ-બહુકરી આંતરડાનો ભાગ-પેટની દિવાલમાંથી ચામડીની નીચે બહાર નીકળી આવે છે.

આ ગાંઠ સ્ત્રીઓમાં બહુકરી કાતરાની નીચેજ અને મરદોમાં કાતરાની ઉપર હોય છે.

તે ગાંઠ પોચી અને વધતી જોઈ જોળ હોય છે, અને હર્દી સૂએ ત્યારે નાથુદ થઈ જાય છે. (એટલે દેખાતી નથી).

જે બાકામાંથી સારણુગાંઠમાંનું આંતરડું પેટની દિવાલમાંથી બહાર આવે છે, તે બાકામાં ઢાંધ કારણથી તે (આંતરડું) દયાણુમાં આવી જતું અગર અમળાઈ જતું નથી ત્યાંસુધી કંઈપણ ખાસ નિશાની માલમ પડતી નથી. માત્ર જ્યારે તે અમળાઈ જાય છે ત્યારે બહુ લયંકર નિશાનીઓ ઉત્પન્ન થાય છે.

અમળાઈ ગયેલાં આંતરડાંવાળી સારણુ ગાંઠની નીશાનીઓ અને લક્ષણો નીચે મુજબ છે:-

- (૧) કંઈ એકાએક ખસી ગયું છે એવી લાગણી દર્દીને થાય છે.
- (૨) દુખાવો કોઈવાર અતિશય સખત હોય છે.
- (૩) કાતરા આગળ ગાંઠ થઈ આવે છે.
- (૪) ઘુંટણમાંથી પગવાળી ઉભો કરવાથી કંઈક આરામ મળે છે.
- (૫) કોઈકવાર ઉલટી થાય છે.

ઉપચાર:—

- (૧) વ્રત દાકતરને બોલાવવા.
- (૨) દર્દીને સૂવાડી રાખવો.
- (૩) માથું અને ધડનો ભાગ ઉંચો રહે એમ કરવું અને પગને ઘુંટણમાંથી વાળવા.
- (૪) ગાંઠ ઉપર બરફ અગર ઠંડા પાણીનાં પોતા લગાડવાં.

આંખ.

આંખમાં કચરો:—(૩) નીચલાં પોપચાં નીચે હોય ત્યારે:—

નીચલા પોપચા નીચે કંઈ કચરો બરાચ ત્યારે

નીચે લખેલી રીત વાપરવાથી તે સહેલાઈથી કાઢી શકાય છે:—(૧) નીચલાં પોપચાં નીચે અંગુઠો મૂકી તેને નીચે ખેંચવું. (૨) એક સાફ રૂમાલ અગર એક સાફ કપડાનો ટૂકડો લઈ તેનો એક છેડો પાણીમાં ભીંજવી તે વડે કચરો લુંછી લેવો.

(ખ) ઉપલા પોપચા નીચે હોય ત્યારે:— આ માટે સારી રીત એ છે કે આપણાં આંગળાં અને અંગુઠા વચ્ચે ઉપલા પોપચાને પાંપણુમાંથી પકડી આગલી તથા નીચલી તરફ ખેંચવું અને દર્દીને ઉપલી તરફ નજર કરવા કહેવું. આ પ્રમાણે કરવાથી નીચલા પોપચાની પાંપણુ વડે ઉપલા પોપચાનો પાછલો ભાગ લુંછાઈ જઈ કંઈ કચરો હશે તે નીકળી આવશે. ઉપલી તદખીરથી કચરો ન નીકળે તો ડોક્ટરને બોલાવી મંગાવવા. પરંતુ તેમની મદદ મળી શકે એમ ન હોય તો ઉપલા પોપચાને પાંપણુમાંથી પકડી આગળ ખેંચી તેની વચ્ચેવચ્ચે એક દિવાસળી, દાંત કાતરણી, કુંચી અથવા એવીજ કંઈ ન્હાની સળી મૂકી જરાક દબાણ કરવું એટલે પોપચું ઉપલી તરફ

ઉથલાઈ જશે અને કચરો હશે તે દેખાઈ આવી સહેલાઈથી કાઢી નાખી શકાશે.

જો આંખમાં કંઈ ચૂનાની, ઝોઢાની અગર પથ્થરની રજકણુ જાય તો તુર્ત ડૉક્ટરની મદદ લેવી અને તે મળતાં સુધી આંખમાં એક બે ટીપાં દિવેલ નાખવું. તેથી બહુ આરામ લાગશે.

કાન.

કાનમાં કચરો:—બાળકાને શરીરમાં આવેલાં જૂઠ્ઠાંજૂઠ્ઠાં કાણુઓમાં—મુખ્ય કરી કાનમાં—તરેહવાર ચીજો મૂકવાની ટેવ હોય છે. આ ટેવ કમનસીબે બહુ જોખમલરેલી થઈ પડે છે. બાળકાના માખાપોએ આવી ચીજોને બહાર કાઢવાની કોશિશ કરવી ન જોઈએ પણ તેમણે હમેશાં આવે પ્રસંગે ડૉક્ટરનીજ મદદ લેવી જોઈએ. માત્ર વખતે કાનમાં કંઈ જીવડું પેસી જાય તો સાલીટનું અગર બીજું કંઈ વનસ્પતિક તેલ જે પહેલું હાથમાં આવે તે કાનમાં નાખવું એટલે જીવડું તુર્ત ઉપર તરી આવી બહાર નીકળી જશે.

નાક.

નાકમાં કચરો:-દર્દીને મરીનો ભૂકો અગર તપકીર એક ચપટી સૂંઘાડી છીંક લાવવા પ્રયત્ન કરવો. અગર નરમ હાથે પાણીની પિચકારી મારી કચરો બહાર કાઢી નાખવા કોશિશ કરવી; પરંતુ એ પ્રમાણે તજવીજ કરતાં ન નીકળે તો ડૉક્ટરની મદદ લેવી. નાકમાં બહારની વસ્તુ જાય તેથી તુર્તા-તુર્ત કંઈ ભયંકર પરિણામ નીપજતું નથી અને ડૉક્ટરની મદદ મેળવતાં સુધીમાં ભાગ્યેજ કંઈ જોખમ ઉત્પન્ન થાય છે.

તુર્તાતુર્ત ઇલાજ કરનારે નાક અથવા કાનમાં ગમલી ચીજને કદી પણ વાળમાં પરોવવાના સોચા વડે અગર એવાજ કંઈ અણીદાર હુથીઆરવડે બહાર કાઢવાની કોશિશ કરવી નહીં.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

અકસ્માત પામેલા તથા માંદા માણસોને
ઉંચકી લઈ જવાની કામચલાઉ રીતો.

હર્ષિને ઉંચકી લઈ જવા જેટલા આદમીઓ
હોય તે પ્રમાણે જૂદીજૂદી ઉંચકી લઈ જવાની
રીતો વપરાય છે.

(ક) એક માણસે ઉંચકી લઈ જવાની રીતો:-

આમાં ચાર જૂદીજૂદી તરેહથી કામ લઈ શકાય છે.

(૧) દોસ્તીના હક જેવી પકડવડે.

(૨) પીઠ ઉપર આગળ મ્હોં રાખીને.

(૩) પીઠ ઉપર પાછળ મ્હોં રાખીને.

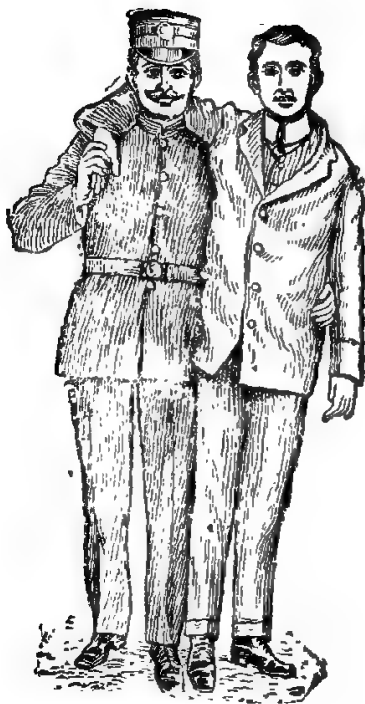
(૪) ખભા ઉપર ઉંઘો (કાયરમૅન્સ લીફ્ટ).

(૧) દોસ્તીના હક જેવી પકડ:-આ ફક્ત,
એકજ પગને હાડકું ભાગ્યા સિવાયની કંઈ ખીજ
છળ થઈ હોય—દાખલા તરિકે મોચવાયલી ધુંટી
અગર છૂંદાયલો પગ હોય—તોજ વાપરી શકાય છે.

એમાં મદદ કરનાર માણસ દહીંના જે પગમાં ઇળ
ચઢ હોય તે બાળુએ તેને અડીને ઉભો રહી, (ક)
દહીંનો તે બાળુનો હાથ પોતાની ગરદન આસપાસ
લેઈ જાય છે, (ખ) દહીંનું એક હાથે કાંકું ઝાલે છે,
(ગ) પોતાનો બીજો હાથ દહીંની કમર આસપાસ
પસાર કરે છે, (ધ) દહીં પોતાના ઇળ થયલા પગને
ધુંટણુમાંથી વાળે છે અને જેમ જેમ મદદ કરનાર
આલસો જાય છે તેમ તેમ પોતે એક પગે કુદતો જાય છે.
(આકૃતિ ૫૬).

કેટલાકો મદદ કરનારને, ઇળ થયેલી બાળુએ
નહીં પણ ઉલટી બાળુએ ઉભા રહેવાની ભલામણ
કરે છે, પરંતુ તેમ કરવું ઇચ્છવાજોગ નથી.

(૨) પીઠ ઉપર આગલી બાળુ મ્હોં રા-
ખીનેઃ-દહીંની ઇળ એવી હોય કે તેને મ્હોં આગ-
લી તરફ રાખીને અનાજની ગુણુની માફક આપણા
બેઉ હાથ તેના બેઉ ધુંટણુ નીચે મૂકી તેને પીઠ
ઉપર ઉંચકી લઈ જઈ શકાય તો તેમ કરવું.

આપણે એ બો.

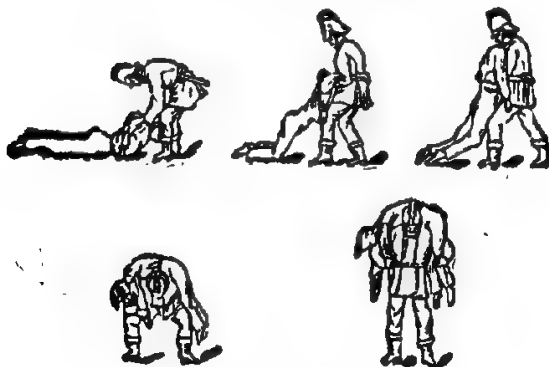
(૩) પીઠ ઉપર પાછળ મહોં રાખીને:—

દહીં ઉભો રહેવા શક્તિવાન હોય તો તેની પીઠ આપણી પીઠને અડીને રહે એમ ઉભો રાખી, પછી (ક) જરાક વાંકા વળી જવું, (ખ) આપણા બેઉ હાથ આપણા ખભા ઉપર થઇ પાછળ લઇ જવા, (ગ) દહીંને બન્ને બગલોમાંથી પકડવો, (ઘ) તેનું વજન આપણી પીઠ ઉપર બરાબર લાવવું, અને (ચ) ઉભા થવું. આ પ્રમાણે, દહીંને ઉંચકી ગયા પછી જ્યાં ઉતારવો હોય ત્યાં આપણા ડાબા પગના ઘુંટણ ઉપર પડી દહીંને બેઠેલી હાલતમાં જમીન ઉપર મૂકવો.

(૪) ખભા ઉપર ઉંઘો:—(શાયરમન્સ લીફ્ટ):—

આ રીત દહીં બેશુદ્ધ હોય ત્યારે ખાસ ઉપયોગી થઇ પડે છે. દહીંને ખભા ઉપર ઉંચકવા માટે નીચલી તજવીજ કરવી:—(ક) પ્રથમ દહીંને ઉંઘો સૂવાડીને તેના બેઉ હાથ તેના બેઉ પડબે રાખવા; (ખ) દહીંના માથા આગળ ગમે તે બાજુએ એક પગે ઘુંટણીએ પડવું; બેઉ હાથ ચતા રાખી તેની બગલો નીચે પસાર કરવા અને તેને એવી રીતે ઉંચો કરવો કે તેનું શરીર તેના

ધુંટણો ઉપર ટેકાય; (ગ) આપણા બન્ને હાથો ધીમે ધીમે નીચલી તરફ સેરવી દદીના કમ્બર આસપાસ લઇ જઇ તેને પણ ઉપર ઉભો કરવો; (ઘ) દદીના જમણા હાથનું કાંડું આપણા ડાબા હાથમાં પકડવું અને તેનો જમણો હાથ આપણી ગરદન આસપાસ લઇ જવો; સારખાદ એટલે સુધી વાંકા વળવું કે, આપણો જમણો ખભો દદીના જમણા કાતરા સામે

આકૃતિ ૬૦ મી,

આવે, અને તે દરમ્યાન (વાંકા વળતાં દરમ્યાન)
આપણો હાથ દર્દીની બેડે જાગે વચ્ચે થઇ પાછળ
પસાર કરવો અને દર્દીના શરીરનું વજન આપણી
પીઠ ઉપર વચ્ચોવચ આવે એમ કરવું; (ચ) દર્દીનું
જમણું કાઢી આપણા ડાબા હાથમાંથી કાઢી જમણા
હાથમાં પકડવું અને ઉભા થવું (આકૃતિ ૬૦-૬૧).

(ખ) બે માણસે ઉંચકી
લઇ જવાની રીત:-

આમાં નીચલી રીતો
વપરાયછે:

(૧) આગળ પાછળથી
ઉંચકવાની રીત.

(૨) હાથની બેઠકો.

(૩) કામચલાઉ રીતો.
ઓ.

(૧) આગળ પાછળથી ઉંચકવાની રીત:-
 દર્દીને ગંભીર પ્રકારની ધબ્બ ન થઈ હોય ત્યારેજ આ
 રીત વાપરી શકાય છે. જો દર્દીને લાંબે પહેલે ઉંચકી
 જવો હોય તો કામચલાઉ ખુરસીની ડોળી વધારે

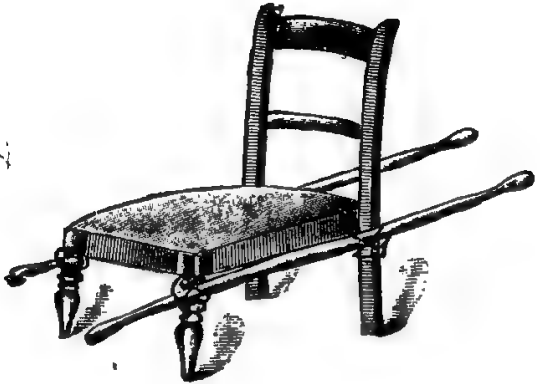
આકૃતિ ફર મી.

અનુકુળ થઇ પડશે. આ રીતમાં નીચે પ્રમાણે કામ લેવાનું હોયછે:-

(૧) એક માણસે દર્દીની પાછળ ઉભા રહી પોતાના બેડ હાથે છેક કાણી સુધી દર્દીની બગલોમાં રહી પસાર કરવા, અને દર્દીની છાતી ઉપર એક-મેકની આંદર આંગળાં પરોવી દેવાં. (૨) બીજાએ દર્દીને પીઠ કરી ઉભા રહી તેના બેડ પગે પહોળા કરી તેમની વચમાં ઉભા રહી વાંકા વળવું અને દર્દીના બેડ ધુંટણોની બહારની બાજુ બે હાથ પસાર કરી તે વડે તેને પકડવો. (૩) બેડએ સામટા ઉભા થવું અને દર્દીને ઉંચકી જવો. (આકૃતિ ૬૨).

ખુરસીની ડાળી:-જે દર્દીઓ બેસી શકે એવી હાલતમાં હોય તેમને ઉંચકી જવા માટે ખુરસીની બેઠક નીચે બે વાંસો અગર જાડી લાકડીઓ બાંધી લઇ તે ઉપયોગમાં લેવી (આકૃતિ ૬૩).

(૨) **હાથની બેઠકો:-**આ રીતે સાધારણ ધૂળજ થઇ હોય અને ડાળીઓ મળી શકે એમ ન હોય ત્યારેજ વાપરવાની છે:-

આકૃતિ ૬૩ મી.

એ ત્રણ રીતે બને છે.

(૧) બે હાથની બેઠક.

(૨) ત્રણ હાથની બેઠક.

(૩) ચાર હાથની બેઠક.

(૧) બે હાથની બેઠક:—આમાં બે રીતે કામ લેવાય છે:—

(ક) બાંદગી કરતા હોયએ તેવી પકડ:-એ માણસોએ સામાસામા ઉભા રહેવું. બેઉએ પોતાના સામસામેના હાથો (એકે જમણો તથા બીજાએ ડાબે.) ચતા રાખી આંગળાં સીધાં કરી પહોળાં રાખી પાસે પાસે લઇ જવાં. પછી બેઉએ એકમેકનાં આંગળાં એક બીજાનામાં પરોવી એકબીજાના પંજા પકડવા, અને હથેળીઓ એકબીજાને અડીને રહે એમ કરવું, એટલે આંગળાં ઉપર બોળે આવશે નહીં (આ. ૬૪)

આકૃતિ ૬૪ મી.

આકૃતિ ૬૫ મી.

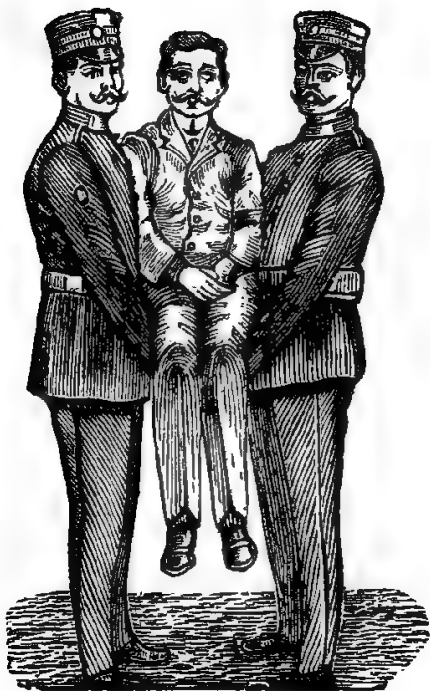
(ખ) આંકડા (હુક) જેવી પકડ:-એક માણસે પોતાનો હાથ ઉંધો રાખી અને બીજાએ ચતો રાખી પોતાનાં આંગળાં બીજા વેલ્લમાંથી ચોડાં ચોડાં વાળી હઇ એક બીજામાં ભેરવી દેવાં. (આકૃતિ ૬૫).

ખન્નેનાં આંગળાં વચ્ચે એક રૂમાલ રાખવાથી અગર
ખન્નેએ મોજાં પહેરી કામ લેવાથી (દર્દીને ઉંચક-
વામાં) આંગળાં ઉપર થોડો ભાર આવશે.

આ પ્રમાણે બેઠક તૈયાર કરી દર્દીની પાછળ
બેઠે જણે વાંકા વળી તૈયાર કરેલી બેઠક ઉપર તેને
બેસાડી આકૃતિ ૬૬ માં દેખાયા મુજબ ઉંચકી ઉભા

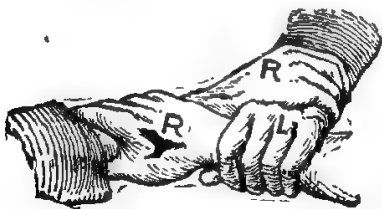
આકૃતિ ૬૬ મી.

આકૃતિ ૬૭ મી.

યષ્ઠ આકૃતિ ૬૭ માં દેખાડવા મુજબ ઉઠાવી જવો.

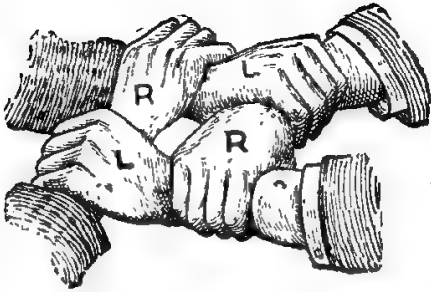
(૨) ત્રણ હાથની ઝેઠક:-દર્દી પોતાના ઉપલા અવયવો (હાથો)નો ઉપયોગ કરી શકે એમ હોય ત્યારે તેને ઊંચકી જવા માટે આ રીત વપરાયછે. આમાં એક જણનો એક હાથ છૂટો રહેવાથી દર્દીના ઇન્ન થયેલા પગને તેવડે મદદ કરી શકાયછે:- (ક) એક માણસે પોતાના જમણા હાથે પોતાના ડાબા હાથની કળાઇને (કાંડથી સહેજ ઉપર) પકડવી, અને પછી પોતાના ડાબા હાથે સામાનો જમણો

આકૃતિ ૬૮ મી

હાથ કાંડાથી સહેજ ઉપર પકડવો. સામાએ પોતાના જમણા હાથવડે પહેલાનો જમણો હાથ કાંડાથી સહેજ ઉપર પકડવો. (આકૃતિ ૬૮). આ પ્રમાણે કરવાથી તેનો ડાબો હાથ દર્દીના ડાબા પગને ટેકો આપવા માટે છૂટો રહેશે. દર્દીના જમણા પગને ટેકો આપવો હોય તો ઉપલીજ તળવીજે કામ લેવું. માત્ર “ડાબો” શબ્દ હોય ત્યાં “જમણો” અને “જમણો” હોય ત્યાં “ડાબો” વાંચવો. આ પ્રમાણે બેઠક બનાવ્યા પછી બન્નેએ વાર્કા વળવું. (ખ) દર્દી પછી અડેક માણસની ગરદન આસપાસ પોતાનો અડેકો હાથ નાખશે એટલે બેઠકે તેને ઘોડાકે ઉંચકવો કે તે બેઠક ઉપર પોતે ગોઠવાઈ જશે. (ગ) છેવટે બેઠક મદદ કરનારાઓએ એકસરખા ઉભા થવું.

(૩) ચાર હાથની બેઠક:—બે ઉંચકનારાઓએ પોતાના જમણા હાથવડે પોતાનો ડાબો હાથ કાંડા ઉપરથી પકડવો અને બેઠકે હાથો પાસે પાસે લાવી આમનસામન પોતાના ડાબા હાથે સામાના જમણા હાથને કાંડાથી સહેજ ઉપર પકડવો. (આકૃતિ ૬૯).

આકૃતિ ૬૯ મી.

હાથની ખેઠકા ઉપર દર્દીને હિંચકી જવામાં હિંચકનારાઓએ આડે પગલે ચાલી જવાનું છે.

(ગ) ત્રણ અથવા વધારે માણસોએ હિંચકી લઇ જવાની રીત:-જે તૈયાર ડોળી (રટ્ટેચર) હાજર ન હોય તો કોઇ જાતની કામચલાઉ ડોળી બનાવવી.

આ દેશમાં ઇન્ન પામેલા અગર જખમાયલા માણસને બહુ કરી ખાટલા ઉપર નાખી હિંચકી લઇ જવામાં આવે છે; પરંતુ તેમાં નીચે પ્રમાણે ગેરફાયદા હોય છે:-

(૧) તે લારે હોય છે.

(૨) તેમાં કડાકુટ ધણી પડે છે.

(૩) દર્દીને ઘરમાં લેતાં પહેલાં અગર ગાડામાં મૂકતાં પહેલાં ખાટલામાંથી ફરી ઉંચકવો પડે છે.

તેટલા કારણથી કામચલાઉ ડોળી બનાવી વાપરવી એજ વધારે ડહાપણુ ભરેલું છે.

કામચલાઉ ડોળી નીચલી સાદી રીતે બનાવી શકાય છે:—એક કામળ, શેત્રંજ અગર ઘોડાની જુલ જમીનપર પાથરી દેવી. પછી તેની ફારોથી આશરે બે ઇંચ અંદરની બાજુએ બે વાંસડા મૂકી ફારો, ઉપર વાળી દહ, વાંસડા ગોળ ને ગોળ એટલે સુધી વીંટવા કે વચમાં ૨૦ થી ૨૨ ઇંચ જેટલી ખુલ્લી જગ્યા રહે. જો ફક્ત બેજ ઉંચકનારા હોય તો વીંટલા ભાગ આમળથી જડા સોયા અને સુતળીવડે સીવી લેવું, અને બે છેડે (પગ તથા માથા આમળ) બે વાંસડાના ટુકડા બાંધી દેવા કે વચલો ભાગ બરાબર પહોળો ને પહોળોજ રહે. જો સીવવા માટે કંઈ સામગ્રી ન હોય તો કામળ, શેત્રંજ કે જુલ જે વાપરું હોય તેમાં થોડે થોડે છેટે કાણું પાડી અંદરથી ગોળ ને ગોળ કાથાની ઝીણી દોરડી ખસાર કરી

તે વડે વાંસ અને કપડું મજબૂત કરી લેવું કે વીટલો ભાગ પાછો ખુલી જવા ન પામે.

માર્ગમાં મળતી નડતરો ઉપરથી ડાળી ઉંચકી જવા (વધે:-દર્દીને ડાળી ઉપર મૂકી ઉંચકી લઇ જતી વખતે બનતા સુધી ખાઇઓ, વાડો, દિવાલો વિગેરેથી દૂર રહેવું જોઇએ. તેમ કરવા માટે જરૂર પડે તો લાંબો ચકરાવો લેવો વધારે ઠીક પડશે. દિવાલો ઉપરથી ડાળી પસાર કરવા કરતાં તેમાં કોઇ ઠેકાણે ખાંચો હોય તેમાંથી ડાળી પસાર કરવી, અને નાળાં અથવા ખાઇ ઉપરથી પસાર થવા કરતાં ચકરાવો લઇ ખુલ ઉપરથી જવું વધારે સલાહભરેલું છે. પરંતુ જો આવી કંઈ અડચણ દૂર કરી શકાય એમ ન હોય તો નીચે મુજબ કામ લેવું:-

૧. દિવાલ ઓળંગવાની રીત:-ચારે ઉંચકનારાઓએ સ્ટ્રૅચર (ડાળી)ને ચાર ખુણે ઉભા રહેવું. પછી તેને ઉંચકી તેનો આગલો ભાગ દિવાલ ઉપર ટેકાવવો. ત્યારબાદ બે જણે દિવાલ ઉપરથી ફૂટી જવું અને બાકીના બેની મદદથી સ્ટ્રૅચરને ખેંચી

તેના પાછલા હાથાઓ દિવાલ ઉપર આવે એમ લાવી ટેકાવવો. પછી બાકીના હિંચકનારાઓએ દિવાલ કુદાવી જઈ ચારેએ અંકેડો હાથો પકડી સ્ટ્રેચરને દિવાલ ઉપરથી ઉઠાવી જમીન ઉપર ઉતારવો અને પછી સોળમા પ્રકરણમાં વર્ણવેલી “સ્ટ્રેચર ફ્રીલ” મુજબ કામ લઈ દર્દીને હિંચકી જવો.

૨. ખાંધ ઓળંગવાની રીત:—ખાંધની કારથી એક ડગલું દૂર રહે એવી રીતે સ્ટ્રેચરના પગ તરફના બાગને લાવી ઉતારવો. એક માણસે ખાંધ ઓળંગી સામા કિનારા ઉપર જવું અને બેઠે ખાંધમાં અંદર ઉતરી ઉભા રહેવું, અને એથાની મદદવડે સ્ટ્રેચરને ખાંધ ઉપરથી પસાર કરી તેના પગ તરફના હાથ સામા કિનારા ઉપર ઉભેલા (પહેલા) માણસના હાથમાં પહોંચાડવા. એકવાર તે હાથ તેના હાથમાં આવે એટલે ધીમેધીમે આખો સ્ટ્રેચર ખાંધ ઉપરથી પસાર કરી દેવો અને સામે કિનારે ઉતારવો. પછી બાકીના માણસોએ ખાંધ પસાર કરી સામા કિનારા ઉપર ચઢી જઈ ચારે જણે પોતપોતાની જગ્યાએ ગોઠવાઈ જઈ સ્ટ્રેચર હિંચકી જવો.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

—:~:—

રૂઢેચર ઉંચકવાની કવાયત (રૂઢેચર ડીલ)
રૂઢેચરો.

દરેક રૂઢેચરના બાર ભાગો હોયછે:—બે લાંબા હાથવાળા દાંડા, બે આડા સાંધાવાળા સળિયા, ચાર પૈડાં, એક ઉસીકું બનાવવાનું ખોલું, બે ખાંધે લટકાવવાના પટા અને બિજાનાનો ભાગ.

૧. ફર્લેરૂઢેચર:—

(૧) આના દાંડા ચોખંડા તથા પોણા આઠ ફુટ લાંબા હોઈ હાથા ગોળ કરેલા હોયછે (આકૃતિ ૭૦), અથવા તે ઉપર નીચે સેરવી શકાય એવા

આકૃતિ ૭૦ મી.

બનાવેલા હોય છે કે તેથી તે સેરવી બંધ કરતાં રૂઢેચરની લાંબાઈ ફક્ત છળ ફુટ રહે. (આકૃતિ ૭૧.)

આકૃતિ ૭૧ મી.

(૨) આડા સળિયા રૂઢચરની નીચલી બાબુએ હોષ તેમાં વચમાં સાંધો હોયછે. એ સળિયાને લીધે રૂઢચર ખુલ્લો કર્યો હોય ત્યારે ઘાંડા એક બીજાથી દૂર રાખી શકાયછે અને કંતાન તંગ રહેછે.

(૩) પૈડાં ન્હાનાં, તોય બનાવવાની ધાતુમાંથી બનાવેલાં ગોળ હોયછે, તેથી ગાડામાં રૂઢચર ચૂકતી વખતે તે સહેલાઈથી આગળપાછળ ખસેડી શકાય છે.

(૪) દર્દીને સૂત્રાડવા માટે કંતાનનો ભાગ છે-કુટ લાંબો અને એક કુટ દસ ઈંચ પહોળો હોયછે.

(૫) ઊંચીકાને માટે બનાવેલાં ખોલાંમાં પરાળ, બાસ અથવા કંઈકપડું કુચોકરી ખોસીદેવામાં આવેછે.

(૬) પટા કાળાશ પડતી પાટીના બનાવેલા હોષ

તેને એક છેડે ગાળો હોયછે, અને તેને એક કડી (બકલ) જડેલી હોય છે તેથી પટો લાંબો ટુંકો કરી શકાયછે. બીજે છેડે એક ચામડાનો ટૂંકડો એને કડી હોયછે. તે વડે સ્ટેચરના કંતાનની કરેલી મઠી કબ્બામાં રાખી શકાયછે.

(૭) લશ્કરી ખાતામાં વપરાતા સ્ટ્રચરનું વજન ૩૪ રતલ અને સેન્ટ જૉન ઍમ્બ્યુલન્સના નમુનાનું ફક્ત ૨૨ રતલજ હોયછે.

પુર્તાપુર્ત ઇલાજનું કામ કરનારાઓએ લશ્કરી ક્વાર્ટર (ફીલ્ડ) શીખવાની હોયછે. આ ફીલ્ડ શીખતાં પહેલાં પ્રથમ જૂદાજૂદા રાબદોના અર્થની માહિતી મેળવવાની જરૂર હોવાથી તે નીચે આપવામાં આવેછે:—

એમ્બ્યુલન્સ બ્રીગેડ ઓવરસીઝ:—વિભાગ-
તની બહારના ઇન્જેન સરકારના તાબાના દેશોમાં
પુર્તાપુર્ત ઇલાજ કરનારા ઇસમોનું લશ્કર.

એમ્બાયર ઓફ ઇન્ડીઆ ડીપ્ટીકમ્ડસ:—
હિંદુસ્તાનની શાખાઓ.

કૌરુ:—બીચેડનો એક ભાગ.

ડીવીઝના—કૌરનો એક ભાગ. પાછી તે જાત-વાર હોથ કે ત્રગણા અથવા રાજ્યવાર હોથ. દાખલા તરિકે, પાર્સી ડીવીઝન, હિંદુ ડીવીઝન, અગર બરોહા સ્ટેટ ડીવીઝન, ગ્વાલીયર સ્ટેટ ડીવીઝન, ઇસ્ટ ઇન્ડિયા રેલ્વે ડીવીઝન વિગેરે.

ડીરેક્ટમેન્ટ અથવા કંટ્રીજન્ટ—ડીવીઝનનો એક ભાગ કંઈ ખાસ કામગીરી ઉપર મોકલવામાં આવ્યો હોય તે; દાખલા તરિકે, પારસી ડીવીઝનનો એક ભાગ અંપોલો અંદર ઉપર કામ કરવા મોકલ્યો હોય તે.

સેકશના—ચાર કે તેથી વધારે સ્કવૉડ્ઝ.

સ્કવૉડ્ઝ—સ્ટ્રેચર હિંચકી લઈ જનારા ચાર માણસોની એક ટૂકડી.

બૅરસ્ટ્રી—હિંચકનારાઓ. (દરેક સ્કવૉડના ચાર માણસો).

ફેલ્ડ-ક્રી—ટૂકડીની એક બાજુ (જમણી કે ડાબી).

સીંગલ રૅન્ક—એક હારમાં એકમેકને પડખે ઉભા રહેવું તે.

ફાઇલ:—પહેલી લાઇનવાળો એક માણસ અને તેની પાછળનો માણસ.

સાઇઝ:—ઉંચામાં ઉંચો પહેલો, તેથી નીચો બીજો, તેથી નીચો ત્રીજો એ પ્રમાણે ઉંચાઇના પ્રમાણથી હારખંધ ઉભા રહેવું તે.

ડ્રેસ:—એક ઍલાઇન્ટમેન્ટની લાઇનમાં સીધા ઉભા રહેવું તે.

ઍલાઇન્ટમેન્ટ:—કેટલાક માણસોની દૂકડી પરેડ કરતી હોય તે વખતે અમુક માણસની સાથે સીધી લીટીમાં ઉભા કરવામાં આવે તે લાઇન.

નંબર:—એક પછી એક જમણી તરફથી શરૂ થઇ ડાબી તરફ છેવટ સુધી નંબર—વન, દુ, થ્રી—એમ નંબર બોલવા તે.

ઍડ નંબર્સ:—એકવડીઆ નંબરો એટલે પહેલો, ત્રીજો, પાંચમો વિગેરે.

ઇવન નંબર્સ:—બેવડા નંબરો એટલે બીજો, ચોથો, છઠ્ઠો વિગેરે.

એક્ષ્ટન્ડેટ ઓર્ડર:—એકમેકથી અમુક નીમેલા કદમપર ઉભા રહેવું તે.

રાઇટ ટર્ન:—જમણી તરફ ફરો. આ કામ નીચે મુજબ કરવું:—એક ધુંટણુ સીધાં અને શરીર તડું રાખવું અને ડાબી એડી તથા જમણા પગનાં આંગળાં ઉંચાં રાખી જમણી એડી અને ડાબા પગનાં આંગળાં ઉપર જમણી તરફ ફરી જવું. આ પ્રમાણે કર્યા પછી જમણા પગની પાની જમીન ઉપર આખી (સપાટ) રાખી, ડાબી એડી જરાક ઉંચકેલી રાખી એક ધુંટણુ સીધાં રાખી, શરીર તડું રહેવા દઇ તેના બધા ભાર જમણા પગ ઉપર પડવા દેવો. છેવટે પગ જમીન ઉપર ઠોક્યા વિના ડાબી એડી ઝડપથી જમણી એડીના બરાબર લાવી મૂકવી.

લેફ્ટ ટર્ન:—ડાબી તરફ ફરો. આ કામ કરવા માટે ઉપલા વર્ણનમાં જ્યાં જ્યાં જમણો શબ્દ છે ત્યાં ત્યાં ડાબો મૂકી અને ડાબો છે ત્યાં જમણો શબ્દ વાપરી અમલ કરવો.

હાઇટર્ન:—ડાબી કે જમણી તરફ અડધાજ ફરો.

આ કામ રાષ્ટ્ર દર્ન કે લેફ્ટ દર્નની માફકજ કરવાનું છે. માત્ર જે તે તરફ આખા ફરી જવાને બદલે અડધાજ ફરવાનું છે.

એંખાઉટ દર્ન:—એક ઘુંટણ સીધા અને શરીર તકું રાખી, ડાબી એડી તથા જમણા પગના આંગળા ઉંચકેલાં રાખી જમણી એડી તથા ડાબા પગના આંગળાઓ ઉપર આખા, ઉલટી બાજુએ (પાછલી બાજુએ મ્હોં થામ એમ) ફરી જવું. આ અમાણે કયાં પછી જમણા પગની પાની જમીન ઉપર આખી (સપાટ) મૂકી અને ડાબી એડી જરા ઉંચકેલીજ રાખી એક ઘુંટણ સીધાં ને શરીર તકું રહેવાદષ્ટ, તેનો બધો ભાર જમણા પગ ઉપર પડવા દેવો. છેવટે પગ જમીન ઉપર ઠોકાયા વિના ડાબી એડી ઝડપથી જમણી એડીના બરાબર લાવી મૂકવી.

બહીલ રાઉન્ડ:—જમણી કે ડાબી તરફ ગોળ વાંક લઇ ફરી જવું તે. આમ કરવામાં સૌથી આગળનો આદમી ચાર ફુટના બાસનો ગોળ વાંક લઇ ફરશે. તેની પાછળ બીજાઓએ તેમજ, દર બેની

વચ્ચેનો અંતર કામમ રાખી, ફરવું.

પેઇસ:-એક કદમ=૩૦ ઇંચ.

સાઇડ પેઇસ:-પડખાનું (ગાડુ) કદમ=૧૫ ઇંચ.

કવીકમાર્ચ:-એક મિનિટમાં ૧૨૦ પેઇસીસ (કદમો) એટલે સો વાર ચાલવું. શરૂ કરતી વખતે પ્રથમ ડાબો પગ આગળ કરવો.

ડાબલ:-એક મિનિટમાં ૧૮૦ પેઇસીસ (૬૨ ૪૦ ઇંચનાં એટલે ૨૦૦ વાર) હોડવું.

હૅન્ડલ-માર્ચ કરતા દરમ્યાન ઊભા રહેવું તે. આમ કરવામાં હુકમ મળતી વખતે જે પગલું બરતા હોઇએ તે પૂરું કરી ખીજે પગ ઠોક્યા વિના તેના બરાબર લાવી મૂકી ઊભા રહી જવું.

માર્ક'ટાઇમ:-જે પગે ચાલતા હોય તે પગનું પગલું પૂરું કરી હાથ તથા શરીર સરખું રાખી તથા પગની પાની જમીનથી સમાંતરે રાખી એકને એક ઠોકાણે ઊભા રહી અવારનવાર બરાબર વખતે જમણો તથા ડાબો પગ આગરે ૭ ૭ ઇંચ ઇંચક-મૂક કર્યા કરવો તે.

પ્રુવ:—જે માણસનો નંબર પોકારવામાં આવે તેણે પોતાનો જમણો હાથ કાણીમાંથી અડધો વાળી પછી પાછો સીધો કરી દેવો તે. (આ ઉપરથી દરેક માણસને પોતપોતાનો નંબર બરાબર માદછે કે નહીં તેજણાઈ આવશે).

કવર:—આગલા માણસની બરાબર પાછળ તેને ઢાંકી નાખતા હોય તેમ ઉભા રહેવું તે.

૨. સ્ટ્રેચર સ્કવોડસનું બંધારણ:—

પરેડ કરતાં પહેલાં બધા સ્ટ્રેચરો જમીન ઉપર એક બાજુ ઢગલો કરી મૂકવા. પછી જે ડીટ્ચમેન્ટને પરેડ કરાવવી હોય તેને ઇન્ફન્ટ્રી ફીલ (પામફળ લસકરની કવાયદ) ના પુસ્તકમાં જણાવ્યા મુજબ સીંગલ રૅન્કમાં સાઇઝ, ફ્રેસ અને નંબર નીચે મુજબ કરવા:—

ટૉલેરેટ ઓન ધ રાઇટ શોર્ટ્સ ઓન ધ લેફ્ટ—ધન સીંગલ રૅન્ક—સાઇઝ:—આ પ્રમાણે હુકમ મળતાંજ ડીટ્ચમેન્ટના લોકોએ છૂટા પડી જઈ સૌથી ઉંચે હોય તેણે જમણી બાજુએ પહેલા ઉભા રહેવું. તેનાથી નીચે હોય તેણે બીજા, તેથી નીચાએ ત્રીજા

એમ ઉંચાઈના પ્રમાણથી એક હારમાં નંબર વન (પહેલા)ની સાથે એકસરખી લાઇનમાં (એલાઇમેન્ટમાં) ઉભા રહેવું. (આકૃતિ ૭૨).

૩ ૩ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬

આકૃતિ ૭૨ મી.

“નંબર”:-આ ઓડર અપાતાની સાથેજ જમણી બાજુથી (સૌથી ઉંચા માણસથી) નંબર વન, ૬, ૭, ૮, એ પ્રમાણે છેક ડાબી બાજુના છેવટના માણસ સુધી બધાએ એક પછી એક નંબર ઇંગ્લેન્ડમાં બોલવા. ત્યાર પછી,

“ઓડ નંબર્સ વન પેઇસ ફોર્વર્ડ, ઇવન નંબર્સ વન પેઇસ રેટ્રેપ બેક-માય”-આ પ્રમાણે હુકમ મળશે એટલે વન, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૩, એક પછી એક આગળ ભરી ઉભા થઇ જવું અને ૬,

X ૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮
૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬

આકૃતિ ૭૩ મી.

ફાર, સિક્કસ વિગેરેએ એક પગલું પાછળ હઠી લેલા થવું. (આકૃતિ ૭૩).

“નંબર વન રૅન્ડ ફાસ્ટ-રૅન્કસ રાઈટ ઍન્ડ લેફ્ટ ટર્ન”-આ પ્રમાણે હુકમ મળ્યો એટલે નંબર વને જેમના તેમજ હિભા રહેવું, અને બાકીના ઍડ નંબરોએ જમણી તરફ અને ઇવન નંબરોએ ડાબી તરફ ફરી જઈ હિભા રહેવું. (આકૃતિ ૭૪).

૩ ૪ ૬ ૮ ૧૦ ૧૨ ૧૪ ૧૬

૧ ૩ ૫ ૭ ૯ ૧૧ ૧૩ ૧૫

આકૃતિ ૭૪ મી.

પછી “કવીકમાર્ચ,” એવો હુકમ મળશે એટલે મધ્યે સરખાં પગલાંથી ચાલવું શરૂ કરવું. ઇવન નંબરોએ જમણી તરફ વ્હીલ કરી ઍડ નંબરના છેવટના (ડાબીતરફના) માથુસની પાછળ ચાલતા જઈ નંબર થ્રીએ નંબર વનની પાછળ એ પગલાં દૂર, નંબર ફાઈવે નંબર વનની ડાબી બાજુએ, નંબર સેવને નંબર ફાઈવની પાછળ એ પગલાં દૂર, નંબર નાઈને નંબર

કાંઈવની ડાબી બાજુએ, એ મુજબ ઓડ નંબર વાળાઓએ એક આગળ અને બીજાએ પાછળ ગોઠવાતા જવું પરંતુ ધર્મ નંબરના પહેલા માણસે (પાછલી રેંકના છેવટના માણસે=નંબર સીકરટીને) પાછલી રેંકમાં અને તેના પછીનાએ આગલી રેંકમાં અને તે પછીનાએ તેજ અનુક્રમે ગોઠવાતા જવું. બધા ગોઠવાઈ રહે એટલે લેફ્ટનન્ટ કરી રાઇટ ઉપરના છેવટના માણસ (નંબર વન) પ્રમાણે ફ્રેસ થવું (આકૃતિ ૭૫).

સાર બાદ ફરી “ નંબર ” એવો હુકમ મળશે

૭ ૬ ૧૧ ૧૫ ૧૬ ૧૩ ૮ ૪

૧ ૫ ૬ ૧૩ ૧૪ ૧૦ ૬ ૨

આકૃતિ ૭૫ મી.

એટલે જમણી બાજુથી ચર થઈ ડાબી બાજુ સુધી બધાએ અનુક્રમે નંબર બોલી જવા.

રેંકવૉડઝ બનાવવાની રીત.

“ બાઇ ફોર્સ નંબર ” :- પ્રથમ આ હુકમ મળશે એટલે આગલી હરોળમાંના લોકોએ જમણી બાજુથી નંબર વનથી બોલવાનું ચર કરવું, એટલે વન, ટુ, થ્રી,

ફેર; વન, દુ, થી, ફેર એ પ્રમાણે બોલવું. પાછલી રેન્ક વાળાએ નંબર બોલવાના નથી. તેમણે પોતાની આગલની રેન્ક પ્રમાણેજ પોતાના નંબર સમજવાના છે. આમ કરવાથી આગલી અને પાછલી હરોલમાં શરૂઆતમાં જે નંબર વન, ફાઇવ, નાઇન, થર્ટીન વિગેરે હતા તે હવે દરેક રકવૉડના નંબર વન થશે. (આકૃતિ ૭૬). પછી,

આકૃતિ ૭૬ મી.

“ સ્કવૉર્ડ એટ ધ હાઉસ, લેફ્ટ ફોર્મ, ” આ પ્રમાણે હુકમ મળશે એટલે આગલી રેન્કના દરેક રકવૉડના નંબર ફેરે લેફ્ટ ટર્ન કરવું અને બાકીના ત્રણ જણે ડાબી તરફ હાફ ટર્ન કરવું. પાછલી રેન્ક વાળાઓએ જેમના તેમ ઉભા રહેવું (આકૃતિ ૭૭).

આકૃતિ ૭૭ મી.

“કવીક માવ્ય” કહેતાંજ નંબર ફેરે જેમના તેમ ઊભા રહી બાકીના ત્રણે આગળ ચાલી તેની સાથે અને તેની જમણી બાજુએ એક અંલાઇન-મંદ-માં આવી જવું, અને તેજ વખતે પાછલી હારના ચાર માણસોએ પણ ચાલી આગલા ચારની પાછળ એકેક પગલું દૂર આવી ઊભા રહેવું (આકૃતિ ૭૮).

ત્યારબાદ,

“રાઇટ ટર્ન” એવો હુકમ મળતાંજ બધાએ જમણી તરફ ફરી જવું.

આ પ્રમાણે કરવાથી દર ચાર ચાર માણસોના અંકેકા સ્ટ્રેચર રકવૉડ બની જશે.

“રાઇટ ડ્રેસ” — આ હુકમ મળતાંજ રાઇટ રકવૉડના નંબર વને જેમના તેમ ઊભા રહેવું અને ત્યારપછીના ત્રણ રકવૉડમાંના દરેક નંબર વને રાઇટના નંબર વનથી એકેક પગલું દૂર સુધી ચાલી આવી તેની સાથે એક લાઇનમાં ઊભા રહેવું; અને બાકીનાએ (નંબર ૬, ૩ી અને ફેરે) પોતાની આગળના માણસથી એકેક પગલું દૂર તેને બરાબર કવર કરી

ઉભા રહેવું. (દાખલા તરીકે, દરેક સ્કવૉડના નંબર ટુએ નંબર વનને કવર કરવો, નંબર થ્રીએ નંબર ટુને અને નંબર ફોરે નંબર થ્રીને કવર કરવો.) (આકૃતિ ૭૬).

આકૃતિ ૭૮ મી.

આકૃતિ ૭૬ મી.

□ □

□ □

□ □ □ □

□ □

□ □

□ □ □ □

□ □

□ □

□ □ □ □

□ □

□ □

□ □ □ □

સ્ટ્રેચર લાવવા વિષે,

સ્કવૉડને નંબર તથા ખુવ કર્યા પછી અને સેન્કશનોને પણ નંબર કર્યા પછી બીજું કામ કરવાનું હોય છે તે સ્ટ્રેચર ડ્રીલનું કામ છે.

“ નંબર થ્રી ઍરર્સ રાઇટ (ઍર લેફ્ટ)
ટર્ન-સલાઇ સ્ટ્રેચર્સ-કવીક માર્ચ ” ૧-આ પ્રમાણે
હુકમ મળતાંની સાથે દરેક સ્કવૉડના નંબર થ્રીએ

એકલા (અગર એક કૉર્પોરલ=નાયક) ના તાબામાં રહી (હુકમ મુજબ જમણી કે ડાબી બાજુએ) જ્યાં સ્ટ્રેચરનો હમ્લો પડ્યો હોય ત્યાં સૌથી નજદીકને રસ્તે ચાલી જઈ દરેકે એક પછી એકે અંકેકા સ્ટ્રેચરને માથા આગળના એક હાથાવડે પોતાના ડાબે હાથે પકડી તેને એવી રીતે ઉભો કરવો કે પૈડાં આગલી તરફ રહે. ત્યારબાદ તેમણે વાંકાવળી પોતાના જમણા હાથે નીચલાં પૈડાં પકડી સ્ટ્રેચરને ઉંચકી પોતાના જમણા ખભા ઉપર બંદુકની માફક વાંકો મૂકવો, અને તડા ઉભા થઈ સૌથી પહેલા સ્ટ્રેચર ઉંચકનારે, બધા પોતપોતાના સ્ટ્રેચર ઉંચકી રહી તૈયાર થાય ત્યાંસુધી ટૂંકટૂંકે પગલે આગળ ચાલવું, અગર માફક ટાઇમ કરવો. બધા સ્ટ્રેચર ઉંચકી તૈયાર થયા કે નાયકે અગર (તે ન હોય તો) સૌથી આગલા માણસે " ઍબાઉટ ટર્ન " એવો હુકમ આપવો એટલે બધાએ એકદમ સાથે આખા ફરી જઈ ક્વીક ટાઇમથી માર્ચ કરી પોતપોતાના સ્કવૉડને જઈને મળી જવું, અને હૉસ્ટનો હુકમ મળતાં

પોતાની જગ્યાએ ઉભા રહી જવું. (સાથે નાચક ન હોય તો હૉલ્ટનો હુકમ આપવામાં આવશે નહીં. પરંતુ સર્વે પોતપોતાની અસલ જગ્યાએ આવ્યા એટલે પોતાની મેળેજ ઉભા રહી જવું). ત્યારબાદ કમ્માયદ લેનાર અગર સેકશન કમાન્ડર લેફ્ટ (કે રાઇટ) ટર્ન એવો હુકમ આપશે એટલે નંબર થ્રી બેરેલોએ તે ક્રિસ્ટામાં ફરવું. ત્યારબાદ બધાએ પગ આગળના છેડા જમીન ઉપર મૂકી સ્ટ્રેચરને ઉભા પકડવા. ત્યાર પછી,

“ લોવર સ્ટ્રેચર્સ ” એવો હુકમ મળશે એટલે નંબર થ્રી બેરેલોએ સ્ટ્રેચરને પોતપોતાની રકવોડની જમણી બાજુએ જમીન ઉપર એવી રીતે મૂકી દેવા કે, તેના પગ તરફના હાથાની ટોચ નંબર વનના પગનાં આંગળાની સાથે એક લાઇનમાં આવે અને સ્ટ્રેચરનાં પૈડાં જમણી તરફ રહે. ત્યાર પછી એક જમણી બાજુના બેરેલની સાથે એકી વખતે બધાએ તડા ઉભા થઈ જવું.

“ રેટ-ઠ ટુ સ્ટ્રેચર્સ ” આ પ્રમાણે હુકમ મળતાંજ બધા રકવોડઅના નંબર વને પોતાના પગનાં

આંગળાં સ્ટ્રેચરના આગલા છેડાની બરાબર એક લાઇનમાં આવે તેમ, અને નંબર થીએ સ્ટ્રેચરના પાછલા છેડાની બરાબર પોતાની એડી રહે તેમ, હરવાને માટે પૂરતી જગ્યા સખી ઉભા રહેવું, તથા નંબર દુએ સ્ટ્રેચરની વચ્ચેવચ્ચે ઉભા રહેવું. એ પ્રમાણે

- ① નંબર વન, દુ અને થીએ સ્ટ્રેચરની ડાબી
- ② બાજુએ રહેવું. નંબર ફેરે નંબર થીએ
- ③ પાછળ તેને કવર કરીને તેનાથી એક
- ④ પેઇસ દૂર ઉભા રહેવું. (આકૃતિ ૮૦).

આકૃતિ ૮૦ મી.

સ્ટ્રેચરો ખોલવા તથા બંધ કરવા વિષે.

સ્ટ્રેચરો ખોલી તૈયાર કરવાનું કામ હકત “ ઍક્સ્ટેન્ડેડ આડ’ર’માંજ કરવાનું છે. આ પ્રમાણે બધી સ્કવોડકને ગોઠવવા માટે હુકમ આપવાનો તે નીચે મુજબ છે:—“ ફોર્મ લિક્ટ (આઉર રાઇટ) દુ ફેર પેઇસીસ ઍક્સ્ટેન્ડેડ” આ હુકમ મળતાંજ ડાબી (કે જમણી) સ્કવોડ ઉભી હોય તો પોતાની જગ્યાએજ ઉભી રહેશે અને ચાલતી હશે તો કપીક ડાઇમથી ચાલતી રહેશે.

બાકીની રકવોડો માર્ય (અગર ડબલ) કરી પોતાની જમણી તરફની રકવોડથી ચારચાર પેષસ દૂર રહી ઉભી રહી જશે, અને આગલી તરફ ફરી જઈ પહેલી રકવોડ પ્રમાણે પોતાનું ફેસીંગ કરી લેશે. (એટલે પહેલી રકવોડના જૂદા જૂદા નંબરોની હાર પ્રમાણે તેના નંબરો પણ એક લાઇનમાં ઉભા રહેશે.) આ ગોઠવણ કરવાની શરૂઆતમાં જ નંબર ફારે સ્ટ્રેચરની જમણી બાજુએ વચ્ચોવચ્ચ ઉભા રહેવાનું છે.

“ પ્રીપેર સ્ટ્રેચર્સ: ”—આ દુક્રમ મળતાં જ નંબર ફાર બેરોએ સ્ટ્રેચરની જમણી બાજુએ બે સાઇડ પેષસ લઈ ઉભા રહેવું. નંબર વન અને થ્રીએ રાઇટ ટર્ન કરી, પોતાના ડાબા ધુંટણો ઉપર પડવું, સ્ટ્રેચરને બાંધેલા આડા પટાનાં બંધો (કડીઓ) છૂટાં કરી તે પટાઓને જમીન ઉપર મૂકવા, અને બેઉ ઘાંડા એકમેકથી દૂર લઈ જઈ આડા સળિયાને ખેંચી સીધા કરી દેવા. ત્યારબાદ બન્નેએ એકેકો પટો ઉંચકી લઈ તેને બેવડ કરી બેવડાયેલા બામ પોતપોતાની નજદીકના હાથા ઉપર એવી રીતે

પરોવી દેવો કે બકલવાળો ભાગ ઉપર રહે.

સારપછી બધાઓએ, જમણી તરફના રકવોડના બેરેના તરફ આડી નજર રાખી તેમની સાથે એકજ વખતે ઉભા થઈ લેફ્ટ ટર્ન કરવું.

કલોઝ સ્ટ્રેચર્સ:—આ હુકમ મળતાંજ દરેક રકવોડના નંબર વન અને થ્રીએ રાઇટ ટર્ન કરી ડાયા ધુંટણ ઉપર પડવું. પટાઓ પરોવેલા હોય તે કાઢી લઈ પોતાની પાસે જમીન ઉપર મૂકવા, આડા સળિયાને અંદર હડસેલી લઈ કંતાનને ઊંચું કરવું અને બેઉ દાંડા એકમેકની પાસે લાવવા.

સારખાદ બધાઓએ જમણી તરફના રકવોડના બેરે તરફ આડી નજર રાખી તેમની સાથે એકજ વખતે ઉભા થઈ ખીડેલા સ્ટ્રેચરને ઊંચકી એક ખીજ તરફ મ્હોં કરી ઉભા રહેવું તથા સ્ટ્રેચરના હાથા પોતાની બેઉ જાગો વચ્ચે એવી રીતે પકડવા કે પૈડાં જમણી તરફ એટલે નંબર વનની ડાબી બાજુએ અને નંબર થ્રીની જમણી બાજુએ રહે, અને પછી સ્ટ્રેચરની જમણી બાજુએ કંતાનને અસલ સ્થા

પ્રમાણે દાંડાઓ ઉપર તંગ વીંટી લેવું.

ત્યારપછી જમણા રકવોડના બેરરો તરફ આડી નજર રાખી તેમની સાથે એકજ વખતે નંબર વન અને શ્રીએ અકેડો પટો ઉંચકી લઈ તેનો બકલ તરફનો ભાગ સામા માણસને આપવો. ફરેકે તે (બકલવાળો ભાગ) પોતાના ડાબા હાથમાં પકડવો અને તેનો આડો ચામડાનો ટૂકડો બીજા પટાના ગાળામાં પરોવી લઈ જેમ અને તેમ પૈડાંતી નજદીકમાં બકલમાં ખોસી મજબૂત કરી લેવો, માત્ર તેમ કરવામાં એટલી સંભાળ લેવી કે બેઉ પટાઓ સ્ટ્રેચરને કિપલે ભાગેજ રહે. ત્યારબાદ બેઉ હાથાઓ પોતાના જમણા હાથવડે એવા રીતે પકડવા કે હાથના પાછલો ભાગ જમણી તરફ રહે. પછી જરાક વાંકા વળી રાષ્ટ ટર્ન કરવું અને તડા કિમા થઈ ફરી લેફ્ટ ટર્ન કરવું. (આમ કરવાથી બેઉ પગો વચ્ચે હાથા પકડેલા હતા તે છૂટી જઈ હાથો વડે હાથા પકડાઈ રહેશે). આ પ્રમાણે થઈ રહે એટલે નંબર ફોર પાંચ ડાબી તરફ બે સાઈડ

પેપ્સીસ લેવાં એટલે તેઓ પાછા સ્ટ્રેચરની નજદીક-
માં આવી જશે.

જ્યારે એકાદ સ્કવોડે ક્રાઇ ઇજા પામેલા
માણસને ઉંચકી લઈ જવાનું હોય ત્યારે નીચે
મુજબ કામ કરવાનું હોયછે:-

આરે જણે ઇજા પામેલા માણસ તરફ સૌથી
નજદીકને રસ્તે દોડી જઈ તેના માથાથી એક પેપ્સ
ફર અને તેની સાથે સીધી લીટીમાં ઉંભા રહેવું.
નંબર ફારે (=સ્કવોડના કંપને=ઉપરી અમલદારે)
ત્યારબાદ “લોવર સ્ટ્રેચર-પ્રીપર સ્ટ્રેચર” એ
પ્રમાણે હુકમ આપવો.

નંબર વન અને થ્રી સ્ટ્રેચર જોડી ઉપલા હુકમ
પ્રમાણે તૈયાર કરે તેટલામાં બાકીનાઓએ દર્દીને
ચોક્કસ “પુર્તિપુર્ત” ઇલાજ કરવા અને તેમ કરવામાં
નંબર ટુએ દર્દીની ડાબી બાજુએ અને નંબર ફારે
જમણી બાજુએ રહેવું. જે દર્દીને ઘણા જખમો
હોય અને તે બધાના પુર્તિપુર્ત ઇલાજ કરવાની જરૂર
હોય તે નંબર ફારે નંબર વન અને થ્રીને પણ

મદદમાં બોલાવવા.

“ લોહ સ્ટ્રેચર ”:-દર્દી સ્ટ્રેચર ઉપર ઉઠાવવા જોવો (પાટાપુટી વિગેરે બાધીને) તૈયાર થાય કે પછી લોહ સ્ટ્રેચર એવો હુકમ નંબર ફોરે આપવો, એટલે નંબર વન, ડુ, થ્રીએ દર્દીની ડાબી બાજુએ અને નંબર ફોરે જમણી બાજુએ, નંબર વન ધુંટણ પાસે, નંબર ટુએ થાપા પાસે, નંબર થ્રીએ ખભા પાસે અને નંબર ફોરે નંબર ટુની બરાબર સામે ઉભા રહી જવું.

બધાએ રાષ્ટ ટન કરવું, ડાબા ધુંટણ ઉપર પડવું અને પોતાના હાથો દર્દીના શરીર નીચે પસાર કરી નંબર વન પગોને, નંબર ડુ અને ફોરે જાગ તથા થાપાને અને નંબર થ્રીએ ધડના ઉપલા ભાગને ટેકા આપવો. દર્દીને જમીન ઉપરથી હિંચકવામાં ઇજા પામેલા ભાગની ખાસ સંજાળ લેવી જોઈએ અને તે બદલ નંબર ફોરે ખાસ ચેતવણી આપવી જોઈએ.

ઇજા બહુ સખત થઈ હોય તો હિંચકતી વખતે તે ભાગ નંબર ફોરે ખાસ પોતાના હવાલામાં જ લેવો.

“લીફ્ટ”:-નંબર ફોર ચાર પછી આ હુકમ આપશે એટલે બધાએ સંભાળથી એકસરખી રીતે દર્દીને ઊંચકી નંબર વન, દુ અને થ્રીના ધુંટણ ઉપર તેનું શરીર ટેકવવું. નંબર ફોરે પોતાના હાથે છોડી દઈ ઉભા થઈ એક પેઇસ પાછળ હઠવું, લેફ્ટ ટર્ન કરવું, રાઇટ તરફ દોડી જઈ પોતાના ડાબા હાથે સામેનો દાંડો પકડી તથા જમણો દાંડો પોતાના ડાબા થાપા ઉપર ટેકવી ઉભા થઈ દર્દી તરફ પાછા ફરી તેના શરીરની બરાબર નીચેજ રાઇટને મૂકી દેવો, અને ફરી તડા ઉભા થવું. પછી પોતાના ડાબા ધુંટણ ઉપર પડી દર્દીને ઉતારવામાં મદદ કરવી. ચારબાદ નંબર ફોર,

“લોવર” એવો હુકમ આપશે એટલે બધાએ ધીમેથી ધ્રુવ પામેલા લાગની ખાસ સંભાળ લઈને દર્દીને કંતાનના વચલા ભાગઉપર નાબુક હાથે ઉતારવો.

એ પ્રમાણે કર્યા પછી બધાએ પોતપોતાના હાથે કાઠી લઈ ઉભા થવું, નંબર વન, દુ, અને થ્રીએ લેફ્ટ ટર્ન તથા નંબર ફોરે રાઇટ ટર્ન કરવું અને બ-

ધાએ “ પ્રીપર સ્ટેચર ” ના મથાળા નીચે વણ્ણન કર્મા મુજબ “ સ્ટેન્ડ ટુ સ્ટેચર ” થવું.

સ્ટેચર ઉપરથી દર્દીને બહાર કાઢવા વિષે.

“ અન્-લોડ સ્ટેચર ”:-આ હુકમ મળતાં જ “ લોડ સ્ટેચર ” માં જણાવ્યા પ્રમાણે નંબર વન, ટુ અને થ્રીએ ડાબી બાજુએ અને નંબર ફોરે જમણી બાજુએ આવી જવું.

જો માર્ચ કરતા હોય તો, નંબર ફોરે “ હાલ્ટ-લોવર સ્ટેચર-અન્-લોડ સ્ટેચર ” એ પ્રમાણે હુકમો આપવા.

“ લીફ્ટ ” કેહેતાં જ લોડ સ્ટેચરના મથાળા નીચે વણ્ણવ્યા મુજબ બધાએ નંબર ફોરની મદદથી નંબર વન, ટુ અને થ્રીના ઘુંટણ ઉપર દર્દીના શરીરને ઢિંચકી ટેકવવું. સારખાદ નંબર ફોરે પોતાના હાથ છૂટા કરી ઉભા થઈ એક પેષસ પાછળ હઠી, પ્રથમ વણ્ણવ્યા મુજબ સ્ટેચરને પકડી ઢિંચકી લઈ દર્દીના પગથી ત્રણ પેષસ દૂર જઈ મૂકવો.

સારખાદ પાછા આવી સ્કવોડને મળી જઈને દર્દીને જમીન ઉપર ઉતારવામાં બીજા ઍરરોને મદદ કરવી.

“લોવર” કહેતાંની સાથેજ બધાએ હાંનિ લીધે-
થી જમીન ઉપર ઉતારવો, પોતપોતાના હાથો છૂટા
કરવા, ઉભા થવું અને સ્ટ્રેચર તરફ મ્હોં રહે તેમ કરી
જઈ “પ્રીપર સ્ટ્રેચર” ના મથાળા નીચે વર્ણુવ્યા મુજબ
સ્ટ્રેચર પાસે પોતપોતાની મુકરર કરેલી જગ્યાએ
જઈ ઉભા રહેવું. આ પ્રમાણે કર્યા પછી સ્ટ્રેચર બંધ
કરી હવે પોતાના સેક્શનને જઈને મળી જવું.

ડૉ. સર જૉન કૅન્ટલીના “ફર્સ્ટ ઍઇડ ટુ ધ ઇન્જરી”
નામના પુસ્તકમાં આપેલી ડ્રીલ, ઉપર વર્ણુવેલી
મિલીટરી ડ્રીલથી ઘણે દરજ્જે જૂદી પડે છે.

તે ડ્રીલની પાંચ જૂદી જૂદી “ઍકસરસાઇઝો” તે
પુસ્તકમાં વર્ણુવેલી છે, પરંતુ તેમાંની પાંચમીમાં છ
ચાણસોથી કામ લેવાનું છે અને તે શહેરોમાં કામ
કરવા માટે બિલકુલ ઉપયોગી નથી.

ઍકસરસાઇઝ પહેલી.

(ચાર હિંચકવારા માટે.)

૧. કવાયત શીખવનારે ચાર જણને પસંદ કરી

તેમને વન, ટુ, શ્રી, ફેર એમ પોતાની મુનસરી પ્રમાણે નંબર આપવા. સૌથી ઉંચો અને મજબૂત હોય તેને નંબર શ્રી બનાવવો અને તેને વધારે બાર ઉંચકવો પડવાનો હોવાથી, ફેર (ઑડર) હુકમો આપવાનું કામ કરવું.

ટીપ્પા:—એમ છતાં જૂદીજૂદી એકસરસાઇઓમાં આપેલા ચારે જૂદા જૂદા નંબરોનું કામ કરતાં દરેક જણે શીખવું જોઇએ કે જરૂર પડે કોઇપણ નંબરનું કામ પોતે ઉઠાવી શકે.

૨. “ફોલ ઈન,” આ હુકમ મળતાંજ નંબર વન, ટુ, અને શ્રીએ દર્દી તરફ મ્હોં કરી તેની ડાબી બાજુએ જઇ, નંબર વને દર્દીના ધુંટણુ આગળ, ટુએ ઢાપા પાસે અને શ્રીએ ખલા પાસે ઉભા રહેવું. એજ મુદત દરમ્યાન નંબર ફેરે ખોલી તૈયાર કરેલો સ્ટ્રેચર દર્દીની જમણી બાજુએ બે પગલાં દૂર લાવી મૂકી નંબર ટુના સામે મ્હોં કરી ઉભા રહેવું. (આકૃતિ ૮૧).

૩. “ રેડી ” કહેતાંજ બધાએ પોતાના ડાબા ધુંટણુપર પડવું અને નંબર વને પોતાના બન્ને હાથ

આકૃતિ ૮૧ મી.

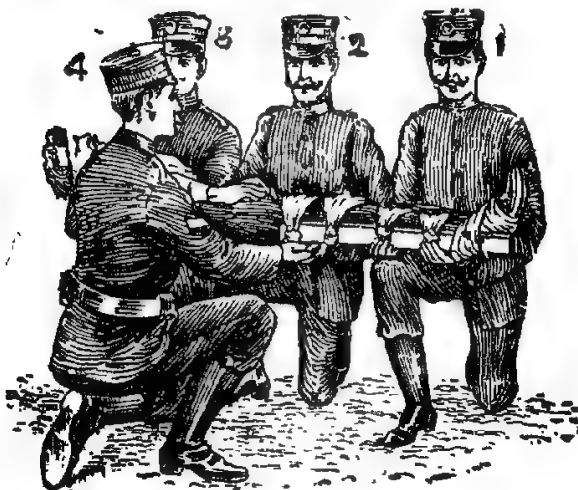
ઢાણી સુધી દર્દીના બન્ને પગ નીચે પસાર કરી તથા નંબર ૬ અને તથા ફેરે દર્દીના થાપા અને કેડ નીચે પસાર કરી એકમેક સાથે પંજા મેળવી દર્દીને પકડવો. નંબર ૩ નીચે પોતાનો ડાબો હાથ દર્દીની છાતી ઉપરથી રહી તેના જમણા ખભા નીચે પસાર કરવો.

આકૃતિ ૮૨ મી.

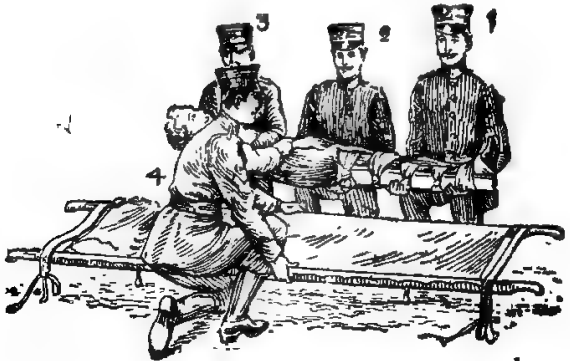
અને પોતાનો જમણો હાથ તેના ડાબા ખભા નીચે
મૂકવો. (આકૃતિ ૮૨).

૪. " હીફ્ટ " નો હુકમ મળતાં જ ચારે જણે

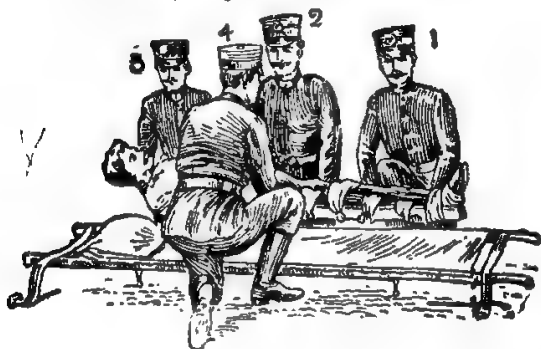
આકૃતિ ૮૩ થી.

હર્દીને આસ્તેથી હિંચકી નંબર વન, દુ અને થીના
 ધુંટણ ઉપર તેનું શરીર ટેકવવું. (આકૃતિ ૮૩). શરીર
 બરાબર ગોઠવાયું કે તુર્ત નંબર ફોરે નંબર દુ સાથે
 પસેવેલા હાથ છોડી દધ સ્ટ્રેચરના માથા આગળથી
 ગોળ દોડી જઈને તેને હિંચકી હર્દીના નીચે, હિંચકનારા-
 એના પગને અડીને રહે એમ, મૂકવો, અને તેમ કરતાં
 સંભાળ લેવી કે ઉત્તીકાવાળો ભાગ બરાબર હર્દીના

આકૃતિ ૮૪ મી.

માથા નીચેજ આવે (આકૃતિ ૮૪). ત્યાર'બાદ
પાછા ઘુંટણીએ પડી અથમ માફક નંબર દુના સાથે
પંજા મેળવવા. (આકૃતિ ૮૫).

આકૃતિ ૮૫ મી.

૫. “ લોન્ગર ” કહેતાંજ ચારે જણે દર્દીનો સ્ટ્રેચર
ઉપર ઉતારી મૂકવો અને પોતપોતાના હાથો છૂટા
કરી ઉભા રહેવું.

૬. પછી “ સ્ટેન્ડ ટુ સ્ટ્રેચર ” એવો હુકમ

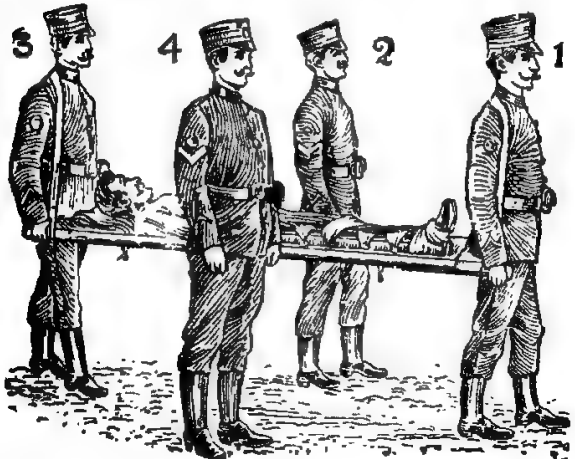
મળશે. એટલે નંબર વને સ્ટ્રેચરના પગ આગળ દર્દીને પીઠ કરી ઉભા રહેવું, નંબર શ્રીએ માથા આગળ જઈ દર્દી તરફ મ્હોં કરી ઉભા રહેવું, અને નંબર ૬ તથા ફેરે સ્ટ્રેચરની અંકેક બાજુએ ઉભા રહેવું.

૭. “રેડી” કહેતાંની સાથેજ, જો પટા વાપરવાના હોય તો નંબર વન અને શ્રીએ તે પોતાના ખભા ઉપર નાખી દૃઢ વાંઝા વળવું અને પટાના ગાળાને સ્ટ્રેચરના હાથા ઉપર પરાવી દૃઢ હાથાને પકડવા. બધું તૈયાર થઈ રહ્યું એટલે,

૮. “લીફ્ટ સ્ટ્રેચર” એવો હુકમ મળશે, એટલે નંબર વન અને શ્રીએ સીધા એકસરખો સ્ટ્રેચર ઉંચકી ઉભા થવું.

સૂચના:—નંબર ૬ અને ફેરે સ્થાપછી નંબર વન અને શ્રીનાં ખભા ઉપરના પટા બરાબર એવી રીતે ગોઠવવા કે દરેક પટો કંલરના નીચે સરખો જોસે, અને ખસાના આગલા ખાડામાં બંધજોસતો આવે. વળી દર્દીને થયેલી ધ્રુજ તથા બન્ને હિંચકનારાઓની ઉંચાઈ પ્રમાણે પટાઓને જોડએ તેટલા લાંબા ટુંકાં કરવા.

૯. “ માર્ચ ” કહેતાજ બધાએ ચાલવા માંડવું.
 નંબર વન, ૬ અને ફોરે ૩ બા પગે અને નંબર
 થ્રીએ જમણા પગે ચાલવું શરૂ કરવું. (આકૃતિ ૮૬).

આકૃતિ ૮૬ મી.

પગલાં દૂકાં, વીસ વીસ ઇંચનાંજ જોઇએ અને તે ભરતી વખતે ઘુંટણુ જરાક વળેલુંજ હોઇ પાટલીના આગલા ભાગમાંથી ઝાંક આવવો ન જોઇએ. દૂકામાં આપણા માછી કે ભોઇ લોકો ચાલે છે તેમ કમ્મરમાંથી પગ ધોળાય તેવી રીતે ચાલવું જોઇએ.

૧૦. “હોલ્ટ” નો હુકમ મળે કે તુર્ત ઉભા રહી જવું.

૧૧. “લોવર સ્ટ્રેચર” કહેતાંની સાથેજ ઉંચકનારાએ સ્ટ્રેચર ધીમેથી જમીન ઉપર ઉતારી મૂકવો અને પટાના ગાળા હાથા ઉપરથી સેરવી લઇ, પટા ખભા ઉપરથી ઉતારી નાખી તડા ઉભા રહેવું.

૧૨. ત્યારપછી “અન્લોડ સ્ટ્રેચર-રેડી” એવો હુકમ આપશે, એટલે હુકમ નંબર એ તથા ત્રણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે દર્દીને સ્ટ્રેચર ઉપરથી ઉપાડી લેવાની તૈયારી કરવી.

૧૩. “લીફ્ટ” કહેતાંજ હુકમ નંબર ચારમાં વર્ણુવ્યા મુજબ દર્દીને ઉંચકવો. (આકૃતિ ૮૩.) આ પ્રસંગે નંબર ફોર, નંબર ટુની સાથે મેળવેલા હાથો

છૂટા કરવા, સ્ટ્રેચરને દૂર લઇ જઇ મૂકવો, અને પછી પોતાની અસહ સ્થિતિ ફરી અખત્યાર કરવી. જરૂર હોય તો બધાએ એકસરખા ઉભા થવું અને દર્દીને બિછાના ઉપર અગર જ્યાં ઠરાવ્યું ત્યાં લઇ જવો.

૧૪. “લોવર” કહેતાની સાથેજ તેને બિછાના ઉપર ઉતારવો.

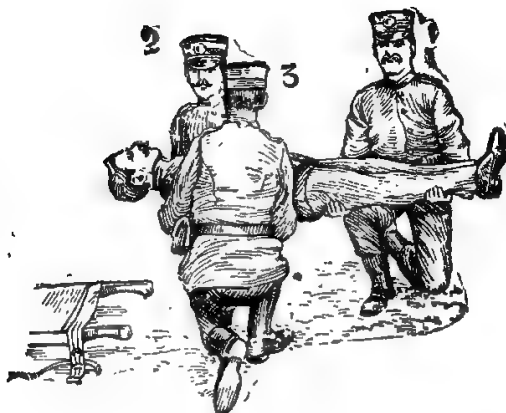
એકસરસાધન બીજી.

(આમાં ત્રણ માણસોએ કામ કરવાનું છે).

પ્રથમ, વન, ટુ, થ્રી એમ નંબર આપવા.

બધા હુકમ નંબર ટુએ આપવાના છે. આમાં સ્ટ્રેચર દર્દીની સાથે એક સીધી લીટીમાં તેના માથાને છેક અડાડીને મૂકવાનો છે.

ત્રણ જણે ડાબે ઘુંટણીએ પડી (આકૃતિ ૮૭), દર્દીને ઊંચકી ઉભા થઇ (આકૃતિ ૮૮), સ્ટ્રેચરના પગ આગળના ભાગ ઉપરથી રહી સ્ટ્રેચર ઉપર એટલે સુધી લઇ જવો કે તેનું માથું ઊંચીકાની બરાબર ઉપર આવે. ત્યારબાદ તેને સંભાળથી સ્ટ્રેચર ઉપર

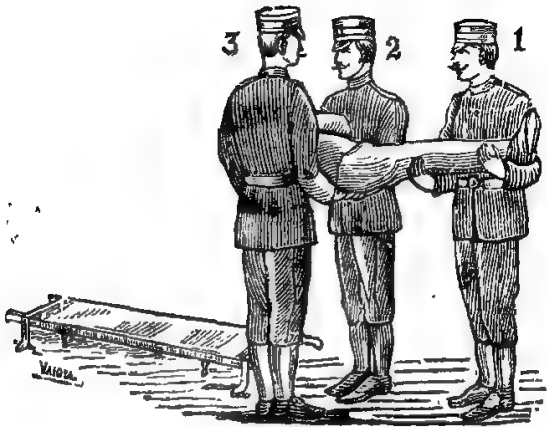
આકૃતિ ૮૭ મી.

ઉતારવો. પછી નંબર વન અને થ્રીએ સ્ટ્રચર ઉંચકી જવો, અને નંબર ટુએ દર્દીની સારવારમાં રહેવું.

ઐકસરસાધક ત્રીજી.

(આમાં પણ ત્રણ માણસોએ કામ કરવાનું છે.)

આ રીત જ્યાં જગ્યાની સંકડાણને લીધે સ્ટ્રચરને દર્દીને એક પડખે મૂકવો પડે તેવે ઠેકાણે ઉપયોગમાં લેવાની છે.

આકૃતિ ૮૮ મી.

આમાં બધા હુકમો નંબર ૧ અને ૨ આપવાના છે.

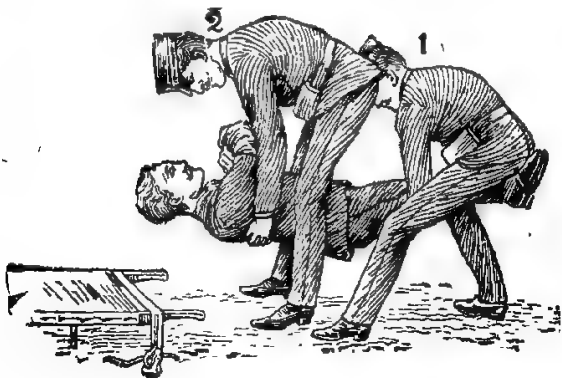
(એકસરસાઈક નંબર એકમાં જણાવ્યા મુજબ)
 દર્દીને ઉંચકી ધુટણ ઉપરજ આગળ વધી સ્ટ્રેચર
 ઉપર ઉતારવાનો છે.

ઑકસરસાઈઝ ચોથી

(આમાં ફક્ત બે જણે કામ કરવાનું છે.)

ખાણો અને બહુ સાંકડી જમ્યા જ્યાં ફક્ત બેજ માણસ કામ કરી શકે એમ હોય ત્યાં આનો ઉપયોગ કરવાનો છે.

ખીજ ઑકસરસાઈઝમાં જણાવ્યા પ્રમાણે સ્ટ્રેચર લાવી મૂકવો.

આકૃતિ ૮૯ બી.

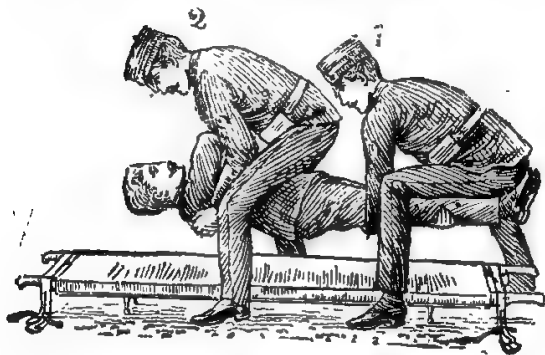
નંબર વને બધા હુકમ આપવા.

એક ઉંચકનારાઓએ દર્દીને એ પડખે એ પગ રાખી તેના ઉપર વાંકા વળી ઉંચકવાનો હોય છે. નંબર દુએ પોતાના એક હાથ દર્દીના એક ખભા પાછળ રાખી અને નંબર વને ડાબે હાથે થાપા પાછળથી અને જમણા હાથે એક પગની પીંડી પાછળથી દર્દીને પકડવો. (આકૃતિ ૮૯).

નંબર દુએ દર્દીના શરીરનો ઉપલો ભાગ ઉંચકી બહુ ટુંકાં ટુંકાં પગલાંએ આગળ વધવું અને તેજ વખતે નંબર વને પોતાના પગ ખસેડ્યા વિના પોતાના શરીરને બને તેટલો આગળ ઝોક આપી મદદ કરવી.

સારખાદ નંબર વન “ હોલ્ટ ” કરવાનો હુકમ આપશે, એટલે નંબર દુએ તદ્દન ઉભા રહી જવું, અને પછી નંબર વને પોતાનો જમણો પગ પોતાના ડાબા પગના સાથે સીધી લીટીમાં લાવવો, તથા પોતાના ડાબા પગનો અંગુઠો નંબર દુની એડીને એડીને રહે તેવી રીતે આગળ લંબાવવો.

એજ પ્રમાણે છેક દર્દીનું શરીર બરાબર સ્ટ્રેચર ઉપર આવી રહે ત્યાં સુધી કર્યા કરી છેવટે ધીમેથી દર્દીને તે ઉપર સૂવાડવો. (આકૃતિ ૬૦.)

આકૃતિ ૬૦ મી.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

અકરમાત અને અણીને પ્રસંગે ઘરમાં
રાખવાની તૈયારી.

આ સંબંધમાં નીચલી બાબતોનો વિચાર કરવાનો
હોય છે.

૧. ઓરડાની તૈયારી.

૨. ધૂળ પામેલા અથવા માંદા થયેલા દર્દીને
ઉંચકી લઇ જવા વિષે.

૩. બિછાનાની તૈયારી.

૪. કપડાં ઉતારવા વિષે.

૫. ડૉક્ટર માટે તૈયારી.

(૧) ઓરડાની તૈયારી:—ઘણીવાર એવું બને છે
કે દર્દીને માટે આપણે મરજીમાફકનો ઓરડો મેળવી
શકતા નથી, કારણ તેવી સવડકેટલાંક ઘરોમાં હોતી નથી.

બને ત્યાં સુધી દર્દીનો ઓરડો,

૧. અજવાળાવાળો.

૨. શાંત, અને

૩. મોટો,

હોવો જોઈએ.

અંધારા ઓરડા કરતાં અજવાળાવાળો ઓરડો ઘણો વધારે તનદુરસ્તી આપનારો તથા તેટલોજ ઠંડકવાળો હોય છે.

આ દેશમાં એક ખોટી માન્યતા એવી છે કે એક અંધારો ઓરડો, આડકતરી રીતે અજવાળું દાખલ થઈ શકે એવા ઓરડા કરતાં, વધારે ઠંડકવાળો છે, અને તે માન્યતા દૂર કરવી ખહુ મુશ્કેલ થઈ પડે છે.

આ દુનિયા ઉપર ઇશ્વરે જે સૌથી પહેલી અને સૌથી મોટી બક્ષિસ કરી છે તે અજવાળાની છે. અજવાળું અને જીંદગી, અંધારું અને મોત એ બન્ને હમેશાં એકબીજા સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવે છે.

(૨) ઇજ્જ પામેલા અથવા માંદા થયેલા દર્દીને ઉંચકી લઈ જવા વિષે:-આ બાબત સોળમા પ્રકરણમાં સવિસ્તર વર્ણન કર્યું છે. સેન્ટ જૉન અમ્બ્યુલન્સના નિયમો પ્રમાણે સ્ત્રીઓને સ્ટ્રેચર ફીલ

શીખવવામાં આવતી નથી; પરંતુ “રેડ ક્રોસ ટ્રેનિંગ મેન્યુઅલ” માં નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું છે:—

“સ્ત્રીઓએ સ્ટ્રેચર ડીલ શીખવી જોઈએ. એકાદ ગામડામાં અભણ કેળવાયલા ગામડીઆઓ શિવાય ખીજા કોઈની મદદ મળી શકે એમ ન હોવાથી એકાદ (અંગ્રેજી-સ શીખેલી) સ્ત્રી સાં હોય તો જખમી થયલા માણસને કેમ ઈંચકવો, કામચલાઉ સ્ટ્રેચર કેમ બનાવવો અને તે સ્ટ્રેચરને કેમ ઉપાડી લઈ જવો એ વિષે થોડા હુકમ તે આપી શકી પોંતે કાર્યસાધક રીતે ઉપયોગી થઈ શકે. સ્ત્રીઓ પાસે મરદોને સ્ટ્રેચરમાં નાખી ઉપડાવી લઈ જવાનું કામ કરાવવું નહિ અને કરાવવું હોય તો તે માટે છ સ્ત્રીઓ જોઈએ. બેએ બે છેડે અને બબ્બેએ બન્ને પડખે રહી સ્ટ્રેચરના ઢાંડાને ટેકા આપવો.”

(૩) બિછાનાની તૈયારી:—લાંબો વખત ચાલે એવી બિમારીમાં સૌથી ઉત્તમ પદાંગ, એક માણસ સૂઈ શકે તેવડો, ગુંથેલી તારની જળીવાળો, તથા ઉપર એક કાથીથી અથવા ઘોડાના વાળથી લરેલા ગોદડાવાળો,

લોહાનો હોયછે. માત્ર પગનું કોઈ હાડકું લાગ્યું હોય ત્યારે આવા પલંગ ઉપયોગી થઈ પડતા નથી. આવે પ્રસંગે હમેશાં વપરાતા પાટીના પલંગ, બરાબર ખેંચી તંગ કરેલા હોય તે ઘણા અનુકૂળ થઈ પડેછે. પરંતુ જ્યાં તેવો ન મળી શકે અને ફક્ત મુંઝેલી તારની જાળીવાળો કાથીના ગોદડા સાથેનોજ પલંગ હોય તો ગોદડાની નીચે અને જાળીની ઉપર એક પાટીયું મૂકી દેવાથી તે જોઈએ તેટલો કઠણ (લચ્છે નહિ એવો) કરી શકાયછે.

કોઈ ઝાઝા પૈસા ખર્ચી શકે એમ ન હોય તેને માટે સ્નાઈ નવું પરાળ ભરેલું ગોદડું પણ ઘણી સારી રીતે ઉપયોગમાં આવી શકે એમછે. જરૂર પડે ત્યારે તે જૂનું પરાળ કાઢી નાખી સહેજ કિંમતમાં ફરી નવું ભરી શકાયછે. દર્દીના ઓરડામાં પલંગ નીચે કંઈ પણ ચીજ રાખવી નહિ. આ દેશમાં પલંગ નીચે પેટીઓ, કપડાથી બાંધેલી બિંદીઓ વિગેરે તરેહવાર નકામી ચીજો મૂકવાનો રિવાજછે, તે બધે પ્રસંગે બહુ ખોટાછે. મુખ્યકરી બિમારીમાં જ્યારે પલંગ નીચેની

હવા ચોખ્ખી રાખવાની જરૂર હોય છે ત્યારે તો એ રિવાજ બહુજ વધી લેવા જોગ થઈ પડે છે.

બહુ મોટો ન હોય એવા પલંગ ઉપર દર્દીના સારવાર ધણી વધારે સહેલાઈથી થઈ શકે છે. બની શકે તો બે ન્હાના પલંગો રાખવા ઠીક પડશે, કારણ કે તેથી જરૂર પડે ત્યારે દર્દીને એકમાંથી ઉંચકી બીજામાં સૂવાડી શકાય છે.

દર્દીનો પલંગ એક બાજુથી દિવાલને એડીને રહે એવી રીતે કદી પણ ગોઠવવો નહિ કે તેથી પરિચારીકા (સારવાર કરનારી નર્સ) જરૂર પડે ત્યારે બધી બાજુએથી દર્દીને મદદ કરી શકે.

બિછાના ઉપર હમેશાં મિણિયાનું કપડું પાથરી રાખવું ઠીક પડશે. એને માટે ખાસ વોટરપ્રૂફ ચાદર આવે છે પણ તે ધણી મોંઘી થઈ પડે છે. હાથ ધોવાની મીંડી મૂકવાના ટેબલ ઉપર કોઈકોઈવાર વાપરવામાં આવતું “ અમેરિકન કલોથ ” નામનું કપડું બહુ સારું અને સસ્તું પડે છે.

બિછાના ઉપર ચાદર પાથરતીવેળા સંબંધી

રાખવી કે તેમાં કરચલી કે ગડી ન પડે તેમ થતું અટકાવવા માટે ચાદરને સરખી બિછાવી તેના છેડા જોરથી ખેંચી ગોદડા નીચે ખેંસી દેવા, અને પછી નીચલી બાજુએ ઠેકઠેકાણે મજબૂત સેફ્ટીપીન (ટાંચણી) લગાવી દેવી.

ખેવડ કરેલી ચાદર (ફ્લેશીટ) વાપરવાથી પાચ-રેલી ચાદર વારંવાર બદલવી પડતી નથી, અને તેને લીધે બિછાનું હમેશાં સાફ અને આરામ આપે એવું દેખાયછે. તે નીચે મુજબ બનાવવી:—

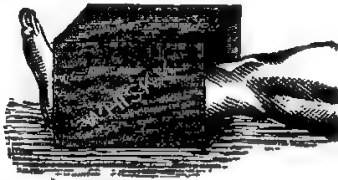
એક ચાદર લઈ તેને લંબાઈમાંથી ખેવડ કરી તેના એક (ખેવડાયલા) છેડાને ઘણેક ભાગે ગોળ વીંટી દઈ ખીજે છેડો દર્દીને એક પડખે ગોદડાની નીચે ખેંસી દઈ સેફ્ટીપીન લગાવી મજબૂત કરી લેવો. પછી દર્દીને એક પડખે સૂવાડી, પીંડાને લોકેલી બિછાવતા જઈ દર્દીની પીઠની નીચેથી સેરવી લઈ ગોદડાની બીજી બાજુએ વધેલો પીંડારોકો ભાગ ખેંસી દઈ તેને પણ સેફ્ટીપીન લગાવી મજબૂત કરવો. જેમજેમ આ ખેવડ કરેલી ચાદરનો દર્દી નીચે

મિછાવેલો ભાગ પરસેવાથી બીનોત્યતો અગર બીજી રીતે બગડતો જાય અગર (જેમ વારંવાર તાવમાં બનેછે તેમ) ગરમ થાય તેમતેમ બેઉ બાજુ લગાવેલી ટાંચણીઓ કાઢી દૂંકા છેડાવાળો ભાગ દદીની નીચેથી ખેંચી લેતા જમ, દદીના શરીર નીચે ચાદરનો સાફ ભાગ આવે એટલે ખેંચી લીધેલો ભાગ ગોળ વીંટી ગોઠડા નીચે ખોસી દેવો, અને બીજી બાજુએ વધેલું પીંડું ફરી ખોસી દેવું, તથા બન્ને બાજુ ફરી ટાંચણીઓ લગાવી દેવી. આમ કરવાથી પાથરેલી આખી ચાદર વારંવાર બદલવાની તકલીફ પડશે નહિ.

આવી બેવડ કરેલી ચાદરની નીચે અને પાથરેલી આખી ચાદરના ઉપર એક મિથિયાનો કકડો મૂકી તેને ખેંચી તંજ કરી સેફ્ટીપીન લગાવી દેવી કે અંદર ફરચલી પડે નહિ.

નીચલા અવસરનું કાંઈ હાડકું ભાગેલું હોય ત્યારે ઓરાડેલાં કપડાંના ભાર તે ઉપર ન પડે તે માટે કંઈ યુક્તિ કરવી પડેછે, તેને પીંજરાં કહેછે. બજારમાં મળતું વ્હિસ્કી કે બીજા દારૂની બાટલી રાખવાનું

ખોખું લઈ તેના બે-બાજુનાં પાટીયાં કાઢી નાખી તે અગર એક ઘાસતેલનો ડબ્બો લઈ તેના ઉપલા તથા નીચલા ભાગનું પતર કાઢી નાખી તેનો, પીંજરા તરિકે ઉપયોગ કરી શકાય છે. (આકૃતિ ૯૧).

આકૃતિ ૯૧ ચી.

દહીંને ઝિછાનામાં પાસું ફેરવવા અથવા તેા ઉઠવામાં મદદ મળે એ હેતુથી એક ગાળા સાથેના ચામડાનો પટો અગર એક મોટો ટુવાલ પણ તરફની ઇસ સાથે બાંધી રાખવો અને ઝિછાના ઉપર એક બાજુએ દહીંના હાથમાં સહેલાઈથી આવે એવી રીતે મૂકી રાખવો.

(૪) કપડાં ઉતારવા વિષે:—દહીંને ઝિછાનામાં પછાકતાં પહેલાં તેનાં કપડાં ઉતારી લેવાં અને તેમ

કરવામાં ખૂબ સંભાળ વાપરવી. ભયંકર ઇજા થઈ હોય તો કપડાં કાતરી કાઢી નાખવાં.

ડાંગલો કાઢવા પ્રથમ સાળા હાથની ખાંચ કાઢી પછી ઇજા પામેલા હાથની કાઢવી અને પહેરાવતી વખતે પ્રથમ ઇજા પામેલા હાથ ઉપર પહેરાવી પછી સાળા ઉપર પહેરાવવી.

પાટલુન કાઢવામાં ઇજા પામેલી ખાંચનો બહારનો સાંધો ઉઠેલી કાઢવો. દદી દાઝ્યો અથવા બળ્યો હોય તેવે પ્રસંગે તેનાં કપડાં કાઢવામાં વળગેલો ભાગ રહેવા દઈ બાકીના ભાગનાં કપડાં કાતરી કાઢવાં અને વળગેલો ભાગ બોર્સીક અથવા કાર્બો-લીક લોશનથી અગર સહેજ ગરમ કરેલા તેલથી ભીંજવી દીધો કરી પછી કાઢવો.

(૫) ડૉક્ટર માટે તૈયારી:—ડૉક્ટરને બોલાવવા. મોકલતી વખતે દદીને શું ઇજા થઈ છે તે બદલ હુમેશાં લેખી સંદેશો મોકલવો. આમ કરવાથી તેઓ જોઈતી દવાઓ તથા હથિયારો સાથે લાવી શકશે, અને તેથી વખતનો બચો અથવા થશે, તથા

ધણીવાર જીંદગી પણ ખયાલી થકાશે. દાખલાતરિકે
ઝેરના અગર રક્તસ્ત્રાવના પ્રસંગે દશ મિનિટની ઢીલ
થવાથી દર્દીની જીંદગી ખયાવવાની જોગવાઈમાં ધણો
ફેર પડી જાય, એ સહેજ સમજી શકાય એમ છે.

દર્દીને કંઈ ભારે ઇલાજ થઈ હોય તો ડૉક્ટર
આવતા પહેલાં નીચલી ચીજો તૈયાર રાખવી:—

૧. પૂરતા જથ્થામાં ગરમ અને ઠંડું પાણી.
૨. સાફ ઘોચલા ટુવાલો અને સાબુ.
૩. નખ સાફ કરવાનું ઘસ.
૪. નખ કાપવાની કાતર, અને
૫. મેલા પાટાપુટી નાખવાની એક બાલ્ડી (ડેલ)
નીચે લખેલી ખાસ ઇલાજો માટે નીચલી ચીજો
તૈયાર રાખવી:—

(ક) દાઝેલા અને બળેલા દર્દીઓ માટે:—

૧. પુષ્કળ ધાનું કપડું.
૨. ચોખ્ખું (ચિકાસ વગરનું) વિલાયતી રૂ.
૩. સાલીટનું તેલ (ઑલીવ ઑઇલ).

૪. દરેક આઉંશમાં ત્રીસ ટીપાંને હિસાબે યુકે-
લીપ્ટસ તેલ મેળવેલું વેંએલીન.

૫. વીસ ભાગ પાણીમાં એક ભાગ કાર્બોલિક
એસિડ નાખી બનાવેલું લોશન.

૬. પોંડારોકા પાટા, અને

૭. ખેરીક એસિડનો જૂકા.

(ખ) રક્તસ્નાવ માટે:—

બરફ અને વાદળીના દૂકડા અમર ચોખ્ખા
રૂની ગોટીઓ.

(ગ) ફૂખી ગયેલા આદમી માટે:—

૧. તાપ દેખાડી ગરમ કરેલી ધાબળીઓ.

૨. ગરમ ચ્હા અને કોફી.

૩. બ્રેન્ડી, વિસ્કી અને સેલ વોલેટાઇલ.

૪. ગરમ પાણીની બાટલીઓ, અને

૫. બિછાના પરની ચાદરો કાઢી નાખવી.

(ઘ) કોઇપણ બાતના જખમ માટે:—

૧. લાલ દવા (ટીકચર ઓફ આયોડીન).

૨. બોરીક લીન્ટ (બોરીક ઍસિડ ચઢવેલું કપડું).
 ૩. ચોખ્ખા રૂની ગોટીઓ.
 ૪. બોરીક લોશન (બોરીક ઍસિડ અને પાણીનું મિશ્રણ વીસ ભાગમાં એક ભાગ).
 ૫. રસકપૂરની ટીકડીઓ.
 ૬. ગટાપર્યાનું કપડું અગર તેલ પાચણું રેશમી કપડું (ઑઇલડ સીલક).
 ૭. પીંડારોકા પાટા.
 ૮. એક કાતર.
 ૯. સેફ્ટીપીન (ટાંચણીઓ).
 ૧૦. (બને તો) એક પાટાપુટી કાઢવાનો ચીમટો (ફ્રેસીંગ ફ્રેસેપ્સ).
-

સૂચિપત્ર.

અ	
અકરમાત અને આણીને	
પ્રસંગે ધરમાં રાખ-	
વાની તૈયારી.	૨૨૩
અકરમાત પામેલાને	
ઉંચકી લઈ જવાની	
કામ ચલાઉ રીતો	૧૬૪
અરીણનું ઝેર	૧૫૧
અલનર	૮૧
અંદરના ભાગનો રકતસ્રાવ રૂપ	
અશ્વિલંગ અને તેના	
સામાન્ય ઉપચારો	૩૭
„ નાં કારણો	૪૦
„ જૂઠાંજૂઠાં હાડકાંનો	૪૫
„ ના પ્રકાર	૩૭
„ ની નિશાનીઓ અને	
લક્ષણો	૪૦
„ ની સારવારના સા-	
માન્ય નિયમો	૪૩
„ માં તુર્તાતુર્ત ધંધાજ	
રૂપવાનાં સાધનો	૪૨

આંકડા (હુક)જેવી પકડ	૧૭૩
આંખમાં કચરો	૧૧૦
આંખળીમાં માછલીના	
મળનું પેસી જવું	૧૧૦
ઑકમીલરી	૮૦
ઐક માણસે ઉંચકા લઈ	
જવાની રીત	૧૬૪

ઉ

ઉલટીની રવાઓ	૧૪૩
ઉંચકી લઈ જવાની રીત	
	૧૬૫-૧૬૭

ક

કડવી બદામના તેલખનું	
ઝેર	૧૫૩
કપડાં ઉતારવા વિધે	૨૩૦
કપાચલા જખમો	૧૦૭
કળાઈના હાડકાનું દૂદડું	૫૬
કળાઈનાં હાડકાં	૧૨
કાચો પ્રકાર	૩૬
કાનખજુરાનું કરડડું	૧૧૦
કાનમાં કચરો	૧૬૨

કામચલાઉ ખપાટીયાં	૪૩
" પાટા	૪૩
" ડોળી	૧૭૯
" દુનીંકેટ	૯૦
કાળીશીરાઓ	૭૫-૭૬
" મંત્રો રકતસાવ	૮૨
કાંડાનાં કાકડાં	૧૩
કેશરકતવાહિની	૭૮
કેરોસીન તેલનું ઝર	૧૪૮
કોણીનો પાટો	૨૭
કોઈઈનનું ઝર	૧૫૫
ફતરાંની ટોપ	૧૫૫
કાચનો ભૂંડો	૧૪૮
ખ	
ખભાની કાલનું ટૂંકું	૫૫
ખભાનો પાટો	૨૭
ખાઈઓળંગવાની રીત	૧૮૧
ખુરસીની ડોળી	૧૭૧
ખોપરી	૬
" નું ફૂટકું	૪૫
" નો પાટો	૨૫
ખોટી ગાંઠ	૨૫
ખરી ગાંઠ	૨૫
ખપાટીયાં ખાંધવાની રીત.	૪૩

ગ

ગળાટુંપો	૧૩૨
ગળાનું હાજી જડું	૧૧૬
ગળાફાંસો	૧૩૧
ગળામાં કંઈ બહારની	
વસ્તુનું ખુંચી બેસવું	૧૩૯
ગાંઠ ખાંધવાની રીત	૨૪
ગુંગળાઈ મરવું	૧૩૨
ગોળીશી થઓલાં જખમો	૧૦૨
ગ	
ગટકા	૬૬-૧૦૧
ગઢ ઉતરની માછી	૮૭
ગાર હાથની બેઠક	૧૭૭
ગીરાયલા જખમો	૧૦૧
ગુરેચરાવાળો પ્રકાર	૩૭
ગ	
ગરાશી થયલા જખમો	૧૦૨
ગાલીનો પાટો	૩૨
ગુંદાયલા જખમો	૧૦૧
ગ	
જખમના સામાન્ય	
ઉપચારો.	૬૬
જખમ માટે તૈયાર	
રાખવાની થીંજો	૨૩૩

જખમની ભતો	૬૬
ભંગના હાડકાનું ઢુલકું	૬૧
ભંગનું હાડકું	૧૪
છવજનું ના ચટકા	૧૦૧

એ

ઝીણી નસો	૭૮
ઝીણીનસમાંનો રક્તસાવ	૮૭
ઝેરના વર્ગો	૧૪૩
ઝેરના સામાન્ય સારવાર	૧૪૨
ઝેર પારખવાની નિશા- નીઓ	૧૪૫

ઝેરી કરોળીઆનું કરડકું	૧૧૦
ઝાળી નાની	૩૫
” મોટી	૩૪
” સેન્ટ બ્રેનના	૫૧
ઝેરી ખોરાક	૧૪૨
ઝેરી અને તેના ઉપચાર	૧૪૦-૧૪૫

દ

ડૂનીકેટ	૮૮
” કામચલાઉ	૬૦
” રખરખું	૮૬
” રફવાણું	૮૬

ટંપોરણ	૮૦
--------	----

ડ

ડૂળી મચલા આદમી માટે	
તૈયાર રાખવાની ચીઝે	૨૩૭
ડૂળી ચરખું	૧૩૩
ડુંગીટ	૨૨૫

ઢ

ઢાંકણી	૧૪
ઢાંકણીનું ભાગણું	૬૪

ટ

તણ દાખની બેઠક	૧૭૬
ત્રિકોણાકારનો પાટો	૨૧
તુર્તિતુર્ત ઇલાજ શીખનારે	
પાળવાના સાત નિયમો	૧
” ” ખીલવવાના યુક્તિ	૩
તેલખનું ઝેર	૧૪૫

થ

થાપાનાં હાડકાં	૧૦
થાપાનો પાટો	૩૦

દ

દખાણ અંતુઠા અમર	
આંધળીવડે	૮૫

દખાણ કરવાની રીતો ૮૪

„ માદી અને પાટા વડે ૮૬

દખાણખિંદુઓ ૮૪

દમ લેવાની માર્ગો ૧૨૪

દમ બહાર કાઢવાની ક્રિયા ૧૨૬

દમ લેવાની ક્રિયા ૧૨૬

દારીનું ઝેર ૧૫૪

દાઝડું ૧૧૧-૧૧૨

દાકતર માટે તૈયારી ૨૩૧

દાઝેલા દહીંઓ માટે તૈયાર

રાખવાની ચીજો ૨૩૨

દિવાલઓળંગવાના રીત. ૧૮૦

દોરતીના હંક બેવી પકડ. ૧૬૪

ધ

ધડનાં હાડકાં ૬

ધમનીઓ ૭૮

ધતુરો

ધોરીનસો ૭૫-૭૮

„ માંનો રકતસ્રાવ ૮૨

ન

નળાનાં હાડકાંનું લાગણું ૬૧

નળાનાં હાડકાં ૧૪

નાકમાં કચરો ૧૧૩

„ માંથી લોહીનું વહેવું ૬૭

નીચલા અવયવનાં હાડકાં ૧૩

„ જડખાંનો પાટો ૨૧

„ „ નું ટૂટવું ૪૫

પ

પમનાં હાડકાં ૧૩

પંખના હાડકાં ૧૩

પાયનક્રિયાના અવયવો ૧૫૮

પાટલીનાં હાડકાં ૧૫

પાટલીનો પાટો ૩૩

પાટલીના હાડકાંનું લાગણું ૬૬

પાટા બાંધવાની રીત રીતો ૨૨

પાટો સાંકડો ૨૩

„ પહોળો ૨૨

પામર આચર્ય ૨૬

પાંસળીઓ ૮૧

પાંસળીનું ટૂટવું ૮

પૂછડીનું હાડકું ૧૦

પૂછડું હાડકું ૧૦

પેટના જખમો ૧૦૪

પૌષ્ઠીટીઅલ ૮૧

પારાનું જેર ૧૫૦

૨

ફર્લે રૂઢૂચર ૧૮૨

ફેમરલ ૮૧

ફેશિયલ ૮૦

ફેફસું પરિશિષ્ટ ૨ નું

ફાયરમેન્સ લીફ્ટ ૧૬૭

ફેફસાં ૧૨૪

ફુલેલી શીરાઓ ૬૪

બ

બચકાં ૬૬-૧૦૬

બરકાની કરોડ ૭

બુંડું ૪૭

બંદગી કરતા હોઈએ તેવી

ધકડ ૧૭૩

બળવું ૧૧૦-૧૧૨

બહારના જખમવાળો

અરિથલંગ ૩૭

બિછાનાની તૈયારી ૨૨૫

બેકીઅલ ૮૧

બે માણસે ઉંચકી લઈ

જવાની રીત ૧૬૬

બેવડ કરેલી ચાદર ૨૨૮

બેશુદ્ધનો કાઠો પરિશિષ્ટ ૨ નું

બશુદ્ધિના ઉપચારના સામાન્ય

નિયમો ૧૨૧

બ હાથની બેઠક ૧૭૨

બ

ભાંગ ૧૫૬

બૂજવું ટૂટવું ૫૫

ભાડકું ૧૨

બેબું ૧૧૮

બેબનો ધકડો પરિ. ૨ નું.

બેબપર દખાણ ૧૦૨

ભોંકાયલા જખમો ૧૦૨

મ

મારના લીલજામાં ૧૧૦

માથે લોહી ચઢી જવાનો રોગ

પરિશિષ્ટ ૨ નું.

ય

યાદ રાખવાએ ખાખતો

(અરિથલંગમાં) ૭૦

ય નિયમો (દકતસાવમાં) ૬૩

ર

રકતસાવ ૮૨

ર ઝટકાવવા માટે યાદ

રાખવાના નિયમો ૬૩

ની ભતો ૮૨

રકતસ્રાવ માટે તૈયાર રાખ-

વાની ચીજો. ૨૩૩

રેડીઅલ ૮૧

લ

લચક ૭૩

લાખોડની રીત ૧૨૬

લોહીનું કરવું ૭૬

,, નું વહેવું ૮૨

લોહી વહેવું અટકાવવાના

ઉપાયો ૮૩

લૂખ પરિશિષ્ટ ૨ જી

વ

વરિતદેશ ૬

વિજળીનો ધકકો ૧૨૨

શ

શરીરને ધકકો ૧૨૨

શાસોશાસ ચલાવવાની

મજી રીતો. ૧૨૬

શાસનળી ૭૭

શીત પરિશિષ્ટ ૨ જી

શૈફરની રીત ૧૨૬

સ

સંજનક પ્રકાર ૩૬

સખકલેવીઅન ૮૦

સર્પડંશ ૧૦૭

સારણ ગાંઠ ૧૫૬

સાંધા અને સંધીખંધન ૧૧

સાંધાની મુખ્ય ભતો ૧૭

સાંધાનું ઉતરવું ૭૧

સાંધાનું મોચવાવું ૭૩

સ્નાયુઓ ૧૭

,, નો ભેસભેર

અંકોચ ૪૦

,, માં લચક ૪૦

સીપીનું હાડકું ૮

સીપીના હાડકાનું ટૂટવું ૧૧૫

સીઓનાં કપડાં સળગી

ઉઠે ત્યારે શું કરવું ૧૧૫

સંખંધીક તંતુઓના મારો ૧૨૦

સ્ક્રેચર ફીલ ૧૮૨

,, ના લાગો ૧૮૨

,, રકયોડઝવું

ખંધારણ ૧૬૦

,, લાવવા વિષે ૧૬૫

,, ખોલવા તથા ખંધ

કરવા વિષે ૧૬૬

,, ઉપરથી દર્દીને બહાર

કાઢવા વિષે ૨૦૬

રકવોડ	૧૮૫	હાયની બેઠકો	૧૭૧
રકવાડઝ બનાવવાની રીત	૧૮૩	હાયના પોંચાનું કચરાઈ	
સોમલ	૧૪૭	જલુ	૬૧
સિલ્વેસ્ટરની રીત	૧૨૭	હાંસડી	૧૮
સાદો અરિથભંગ	૩૭	” નું ભાગલું	૫૧
		હિરિટરીઆ પરિશિષ્ટ ૨ નું	
		ફ	
		ફારોનું ઝેર	૧૪૭
		ફા	
હડકાયલાં ફૂતરાંના બચકાં	૧૦૬	જ્ઞાનતંત્રુઓ	૧૧૬
હુદય	૭૫	જ્ઞાનના માર્ગો	૧૧૭
હાડપિંજર	૫	જ્ઞાનરત્ન	૧૧૮
હાયની ઝોળીઓ	૪૩		

